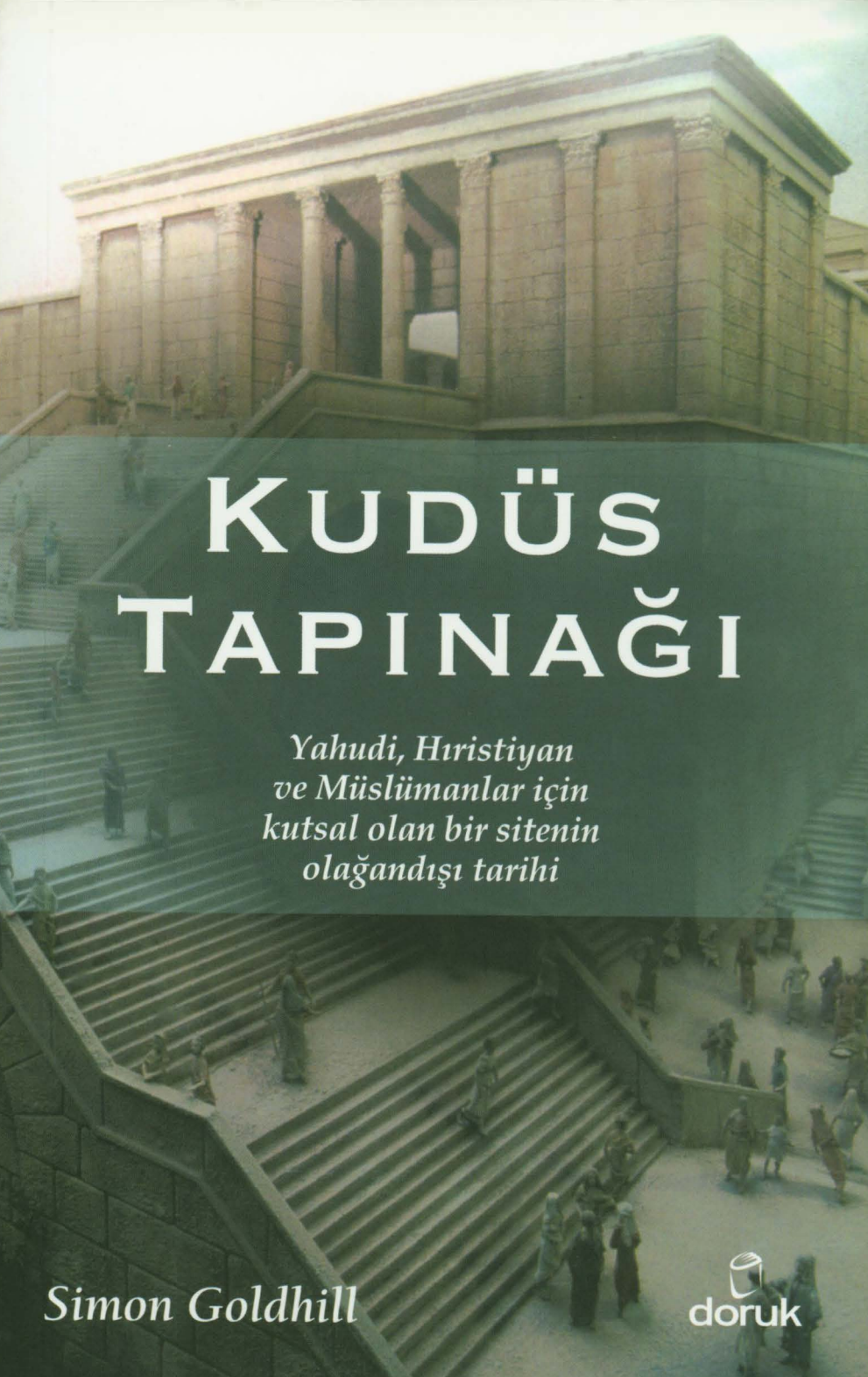

KUDÜS TAPINAĞI

Yahudi, Hıristiyan ve Müslümanlar için kutsal olan bir sitenin olağandışı tarihi

Simon Goldhill

doruk

Kudüs Tapınağı

Yahudi, Hıristiyan ve Müslümanlar için kutsal olan bir sitenin olağandışı tarihi

Simon Goldhill

DORUK YAYIMCILIK / Tarih
Kudüs Tapınağı

Yazarı:
Simon Goldhill

Orijinal Adı:
The Temple of Jerusalem

Çeviren:
İbrahim Şener

Sayfa ve Kapak Tasarımı:
Cafer Çakmak

Türkçe yayın hakkı Onk Telif Ajansı aracılığıyla
Profile Books'tan alınmıştır.© Doruk Yayımcılık 2011
Tüm hakları saklıdır. Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz..

ISBN: 978-975-553-532-6

Baskı: Mart 2011

Baskı Cilt:
Barış Matbaa-Mücellit
Davutpaşa Cad. Güven Sanayi Sitesi
C. Blok. No: 291 Topkapı / İstanbul
Tel: (0212) 674 85 28

doruk

Himaye-i Etfal Sokak No: 6/2 Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: (0212) 514 61 57 - (0212) 514 61 58
e-posta: izdusumyay@gmail.com
www.dorukyayimcilik.com

Kudüs Tapınağı

Yahudi, Hıristiyan ve Müslümanlar için kutsal olan bir sitenin olağandışı tarihi

Simon Goldhill

Çeviren:
İbrahim Şener

doruk

Simon Goldhill, Yunan edebiyatı ve kültürü dalında profesördür. 2009 yılında Amerikan Sanat ve Bilim Akademisi üyeliğine seçilmiştir. Kitapları, arasında *"Language, Sexoality and Narrative"*, *"Reading Greek Tragedy"*, *"The Poet's Voice"* ve *"Love, Sex and Tragedy: How the ancient world Shapes our lives"* vardır.

İbrahim Şener, 1970 doğumludur. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik bölümü mezunudur. İletişim, bilim, felsefe, tarih, sinema ve kişisel gelişim alanlarında kırktan fazla kitabın çevirisini yapmıştır. Ayrıca çeşitli yayınevleri için on yıldan uzun bir süre boyunca editörlük ve yayın yönetmenliği görevini üstlenmiştir.

Hâlâ ayakta olan Shoshama Shira'ya

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1 *Hayal Gücünün Bir Anıtı* 11
BÖLÜM 2 *Süleyman'ın Tapınağı: İhtişam ve Yıkım* 29
BÖLÜM 3 *Tapınağı Yeniden İnşa Etmek: Sürgüne Bakış* 51
BÖLÜM 4 *Herod'un Tapınağı: Dünyanın Bir Harikası* 65
BÖLÜM 5 *Alimlerin Tapınağı: Sözcüklerin Bir Binası* 85
BÖLÜM 6 *Sizin Bedeniniz Bir Tapınaktır* 97
BÖLÜM 7 *Halifeler ve Haçlılar* 109
BÖLÜM 8 *Sanatçının Bakışı* 123
BÖLÜM 9 *Gezginlerin Öyküleri* 141
BÖLÜM 10 *Arkeoloji ve Emperyalizm* 149
BÖLÜM 11 *Mit Olarak Tapınak: Hürmasonlar ve Tapınak Şövalyeleri* 159
BÖLÜM 12 *Tapınak Bizimdir!* 167
Ziyaret Etmek İçin 171
İleri Okumalar 173
İllüstrasyonlar Listesi 181
Tarihi Şemalar ve Çeviriler 185
Teşekkür 187
Dizin 189

1

HAYAL GÜCÜNÜN BİR ANITI

YOK EDİLEN BİR İHTİŞAM

28 Ağustos MS 70 gününün sabahı, Romalı başkomutan Titus, Kudüs'e yapılacak son saldırıdan önce son bir toplantı yapmak üzere generallerini bir araya topladı. Judaea bölgesindeki Yahudilerin isyanını bastırma mücadelesi üç seneye yayılarak Kudüs'ün beş ay süren amansız kuşatması ile son bulmuştu. Bugün şehre saldırının yapılacağı gündü. Tartışma konusu ise Yahudilerin Tapınağı'nın kaderiydi. Tapınak şehri ve çevredeki kırsal bölgeyi yönetiyordu. Burası dünyadaki en büyük ve en huşu uyandıran dinsel anıttı. Parlak beyaz taşları ve altın gibi parıldayan tapınağın görkemi, Roma'nın gelecekteki İmparatoru dik başlı Titus'u bile büyülemişti. Tapınak aynı zamanda Yahudilerin merkezi ve sembolik bir istihkâmıydı.

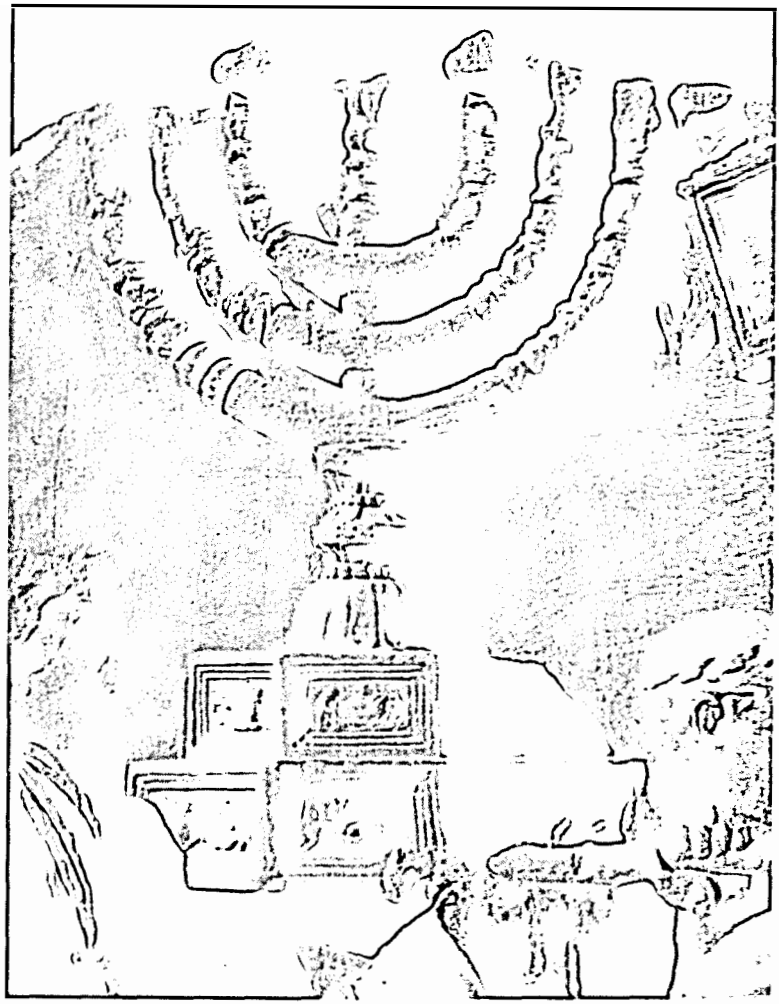
Daha sonra ne olduğuna dair sahip olunan bilgiler içinde en iyi yorum, bugün Romalı otoriteler tarafından Yahudi savaşının resmi tarihinin yayınlanması konusunda önemli bir saygınlığı olan tarihçi Josephus tarafından anlatılmaktadır. Josephus bize generallerin, tahmin edilebileceği gibi, pragmatik askeri seçeneği tavsiye ettiklerini söyler. Tapınak politik ve dini etkinliklerin odağı olarak var olmaya devam ettiği sürece Yahudiler isyan etmeyi hiçbir zaman bırakmayacaklardı. Öyleyse tapınağı yok edin! Ne var ki Titus farklı bir görüşe sahipti. Böy-

lesine etkili bir yapı asla yıkılamazdı. Fikrini şöyle ifade etmişti: 'Kayıp, Roma'nın olacaktı. Tapınağın devam eden varlığı İmparatorluğun bir şerefi olacak.' Generallere tapınağı koruma emri verildi.

Fakat savaşta her şey planlandığı gibi gitmeyebiliyor. Yahudiler çaresiz bir gaddarlıkla mücadele ettiler ve savaş sırasında Romalı bir asker Tapınağın altın kapılarından birinin içinden bir meşale fırlattı. Sedir ağacından yapılma eşyalar anında alev aldılar, Romalı askerler kontrolü kaybetti ve Kudüs'ün yağmalanışı şiddet, çapulculuk ve yıkımın hakim olduğu bir kargaşaya dönüştü. Josephus'un söylediklerine inansak da inanmasak da, ortaya çıkan sonuç yeterince açıktır. Bu antik dünya harikası yerle bir olmuştu.

Savaş bittiğinde Romalılar savaş alanını yerle bir ediyorlardı. Hatta bu işi öylesine derinlemesine yapmışlardı ki, modern çağa, Tapınağın kendi kutsal binasına ait tek bir taş ya da eser kalmamıştır. Titus diğer kıymetli ganimetler arasından halkın önünde galibiyet sevinciyle sergilenen ve Titus'un Kemeri'nde gelecek kuşaklar için kaydedilen bir zafer kutlaması olan yedi kollu şamdanı da almıştı. Tapınak artık yalnızca zihinlerde canlandırılabilen Titus'un anıtının içindeki bu küçük simge ile Kemer'i, imparatorun hiçbir zaman tahmin edemeyeceği bir biçimde, Roma yolcusu turistler için adeta gerekli bir durak haline getirmişti. Titus'un ebedi askeri şerefi için bir anıt olması amacıyla yapılan Kemer, Yahudilerin yıkılan Tapınağının kalıcı sembolik gücünün bir ikonu haline gelmiştir.

Titus'un yıktığı Tapınak Herod tarafından inşa edilmiş ve 90 yıldan daha kısa bir süre kadar ayakta kalmıştır. Müsriflik boyutundaki süslemeleri ancak tahrip edilmelerinden altı yıl önce bitirilmişti. Herod Hıristiyan İncil'lerinden bilinen bir şahsiyettir—Masumların Katliamı emrini veren, kibirli, ahmak ve ölüm saçan zalim hükümdar. Herod Yahudilerin kralıydı ancak Roma Devleti'nin izniyle aslında Roma Devleti'nin bir eyaletini

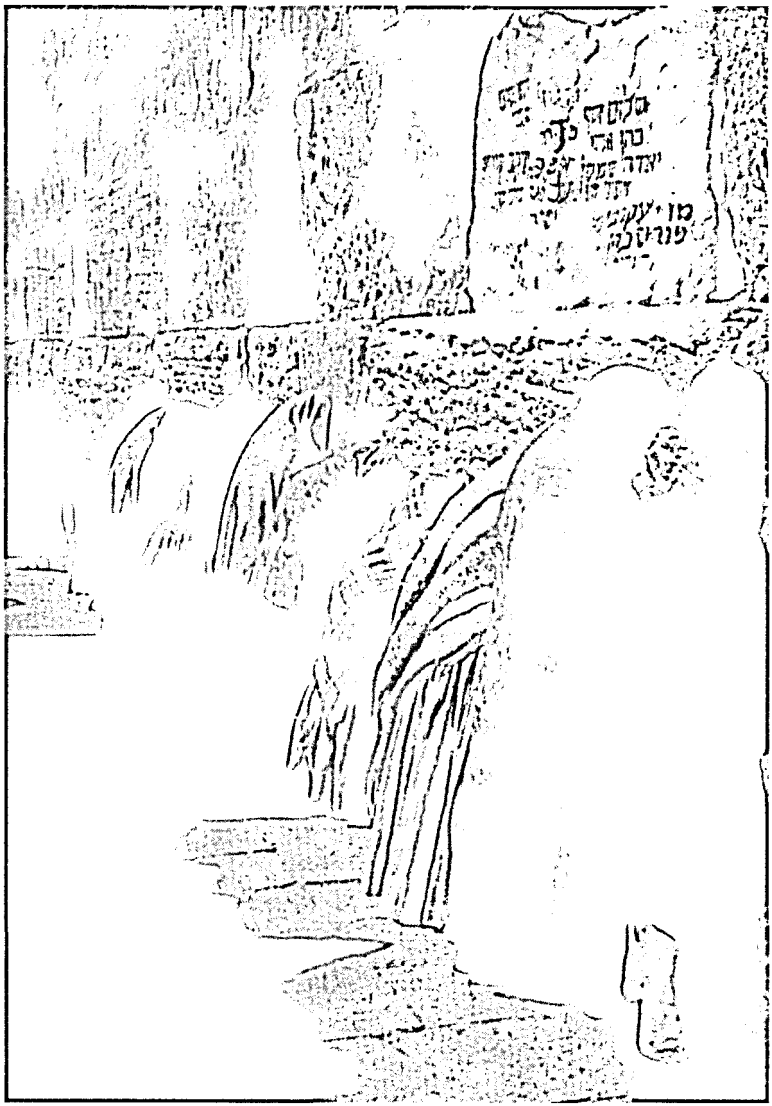

1. Roma'da Titus Kemeri Romalı askerlerin Tapınaktaki kutsal yedi kollu şamdanı taşımalarını göstermektedir. Bu özenli yapılmış Rönesans eseri klasik dünyanın Rönesans'ı yeniden keşfetmesinin bir parçasıdır.

yönetiyordu (Bu dönemde yerel krallar aracılığı ile yönetmek Roma İmparatorluğu'nun bir karakteriydi). Tapınağın yapılışı Herod'u gelecek kuşakların hayran kalacağı ünlü ve gözde bir güç timsali olarak ilan etmek için tasarlanmış kişisel tanıtımın en gösterişli hareketiydi. Bir bakıma bu gayet işe yaramıştı. Halkın sevmediği ve güvenmediği bu kralın bugün Büyük Herod olarak bilinmesinin tek sebebi Tapınağı inşa etmiş olmasıdır.

Projenin ölçüleri bugün bile çok şaşırtıcıdır. Tapınak için önce toprak ve kayadan, alanı 144.000 metrekare –12 futbol sahası büyüklüğünde– boyu ise otuz iki metre olan muazzam bir alana yayılmıştır. Bu yapı, kendi içlerinde oldukça kayda değer mühendislik hünerleri olan, dört büyük destekleyici taş duvar ile ayakta duruyordu. Bu destekleyici duvarlardan biri, Batıda olanı, dindar Kudüs'ün en tanıdık simgesi olmuştur: 'Ağlama Duvarı.' Yaklaşık 2000 yıldır Yahudiler burada toplanarak Tapınağın kaybedilişinin yasını tutar ve dua ederler. İlk Hıristiyanlardan günümüzün gazetelerine kadar her yerde Duvar'da dua edenlerin resimlerin 'Yahudileri' temsil eden, basit, ideoloji yüklenmiş bir şekli olduğunu ortaya koyar. Herod'un döneminde duvarın dini bakımdan hiçbir önemi yoktu: Bugün insanların dua ettikleri yer Tapınağın üzerine oturduğu tabanı ayakta tutan duvarın dibindeki bir yoldan ibaretti. Burası tabanın mimari sorunu için işlevsel bir çözümdü ve Tapınağın bizzat bir parçası değildi. Fakat zamanla en derin kutsallıkla yüklenmiş ve derin dini hissiyatlara mekanlık yapan bir yer olmuştur.

Bu, insanların Tapınağı nasıl büyük bir tutkuyla önemsemeye başladıklarının bir göstergesidir. Fiziksel yapı artık var olmasa da, hem Tapınak bölgesi hem de Tapınak fikri çağlar boyunca kadın ve erkeklere ilham vermeye ve aynı oranda da bir savaş sebebi olmaya devam etmiştir. Tapınak insanların zihinlerinde şekil almaktadır. Tapınak asla yalnızca tahrip edilmiş bir yapı değildir. İnsanlığın kayıp bir ideal adına, önceden var olan ve aynı zamanda gelecek olan bir azamate dair arayışları-

2. Batı Duvarındaki Yahudilerin görünümü son derece politize edilmiş bir durum sunmaktadır. 1890 yılında Yahudiler yabancı, Doğulu ve yoksul olarak görülebilirdi.

3. Ancak 1990'da *Guardian* adlı Londra'da yayınlanan gazete modern giysiler içinde olan ziyaretçilerin fotoğraflarını yayınlayarak farklı ve eşit derecede ideolojik bir çağdaş imgeyi tüm dünyaya duyurmuştur.

nın en etkili sembolü haline gelmiştir. Kültürler ve uluslar arasında mücadeleyi, amansız savaşları ve Batı geleneğinin bazı en dokunaklı şiirlerini ve sanatını harekete geçiren bir kavramdır. Tapınağın tarihi ne yalnızca mimari bir hikayeden, ne de dini ritüellerin anlatımından ibaret olabilir. Dünyanın bu muazzam yapısını tam anlamıyla ortaya çıkarabilmek için özel bir arkeolojik çalışmaya ihtiyaç vardır. Bu kitap, zihinlerde canlandırılan bir yapının garip ve muhteşem tarihine yapılan bir yolculuk olacak; bizi *Kitab-ı Mukaddes*'teki cinsellik ve politikadan, Haçlı Şövalyelerin zorbalıklarına ve aşk hikayelerine, Masonluğun mitleri ve ritüellerinden İslam savaşçılarının emperyalizmine, Viktorya dönemine ait maceracıların düşlerinden savunucuların niçin savunucu diye adlandırıldıkları sorusuna kadar birçok yere götürecektir...

SÜLEYMAN'DAN SELAHATTİN'E VE SHARON'A

Herod'un Tapınağı bizzat, zamanında Süleyman tarafından yaptırılan ilk Tapınağın yerini almıştır. Üç Tapınak, üç yok oluş hikayesiyle Kudüs'teki bu bölge daimi olarak hatıralar ve kayıplar, tahrip ve yeniden yapılanmalarla dolu çok katmanlı bir efsaneyi çağrıştırmaktadır (hayal gücü üzerinde böylesine büyük bir etkiye sahip olmasının bir sebebi de budur). Tevrat'a göre, Süleyman'a babası Kral Davud tarafından ilk Tapınağın planı verilmiştir. Krallar Kitabı detaylı olarak Yahudilerin erken dönemdeki bu dini ve politik yaşam merkezinin şaşırtıcı inşasını anlatır. İlk ihtişamlı Tapınak Babil Kralı Nebukadnezar tarafından MÖ 587'de yıkılmıştır. İsrailliler Babil'de sürgüne zorlanmışlardı: 'Babil'in ırmakları kıyısında uzanır ve seni düşündükçe ağlarım ah Sion!' Bu, mahvedici bir felaket ve Museviliğin gelişiminde ve aynı zamanda İsrail halkının tarihinde de başlıca bir kesinti olmuş, mezmurlara ve Peygamberlerin en dokunaklı şiirlerine ilham olmuş, bu şiirler de ardından, Thomas Tallis'in Yeremya'nın Ağıtları'ndan (Lamentations of Jere-

miah) Bob Marley'in 'Exodus'una ('Babil'den ayrılıyoruz...We are leaving Babylon...') kadar Batı geleneğinin bazı en güzel müziklerine esin kaynağı olmuştur.

Ne var ki, Büyük Sirus hakimiyetindeki Persler hayret verici bir süratle Babillileri yenmek ve tüm Anadolu'ya hakim olmak için yükseldiklerinde, MÖ 538 yılında bizzat Sirus'un emriyle Yahudilere Kudüs'e dönme ve Tapınaklarını yeniden inşa etme izni verilmiş, hatta Sirus inşaya destek olmak için 'dış yardım' sözü vermiştir. Birçok emperyal güç gibi Persliler de halkla olan ilişkilerde ustaydılar ve özgürleştirici bir güç olarak kabul edilmek istiyorlardı. Böylelikle, teoride de olsa, Yahudiler evlerine dönmekte serbesttiler. Pratikte ise, her şey o kadar da kolay değildi. Politika, idari gecikmeler ve genel zorluklar dolayısıyla Tapınağı inşa etme projesi MÖ 515 yılında Pers Kralı Darius'un yönetiminde tamamlanana dek bitirilmemişti.

Zerubbabel adında müphem bir kişilik projenin yeniden oluşturulmasına aracı olmuş ve geleneksel olarak Süleyman'ın Tapınağı'nın yerini alan bu tapınağa ismini vermiştir. Zerubbabel'in Tapınağı, burada ibadet edenlerin gözünde kendisinden öncekilere kıyasla her zaman yetersiz kalmıştır. Süleyman'ın şanı ve Herod'un ihtişamı arasında ezilen Zerubbabel Tapınağı ile kurulan bağ her zaman zayıf kalmıştır. Bununla birlikte Herod'un Tapınağı MÖ 19'da kendisinin yerini alana dek 500 yıl boyunca varlığını korumuştur.

Bu durumda Kudüs Tapınağı olarak bilinen üç farklı yapı vardır: Süleyman'ın, Zerubbabel'in ve Herod'unki. Tarihsel süreci boyunca bu bölge yerle bir eden savaşlarla ele geçirilmiş, kutsallığı bozulmuş ve sonra yeniden kutsallık hizmetini görmüştür.

Gerçekten de, Titus'un Herod'un Tapınağını yıkması Tapınağın bir fikir ve imge olarak yaşantısının yalnızca başka bir başlangıcı olmuştur. Bu, Yeni bir Tanrı evi inşa etme yolundaki yeni ve başka bir gelişimin temel bir esasını oluşturmuştur:

Hıristiyanlığın başlangıcı. İsa Tapınak'tan çıktığında, havarilerinden biri kendisine 'Bakın, Rab, ne muhteşem taşlar ve binalar,' demişti. Mark'ın İncil'i Romalıların Kudüs tarafından yağmalanmasından kısa bir süre sonra yazılmıştı, bu nedenle bu kehanet kuşkusuz tarihsel olarak belirtilmiş ve ilk okuyucularında da güçlü bir yankı uyandırmıştır. Ne var ki İsa'ya bu kesin ve özlü mesajını daha fazla açıklaması için talepte bulunulduğunda, dünyanın sonunun kıyamete özgü görüntüsünü anlatmıştır. Bu da söylediklerine çok daha kapsamlı bir teolojik etki kazandırmıştır. Nitekim Yahya'nın İncil'inde İsa şöyle der: 'Bu Tapınağı yıkın, üç gün içinde onu yeniden ayağa kaldırırım.' (Yahya 2). Yahya ve havariler bunun öldükten üç gün sonra yeniden dirilen İsa'nın kendisine yapılan bir gönderme olduğunu anlarlar. Hıristiyanlar için bir bakıma İsa'nın kendisi Tapınak'tır. 'Yeni Kudüs', İsa'nın 'yeni Tapınağı' Hıristiyanlığın başlıca simgelerinden biridir ve insan eliyle yapılan ve yok edilen dünyevi bir Tapınağın karşısına ebedi ve ilahi bir Tapınağı, Tapınağın ritüellerine karşılık da inançlı Hıristiyan toplumunu koyar. Hıristiyanlar için Tapınağın yıkılışı Hıristiyanlığın zaferini müjdeler.

Bu da Hıristiyanların Tapınağın bulunduğu bölgeye niçin çok önem verdiklerini açıklar. İlk Hıristiyan imparator olan Büyük Konstantin'in annesi Helena'nın kendisi de coşkulu bir Hıristiyan olup, imparatorluk ailesinden Kudüs'ü ziyaret etmiş olan üyedir. Konstantin, İsa'nın mezarı olduğu iddia edilen yerin üzerine, Kutsal Mezar Kilisesi tarafından yönetilen bir inşa programı başlatmıştı. Helena ise İsa'nın Kudüs ve Beytüllahim'deki yaşamını ve ölümünü anma amaçlı bir dizi anıtın tesis edilişini yönetmiştir. Ne var ki tüm Hıristiyanlar Tapınak Tepesi'ni –Herod'un tabanını– burası öğretisini sunduğu ve sarrafları dışarı atmış olduğu yer olmasıyla İsa'nın yaşamında bir diğer önemli bölge olmasına rağmen, kasıtlı olarak geliştirilmemiş bir biçimde bıraktılar. İmparator Hadrian tarafından Yahudilerin İmparator'a karşı yaptıkları isyanın bir kez daha

ezici bir şekilde bastırıldığını görünür kılmak için tabanın üzerine inşa edilmiş olan bir Jupiter Tapınağı vardı. Burası kasti olarak sökülmüş ve imparatorların heykelleri de indirilmişti. Bu da bölgeyi tamamıyla çıplak bir hale getirdi.

Tapınak Tepesi İsa'nın Yahudiler tarafından yanlış fikirlere dayalı olarak inkar edilişini sürekli olarak hatırlatmak için bir harabe alanı olarak bırakılmak zorundaydı (bu bir çeşit tersine inşa etme programıydı). Helena ve Konstantin için, daha sonra gelecek birçok teoloğun da hemfikir olacağı gibi, Tapınağın yıkılmasının sebebi Yahudilerin davranışıydı. Tamamıyla Hıristiyanlığa ait olan bu tarihe göre, boş Tapınak Tepesi Museviliğin başarısızlığının çorak simgesi olarak kalmak durumundaydı.

Üç yüz yıl sonra bizzat Hıristiyanlar, Tapınak Tepesi'nin önemine dair oldukça farklı bir algıya sahip yeni emperyal hakimlerin egemenliği altına girdiler—Müslümanlar. 638 yılında Halife Ömer bir Müslüman ordunun başında olarak Kudüs'ü ele geçirdi. Ömer, Hıristiyan piskoposunun kendisini Tapınak Tepesi'ne, ya da Harem-i Şerif'e (Arapçada 'Mukaddes Tapınak') yönlendirdiğini iddia etti. Bölgenin çöplük olarak kullanıldığını gördü. Piskoposu, diğer dinlerin kutsal alanlarını aşağıladığı için, elleri ve dizleri üzerinde yürümeye zorladı ve bir hikayeye göre ise molozu kendi elleriyle temizlemeye başladı. Ömer Tepe'nin ortasına 3000 kişiye yetecek büyüklükte geniş dikdörtgen tahta bir bina inşa etti (burası, 680 yılında Müslüman Kudüs'ün ziyaretine dair ilk gezgin kayıtlarını tutan Fransız başpapaz Arculf tarafından ziyaret edilmiş ve kendisi ortamı şu şekilde tasvir etmiştir: 'kaba yapı'). Ne var ki 691 yılında Halife Abdülmelik bunun yerine bugün üzerine altın bir kubbe koyulan ve hâlâ Kudüs'ün ufuk çizgisine hakim olan enfes güzellikteki, sekizgen şeklindeki görkemli Kubbetüs Sahra'yı inşa etti. Bu yapı İbrahim'in İshak'ı kurban etmek için üzerine bağladığı söylenen taşa ev sahipliği yapmaktadır. Aynı taşın Süleyman'ın Tapınağı'nın sunağı olduğuna ve aynı zamanda buranın Muhammed peygamberin İbrahim, Musa ve İsa ile onlara du-

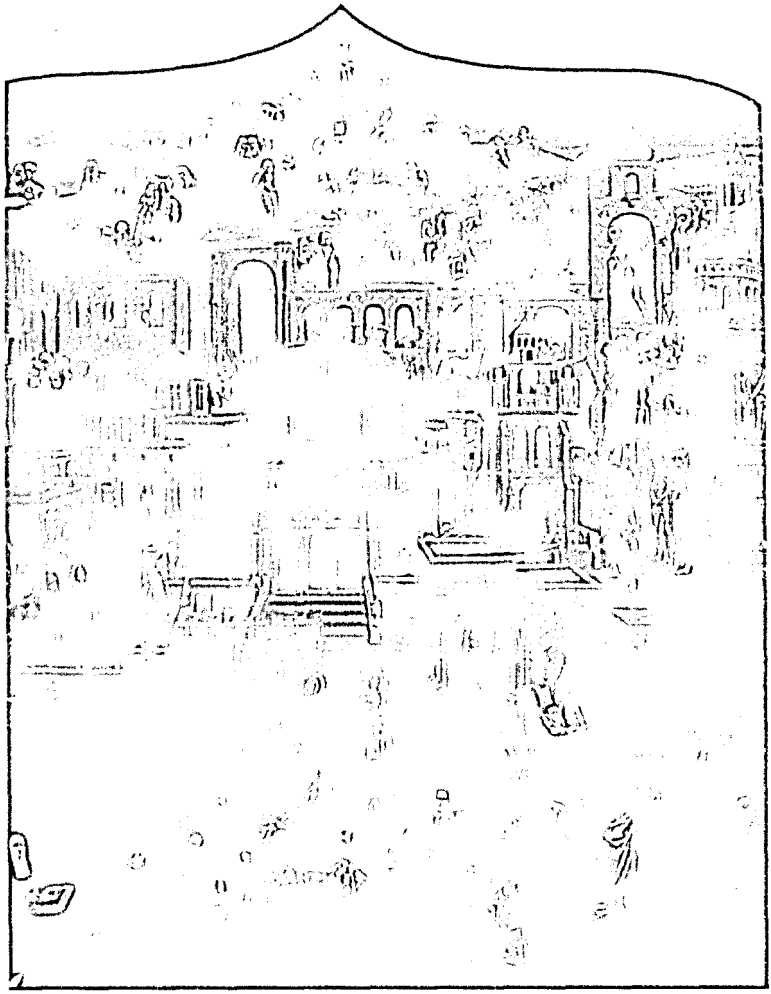
ları ile rehberlik etmek üzere cennette buluşmak için kanatlı bir küheylanın üzerinde dünyadan yükseldiği yer olduğuna inanılmaktadır. Taş da onu takip etmek istemiştir ve bugün Muhammed'in onu dünyadaki yerine geri ittiği yer taşın üzerinde hâlâ görülebilmektedir. Kubbetüs Sahra hacılar için tapınak anlamına gelen bir *mashhad*'dir (doğrusu çoğu zaman öyle anılmasına rağmen bir cami değildir). Harem-i Şerif'i bezeyen bir dizi muhteşem yapının ilkiydi. İslam, Musevilik ve Hıristiyanlığın peygamber geleneklerini tanımakta fakat ikisinin de ötesine geçtiğini beyan etmektedir. Kubbetüs Sahra açıkça bu üstünlük için delil sağlar niteliktedir: Bu yapı bu diğer dinlerin geleneklerinin üzerine inşa olmuş ve ihtişamlı ve aynı zamanda sembolik bir şekilde Kudüs şehri üzerinde süzülerek yükselmektedir.

Hıristiyan Batı dünyası İslam'ın yükselişine olan tepkisi yavaş bir süreç izledi. İlk Haçlılar Kudüs'ü yeniden kazanmak için 400 yıl sonra yola koyuldular ve fazlasıyla kanlı ve çirkin savaşlardan sonra 1099 yılında Kudüs bir kez daha Hıristiyanların egemenliğine girdi. Kubbetüs Sahra'nın üzerine bir haç yerleştirildi ve on ikinci yüzyılda seksen yıldan fazla bir süre boyunca burası *Templum Domini* (Tanrımızın Tapınağı) adında bir Hıristiyan Tapınağı oldu. Daha önceki Hıristiyanlar için bu boş alan Hıristiyanlığın zaferinin bir simgesiyken şimdi Müslüman Tapınağı, Hıristiyan Tanrının bir tapınağına çevrilerek aynı muzaffer rolü oynuyordu. Dini ve askeri bir tarikat olan Tapınak Şövalyeleri Birliği (kuşkusuz Tapınak nedeniyle bu adı almıştır) Tapınak Tepe'sini mesken tutuyor ve atlarını Süleyman'ın ahırlarında bulunduruyorlardı. Bu zaferi kutlamak için tüm Avrupa'ya *mashhad* şeklinde kiliseler yaptırıldı. Hem Süleyman'ın Tapınağı hem de Herod'un Tapınağının Batı sanatında Kubbetüs Sahra şeklinde gözükmesi ise yeterince ironiktir.

Ne var ki Hıristiyan egemenliği kısa sürdü. Büyük General Selahattin Kudüs'ü Müslümanlar adına geri kazanmış ve şehri Aslan Yürekli Richard'a karşı tutmuş ve Kubbe'nin üzerindeki

haçın yerini bir kez daha hilal almıştı. 16. yy. ile birlikte Kudüs Türk Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olmuştu. Kanuni Sultan Süleyman Kudüs'ün duvarlarını ve su kemerlerini yeniden inşa etmekle kalmamış, Kubbetüs Sahra'yı harika mavi ve yeşil renkte İran çinileri ile süslemişti. Ve Kudüs, merkezindeki İslami Tapınak Dağı ile 1917'de, Allenby –dahiyane bir görsel hitabet ile fetih anını resmedercesine, mütevazıca, yürüyerek– İngiliz kuvvetleri adına şehre girene kadar 300 yılın üzerinde bir süre Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olarak kalmış, sonraysa İngiliz Mandası yönetimi devralmıştır. 1948'de İsrail Devleti oluşturulmuş, 1967'de Kudüs, Altı Gün Savaşı'nın ardından Tapınak Tepesi de dahil olmak üzere bütünüyle İsrail yönetimi altına girmiştir.

Fakat on dördüncü yüzyıldan itibaren Türk Osmanlılar ve Araplar arasındaki uzun süren, zorlayıcı gerilimlere rağmen Tapınak Tepesi İslami otoritelerinin (Vakıf) yasal idaresi altına alınmış ve Kudüs İsrailliler tarafından yönetilse bile bu şekilde kalmaya devam etmektedir. Kudüs'e giriş yıllar boyunca Müslüman inancındakilerle sınırlandı—ara sıra gözüpek gezginler kılık değiştirerek kutsal alana gizlice girmişlerdir (1816 yılında Abbasi Ali Bey sahte ismini kullanarak içeri giren bir şahıs, çok etkilenmiş, Avrupalı insanlara 'kafirin Tapınağını' Müslüman kılığında beş kez nasıl ziyaret ettiğini anlatmıştır). Yahudiler dini kanunlarda, yıkımdan sonra Kudüs'e ayak basmanın bile Yahudilere izin verilmesi konusunda tartışmış ve hâlâ da tartışmaya devam etmektedirler: Sorun, herhangi birinin Kutsalların Kutsalı'na yanlışlıkla girebileceğidir. Bu nedenle Osmanlı mercileri tarafından Tapınak Tepesi'ni (1855'te) ziyaret etmesi için resmi izin verilen ilk Avrupalının aynı zamanda Kudüs'te mal almasına izin verilen ilk Avrupalı olan büyük Yahudi hayırseveri Sir Moses Montefiore olması da bir şekilde oldukça ironiktir. Bu izin kısmen İngiltere'nin Kırım Savaşı'nda Türkiye'yi desteklemesinden ötürü, kısmen de Montefiore'nin İngiliz İmparatorluğu'nun uluslararası üne sahip, diplomatik asilzadesi

4. Çarmıha gerilme döneminde Kudüs'ü gösteren bir ortaçağ Hıristiyan minyatürü (Çarmıha gerilme resmin konusu oluşturmaktadır). Adı bilinmeyen bir on beşinci yüzyıl Flaman sanatçısı tarafından yapılmıştır. Tapınak Kubbetüs Sahra olarak resmedilmiştir.

olmasından dolayı verilmişti. Ziyaretini, çoğunlukla kullandığı şekilde, kapalı bir otomobille yaptığı için ayaklarının kutsal toprağa değip değmediği açık değildir. Patlayıcı olma tehlikesinden dolayı bölge boşaltılmış ve devlet koruması altına alınmıştı (Montefiore ise geziye gayet ilgisiz gözükmektedir. Gezi günlüğünde, onun için yalnızca diğer bir resmi görev gibi gözüken bu deneyimden neredeyse hiç bahsetmemektedir. Batı Duvarı onu çok daha fazla etkilemişti). Ne var ki Montefiore, bu ziyaretinden ötürü aşırı katı hahamlar tarafından aforoz edilmiştir. Tapınak Tepesi'ne kimin ve nasıl ayak bastığı çağlar boyu süren bir ulusal politika meselesi olmuştur. İsrailli politikacı Ariel Sharon 2000 yılında, ikinci bir isyanın başlangıcını belirleyen ziyaretini yaptığında, bu ziyarete verilen tepkileri böylesine duygusal yapan son derece sıkı korunan bu alanın uzun tarihiydi.

Dünyada bu kadar çok kişi tarafından böylesine sembolik yüklemeler yapılan ve bireyler ve imparatorluklar tarafından üzerine böylesine şiddetli savaşların yapıldığı başka bir yer var mıdır? Politik ve dini bir merkez olarak kaçınılmaz bir şekilde savaşın ve sosyal mücadelenin odak noktası olmuştur, fakat yıkılmış bir yapı olarak, yokluğunun yarattığı boşluk çağlar boyunca milyonlarca insanın umutlarını ve isteklerini kendisine çekmiş ve hâlâ da Orta Doğu ve ötesinde, en yoğun hisleri tahrik etmeye devam etmektedir. Tarihini böylesine ilgi uyandıran bir hale getiren de budur.

KÜLTÜRLERİN SAVAŞLARI ORTAYA ÇIKARMASI

Bu kısa gözden geçirme sürecinden anladığımız belirli ve net bir şey var: Tapınağın tarihi bir kültür çatışması tarihidir. Bu çatışma, tektanrıcı Yahudilerin çevrelerindeki kavimler ve dinlerle ve tektanrıcı olmayan kendi öğeleri ile olan çatışmasıdır; Roma İmparatorluğu'nun asi Yahudilerle olan çatışması; savaşçı Hıristiyanların Romalılar ve Yahudilerle olan çatışması;

ve yeni İslam dini ile Hıristiyanlık ve Museviliğin geleneklerinin çatışmasıdır. Bugün bunlara dinin kendisi ve laiklik arasındaki çatışmayı da eklemek durumundayız. Bu çatışmalar hikayelerde, tarihlerde, inşa etme programlarında ve kanlı savaşlarda gözler önüne serilmiştir: Tapınak Tepesi farklı kültürlerin kendilerini en hararetli tutumlarla açıkça ifade ettiği bir yerdi. Kudüs için savaşmak hiçbir zaman yalnızca askeri bir eylem olmamıştır: Her zaman çok daha fazlası söz konusu olmaktadır. Kültürel anlaşmazlığın bu uzun tarihinin hepimizin politik, dini ve entelektüel yaşamlarımızda derin bir etkiye sahip olmaya devam ettiğini vurgulamaya gerek bile yoktur. Bu kalıcı anlaşmazlıkların mirası çağdaş toplumda ısrarla devam etmektedir.

Bu mirastan ötürü, Tapınak üzerine tartışan herkes kaçınılmaz olarak ulusal ve dini tarihin içine çekilir hale gelmektedir. Yahudiler, Hıristiyanlar ve aynı şekilde Müslümanlar için de Tapınak hakkında konuşmak böyle bir tarihin içinde yer almak demektir ve Tapınağın yeri olmadan bu tarihin yazılması mümkün değildir. Kubbetüs Sahra'nın içini süsleyen ve hâlâ varlığını korumakta olan en eski levhaların birinde bunun güzel bir örneği bulunmaktadır. Levha, Kubbe'nin yapılışını ve Kubbe'yi inşa eden Abdülmelik'in şanını takdir eden övgü amaçlı bir yazıt taşımaktadır. Bununla birlikte Abdülmelik'in isminin üzeri kabaca boyanmış ve yerine, ailesi Kubbe'nin asıl yaratıcısının ailesine amansızca muhalif olan bir sonraki kuşağın halifesinin ismi yazılmıştır. Düzeltme öylesine özensiz bir şekilde yapılmıştır ki üzerinde asıl yazıtın tarihi kalmıştır, üstelik meşhur hükümdar o tarihte hayatta bile değildi! Müslüman hükümdarların iç politikası Kubbetüs Sahra'nın duvarlarına harfiyen yeniden ve yeniden yazılmıştır.

Tapınağın ve Tapınak Tepesi'nin tarihlerinin yazılışı –ve yeniden yazılışı– aralıksız devam etmektedir ve genellikle Kubbetüs Sahra'daki levhada olduğu gibi net bir şekilde yazarın sadakatini göstermektedir. Bu kitaba Josephus'un Tapınağın yıkılışını anlatarak başlamıştım. Titus'un Tapınağın yakılmasına

karşı olduğunu yazan Josephus'tu ve hatta kendisi çadırından koşup çaresizlik içinde Tapınağı kurtarmaya kalkışmıştı. Josephus Yahudi bir tarihçiydi fakat bizzat Titus'un himayesi altında yazmaktaydı ve onun, bir imparator için örnek bir tutum olan hoşgörü sahibi olmasını överek Titus'u nasıl göklere çıkaracağını biliyordu.

Titus'un Yahudilerin Tapınağını kurtarma çabasının anlatıldığı hikayenin, hakkında yazdığı imparatora derinden minnettar olan Yahudi bir tarihçi tarafından yazılması tesadüfi değildir: Bu kutsal yapıyı kurtarmak için duyulan soylu istek hem Yahudi sadakati hem de Romalıların kendilerini gösterme konusundaki ideallerine hitap etmektedir. Buna karşılık olarak ise, bir Hıristiyan 4. yy. tarihçisi olan Sulpicius Severus ise bambaşka bir gündemi ortaya koymaktadır. Severus, Titus'un Tapınağı kurtarmak isteyen generallerinin öğüdünü geri çevirerek, kuşkulu ordularını tapınağı yağmalamaya yönlendirmiştir. Sulpicius Severus, Titus'u teşvik eden sebebin, Hıristiyanlığın Yahudi köklerine saldırarak bu dini ezme arzusu olduğunu söyler. Hıristiyan üstatları için yazan Sulpicius Severus Hıristiyanlığı benimsememiş olan bu imparatorların henüz başarıya ulaşan bu yeni dinin amansız düşmanları olduğunu gösterme gayretindedir. Tapınağın tarihine dair, böylesine yanlı ve çelişkili anlatımların karşımıza çıkmadığı hiçbir dönem olmadığı gibi, bugün ise bu yanlılık ve çelişkiden söz etmemek mümkün bile değildir.

Ne var ki, tüm bu şiddete ve politik anlaşmazlıklara rağmen, Tapınak aynı zamanda en güzel şiirlere ve sanat eserlerine ve daha iyi bir dünya için duyulan en derin özlemlere vesile olmuştur. Kaybedilen Tapınağı yeniden inşa etme simgesi, Kudüs'ü hayal etmek ve Sion için ağlamak, insanlığın bu yaşamının çirkin ve insanlıktan uzak olan kaba ayrıntılarının ötesine geçme arzusunun en güçlü ifadelerinden birini ortaya koymuştur. Sezgisel bir Romantik dönem şairi olan William Blake'in bir Kudüs Tapınağında somutlaşmış olan yeni ve daha iyi bir

dünya fikrine karşı, kendisine özgü derin bir çekilimi vardı. Çağdaş toplum konusuna dair sahip olduğu eleştirel hoşnutsuzluğu, acımasız bir alaycılıkla beğenilen dini bir ilahiye dönüşmüştü, fakat sözleri Tapınağın tarihinin tam kalbine hitap etmektedir:

Ne zihnimdeki savaştan vazgeçeceğim,
Ne de Kılıcım elimde uykuya dalabilirim,
Ta ki Kudüs'ü inşa etmiş olana dek,
İngiltere'nin yeşil ve hoş topraklarında.

Yeniden inşa etme arzusu 'zihinsel savaşı' şeklinde bir akıl eylemini gerektiriyor. Kaybedilen ve yeniden oluşturulan, hasreti duyulan ve matemi tutulan, resmedilen ve hakkında ilahiler söylenen Tapınak, diğer her şeyin de üzerinde, bir hayal gücünün abidesiydi.

2

SÜLEYMAN'IN TAPINAĞI: İHTİŞAM VE YIKIM

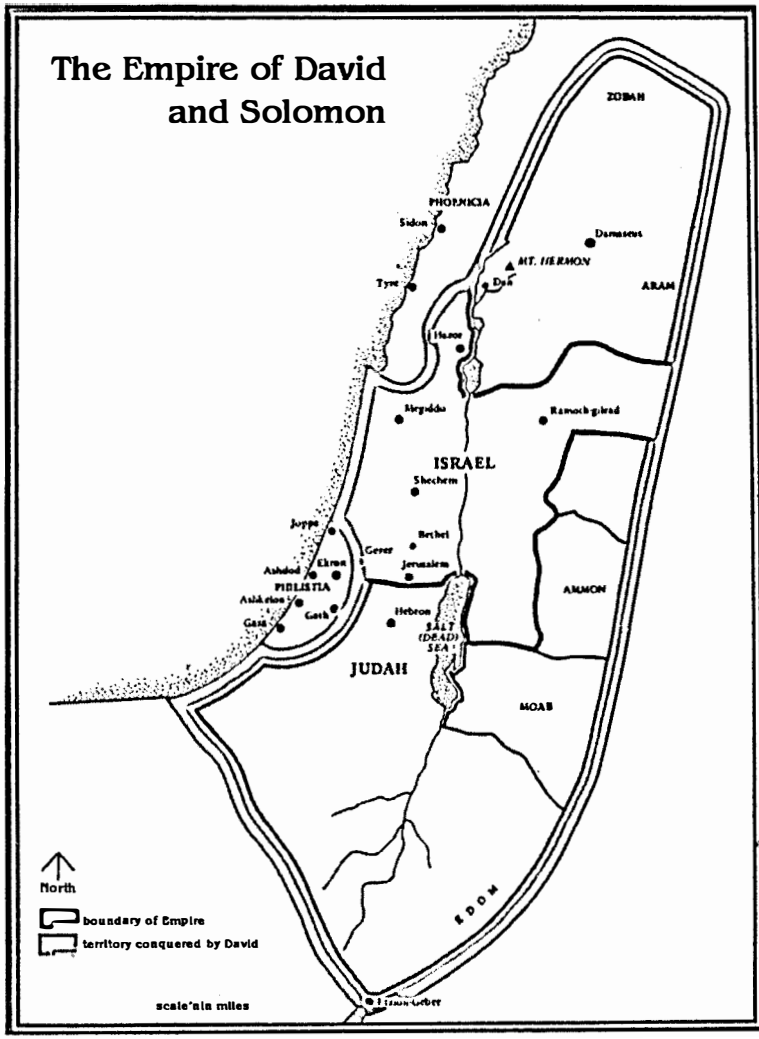
TEMELLERİ HAZIRLAMA: KRALLAR KİTABI

Süleyman'ın Tapınağı, Tanrı'nın Adı'nın Evi, çağlar boyunca, fiziksel ya da hayal ürünü olsun, yapılan tüm diğer tapınaklar için model olmuştur. Bu, basitçe ve genel olarak 'Tapınak' olarak adlandırılan yapıdır. Tapınak, Kutsal Kitabın iki Krallar Kitabının da muhteşem ana imgesi olarak yücelir fakat orada bile kaçınılmaz yıkımın çaresizliğine değinilmiştir. Krallar Kitabı aslen Tapınak yıkıldıktan sonra yazılmıştır ve Tapınağın kuruluşuna, geçmişteki ihtişama duyulan özlemle bakar. Tapınağın hikayesi, Krallar Kitabı bu temelin resmini nasıl oluşturduğuna bakarak başlamak zorundadır, başlanacak yer ise tüm Kutsal Kitap'ta en zengin şekilde tanımlanan şahıs, yani Kral Davud'tur.

Mikelanj'ın ünlü heykelinden de öncesinden bugüne dek Davud'un hikayesinin çağdaş romancıların ve sanatçıların gözdesi olması şaşırtıcı değildir: Güzel şarkıların birleşimi, politik maskaralıkları ve vahşi bir cinsellik onu modernite için doğal bir kahraman yapmaktadır. Genç bir çocuk olarak Golyat'ı öldürmesinden, Yonatan ile olan dostluğu ve Batşeba'ya duyduğu şiddetli arzudan geçerek İsrail ve Yahuda'nın birleşik krallı-

ğı üzerindeki uzun ve çalkantılı hakimiyetine kadar tüm yaşamı kayda değer bir derinlikle anlatılmıştır. Tevrat'taki kahramanlar asla mükemmel azizler değildir, fakat Davud aşırılıkları, diğer tüm karakterlerden daha karmaşık ve sıkıntılı bir şekilde birleştirmektedir. Politik manipülasyonları, cinsel açgözlülüğü ve aile trajedileri oldukça olaylı ve rahatsız edici detaylarla anlatılmaktadır, fakat kendisi adına gönderilen Mezmurlar Yahudiler ve Hıristiyanların toplu dualarının temeli olarak kalır; Davud, kralların en büyüğünün başarılarının olduğu gibi, dindarlıkla yapılan duanın gücünü de somutlaştırmaktadır. Kudüs'ü kuran yerel kavim Jebusitler'den burayı aldıktan sonra şehri başkent yapan Davud'tu, İsrail dininin en saygıdeğer eşyası olan kutsal Anlaşma Sandığı'nı Kudüs'e getiren Davud'du. Sandık savaşta Filistinliler tarafından ele geçirilmiş ve geri geldiğinde ise geçici olarak Kudüs'e sekiz kilometre yakınlıkta bir tapınakta muhafaza edilmiştir. Yeni başkent yolunda 'Tanrı'nın önünde zıplayıp dans ederek' sandığa refakat eden alayın başında Davud vardı.

Bu törenin politikası yeterince açık gözükmektedir. Davud, kendisinden önce gelen Saul'un (Kur'an'da Talut diye geçiyor) hakimiyetini kuzeyde İsrail'in birleşik krallıklarına, güneyde ise Yahuda'ya kadar genişletmiş ve güçlendirmiştir. Sekiz yıl boyunca Hebron'dan yönetmişti ve artık Kudüs'e taşınıyordu. Yeni idari başkent dini yaşamın da merkezi olacaktı. Samuel'in kitabında anlatıldığına göre, Davud bu merkezileşmeyi, bir inşa programı ile tamamlama niyetindeydi: 'Tanrı'nın Sandığı bir çadırda dururken, ben burada sedirden bir evde oturuyorum!' Fakat hikaye sonradan beklenmedik bir değişime uğrar. Kahin Nathan gelir ve bunun Tanrı'nın isteği olmadığını bildirir. Nathan, İsrailliler çölde dolaşırken Tanrı'nın belirli bir eve (*bayit*—bir Tapınak) ihtiyaç duymadığını, dolayısıyla şimdi de buna ihtiyacı olmadığını, fakat hanedanından Mesih'in geleceği Davud'un evini (*bayit*—bir hanedan) inşa edeceğini belirtir.

5. Davud ve Süleyman'ın bölgesinin bir haritası kalın çizgi ile belirtilmiştir. Süleyman'ın hükümdarlığından sonra krallık daha küçük bölgelere ayrılmıştır. Bu bölgelerin sınırları daha ince çizgilerle gösterilmiştir.

Davud'un Tapınağı inşa etme arzusunun engellenişi çarpıcı bir andır. Krallar Kitabı'ndan çok daha sonra yazılan Tarihler Kitabı, bu engelin sebebinin Davud'un bu iş için doğru kişi olmaması olduğunu belirtmesiyle daha da keskin bir netliğe sahiptir. Tapınak bölgesini belirleyebilir, planını çizebilir ve inşa için gereken para kaynağını toplayabilirdi, fakat böylesine kutsal bir Tapınağı yapma onurundan men edilmişti çünkü kendisi bir 'savaşçı ve kan adamıydı.' Şiddeti, zorbalığı, Tanrı'ya olan adanmışlığını zayıflatıyordu. Ne var ki Eski Ahit'te de sıkça görüldüğü gibi, Krallar Kitabı'ndaki anlatımda kelimeler üzerinde yapılan oyun, burada gizlenen başka bir soru olduğu fikrini vermektedir. Tapınak (*bayit*) yapısı bir hanedanlıkla (*bayit*) nasıl ilişkilendirilmelidir? Musa'nın beş kitabında İsrailliler için var olan bir krala yer yoktu, fakat şimdiyse politik manzarayı tam anlamıyla kralların ve hanedanların yönettiği yeni bir Yahudi tarihinin dönemine giriyoruz. *Bayit* üzerindeki kelime oyunu, Tanrı'nın evi ve bir politik hükümdarın evinin arasındaki kaçınılmaz farkı ortaya koyar.

Davud planı çizer, fakat Tapınağın yapılışını tamamlaması için seçilen kral, Davud'un oğlu ve varisi olan, insanların içinde en bilge olan Süleyman'dır. Bu, "Tanrı'nın Adı'nın Evi" olacaktır. Bu, üzerinde düşünmeye değer bir tabirdir. En eski kayıtlardan Roma İmparatorluğu'na ve daha da ötesine kadar antik Akdeniz'de, dağların tepelerindeki kaya yığınlarından, Atina'daki Parthenon'a kadar sayısız tapınaklar ve kutsal Tapınak vardı ve farklı bölgelerin kadim dinlerinde birçok benzerlik bulunmaktaydı. Tapınaklar normalde (her zaman olmasa da, genellikle insan biçiminde olan) tanrısallığın, tanrının bir resmini barındırmakta ve tapınaktaki tanrıya kurbanlar sunulmaktaydı. Anıtsal tapınaklar hem toplumun dininin, hem de toplumun gücü ve konumunun beyanın ifadeleriydi. Tapınak, Akdeniz manzarasının kolaylıkla fark edilen bir özelliğiydi.

Süleyman'ın Tapınağı ulusal bir din için anıtsal bir tapınaktı, fakat öte yandan gerçekten oldukça tuhaf bir tapınaktı. Tan-

rı için değil, Tanrı'nın Adı için yapılmış bir Tapınaktı. Bu da, bedensel bir şekli olmayan ve her yerde olan bir tanrı için nasıl bir ev inşa edilmesi gerektiğini açıklamaktadır. Burası, ilahiyetin özel varlığının hissedilebileceği ve kabul edileceği bir tapınaktı. Aynı zamanda da Çıkış Kitabı'nın emrini gözetmek zorunda olan bir tapınaktı: 'Oyma resimler yapmamalısınız . . . onların önünde eğilmemeli ve onlara hizmet etmemelisiniz.' Bu emir çok geniş kapsamlı teolojik ve sanatsal imalara sahiptir ve Tapınak'ta hiçbir Tanrı resmi olmamasını gerektirir. Sandık, Tapınağın en derin ve kutsal oyuklarında tutulmalıydı, fakat Süleyman'ın Tapınağı'nın yıkıldığı sırada o bile kayıptı. Hahamlara göre, Mesih'i bekler şekilde, Tapınak Tepesi'nin altına gömülmüştü. Bu hikaye Holywood'un gişe rekorları kıran filmi *Kutsal Hazine Avcıları*'nın temeli olmuştur (Film, Çıkış Kitabı'nda olduğu gibi Sandığı Tanrı'nın gücünün ve varlığının odak noktası olarak görür; buna karşılık, Yasa'nın Tekrarı ise, Sandığın içinde, Musa'nın Sina Dağı'ndan taşıdığı Yasa'nın taş tabletlerinin olduğunu söyler. Yahudi Tapınağının ortasında görecek hiçbir şeyin olmayışı sonraki Grekler ve Romalılar için anlaşılmaz ve hayret verici olarak kalmıştır. Bu, elle tutulamayan, görülemeyen ve takdim edilemeyen bir ilahiyetin eviydi. Krallar ve Tarih Kitabı'nda izah edildiği gibi, Süleyman'ın Tapınağı, Kutsal Kitapların yasaları ve anıtsallaştırılmış bir gayretin ikiz sınavı şeklindeki özel bir dini anlatımdı.

Tapınak, başka bir açıdan da olağanüstüydü. Bütün bir romanda ulusal dinin merkezi olmuştu, üstelik eşsiz bir şekilde. Krallar Kitabı'na göre, Hezekiah ve sonra büyük bir başarıyla Kral Josiah mezheplere dair *tüm* eylemlerin yürürlükten kaldırılmasını, Kudüs dışında *tüm* krallık boyunca Kudüs Tapınağı'na yapılan *tüm* dini hizmetlerin kısıtlanmasını talep etmişlerdir. İsrail ve Judah'ta Sandığın yıllarca saklandığı Shiloh Tapınağı, Yahudilerin ibadet ettiği sütunlar, kurbanlar için sunaklar gibi birçok dini bölge vardı. Krallar Kitabı'na göre bunların tümü Akdeniz civarında en bilindik din çeşidi olan yerel inan-

cın kalıntıları ile birlikte yok edilmeliydi. İsrail ve Judah'taki tüm Yahudiler ibadet etmek için, özellikle de Fısıh, Sukkot (Çadır) ve Shavout (Hamursuz) adlı üç haç yolculuğu bayramında Kudüs'e gelmeliydiler.

Krallar Kitabı anlattığı olaylardan çok daha sonra yazılmıştı ve şüphesiz geçmişe yönelik kendine ait bir gündemi vardı. Fakat bu, desteklediği idealin ne kadar kendine özgü olduğu gerçeğini değiştirmiyor. Tapınağa dair çok garip olan şey, dinin ulusal, toplumsal durumunun merkezi ve en önemli yere sahip olduğu gerçeği değil, Tapınağın tüm ülke için *tek ve biricik* tapınak olmasıydı. Bunun seyahatin tehlikeli ve hem zaman hem de çaba bakımından maliyetli olduğu ve yerel bağlantıların ulusal bir iddiadan daha hızlı olmasının beklenebileceği bir dönemde olması özellikle şaşırtıcıdır. Ayrıca bu yalnızca ana bayramların kutlanmasına ilişkin bir mesele değildi. Hayvanların bir sunak üzerinde kurban edildiği dini tören toplumun Tanrı'ya ibadet etmek adına bir topluluk olarak bir araya geldiği devamlı bir ortamdı; insanların tüketmesi için et de sağlamaktaydı. Akdeniz bölgesinin çoğu kısmında kurban, sayısız yerel ortamda ve hatta evlerde uygulanmaktaydı. Bundan böyle İsrail ve Judah'taki tüm kurbanlar yalnızca bir yerde yapılmak zorundaydı: Davud'un hanedanı tarafından yönetilen başkentte. Bu, dini politika adına şaşırtıcı bir jestti.

Tapınağın kurumu, tamamıyla bölgeyi koruyan ve rahiplere yardımcı olan Levite kabilesinden olan *leviim*'lerle birlikte, Tapınağın dinsel törenlerini yöneten ve bölgeyi denetleyen rahiplerin, *cohanim*, iktidarını kurmuştur (Her ikisi de baba soyundan aktarılan, atalardan gelen mevkilerdi). Yüksek Din Adamı'nın atanması kadim İsrail'in tarihi boyunca önemli bir politik mesele olarak kalmaya devam etmiştir. Fakat tüm bunların da ötesinde, Tapınak, İsrail'in kralın otoritesi altındaki dini uygulamalarının sosyal yapısını kökten değiştirmiştir. İsrailliler Kudüs Tapınağı'nda merkezlenmişlerdir. En başından itibaren, Tapınak, ulusal ve dini politika ile ilişkilendirilmiştir.

TAPINAĞI İNŞA ETMEK

Tapınağın inşası Krallar Kitabı'nda çok geniş ve maksatlı bir biçimde tasvir edilmektedir. Yazılanlar, Süleyman'ın uluslararası mevkini ve iktidarını yüceltmektedir: Yapı, ülkeler arası yapılan anlaşmaların bir ürünüdür ve sürecin içindeki büyük sayıdaki işçiler ve görkemli eşyalar onurla listelenmiştir. Tyres Kralı Hiram Lübnan'dan sedir ağacı ve taş kesimi ile ilgili gereken uzmanlığı tedarik etmeyi kabul etmiş, Süleyman Tapınağı yaparken Mısır Firavunu'nun kızı ile evlenmiştir. Süleyman, Lübnan'da her ay 10.000 kişinin çalışması ile ağaç kesmek zorunda olan 30.000 İsrailliyi 3 ay zorla çalıştırmıştır. Ayrıca işi denetleyen 3300 resmi görevli ile birlikte 70.000 görevli ve 80.000 taş ocağı vardı. Köktendinci olmayanlar bu şahsiyetlere inanma konusunda herhangi bir dürtü hissetmeyeceklerdir: Ne var ki, bu rakamlar projenin muazzamlığını ifade etmek için yeterlidir.

O halde işçi sayısına karşın binanın kendisinin çok büyük olmayışı modern güzellik anlayışları için şaşkınlık uyandıran bir durumdur. İlk Tapınak 60 kübit uzunluğuda, 20 kübit genişliğinde ve 30 kübit yüksekliğindeydi (Tarihler Kitabı 120 kübit yüksekliğinde olduğunu söylemesine rağmen çağdaş araştırmacılar bunun olanaksız olduğu görüşündedir, ki bu da metnin bu kısmının yanlış olduğunu gösterir).

Ön kısımda 10 kübitlik derin bir giriş ya da veranda, diğer üç yanda ise yan odalara ait bir portiko bulunmaktaydı. Ölçüleri Krallar Kitabı'nın kullandığı birim olan kübitlerle vermiş olmam önemsiz ve kafa karıştırıcı gözükebilir ama akademik tartışmaların en can sıkıcı olanlarından biri bir kübitin tam olarak ne uzunlukta olduğuydu. Kutsalların Kutsalı'nın farklı konumlandırılmasının bir kübitin ne uzunlukta olduğu konusunda merak uyandırabileceğini düşünürsek, bu milimetrik soru Tapınağın yeniden yapım politikasını derinden ilgilendirmektedir. Bu tartışmayı besleyen yalnızca dini ya da arkeolojik nü-

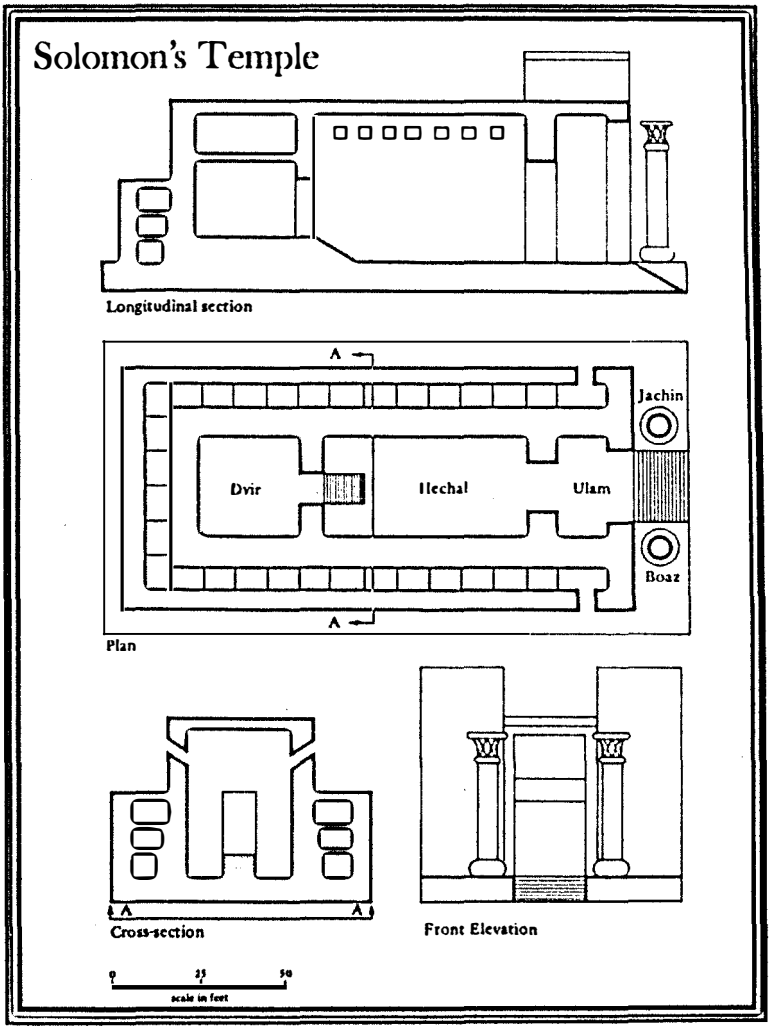
anslar değil, aynı zamanda köken, sahibiyet ve otorite ile ilgili iddialardır.

Bu tartışmaların içinde olanlar için 'kesinlik' çirkin boyutlarda görülebilecek bir gaddarlık ile tartışılan ideolojik bakımdan çok önemli bir mesele haline gelmiştir.

Ölçüm yapacak bir Tapınak olmadığı gerçeğinden ötürü, ya da bu gerçeğe rağmen Tapınak hakkındaki nerdeyse her kitap kusursuz ölçülere takıntılıdır. Dolayısıyla şekilleri kübitlerle vermemin belirli bir yararı var... Ne var ki Tapınağın aşağı yukarı 30 m uzunluğunda, 10 m genişliğinde ve 15 m yüksekliğinde olduğunu söylemek yanıltıcı olmayacaktır.

Duvarları, verandayı ve portikoyu da dahil ederseniz tüm yapının dış ölçümleri yaklaşık 50 m uzunluğunda ve 25 m genişliğindedir, ki bu da bir Olimpik havuzun boyutlarında ya da daha konuyla ilişkili bir karşılaştırma yapmak gerekirse, Partheon'un boyutlarının 2/3'ü kadardır. Ne var ki yapı Süleyman'ın zenginliğinin tüm ihtişamını sergilemek için süslenmişti. İç kısım sedirle, ayrıca tüm bina içten ve dıştan altınla kaplanmıştı.

Tapınağın yer planı arkeologların Kenan Diyarı ve Suriye'de keşfettiği dini tapınaklara benzer şekilde basit ve dikdörtgen biçimindeydi. Şekil 6 bir bakıma temel görünümü veren bir yapıyı göstermektedir. Aslında bir yapının yeniden inşası için bir metnin kullanılması, anlaşmazlıkların ve birbirleriyle rekabet eden farklı yorumların ortaya çıkmasına sebep olur. (Şekil 23, 24, 35 ve 30 aynı metinden çıkarılan olasılıkların geniş çeşitlemesini gösteriyor!) Giriş ya da veranda (*ulam*) ana bir tapınağa uzanıyor ve sonrasında da Kutsalların Kutsalı'na ya da içerdeki özel Kutsal Oda'ya (*dvir*) yönlendiriyor, böylece ibadet eden kişinin gözleri girişten en kutsal noktaya doğru çekiliyordu. Veranda ile ana tapınak ve ana tapınak ile Kutsalların Kutsalı arasında altınla kaplanmış zeytin ağacından yapılma, oymalı kapılar bulunuyordu. Merdivenler verandaya, ana tapınaktan ise Kutsalların Kutsalı'na çıkıyordu.

6. Süleyman'ın Tapınağının bir planı

Zeytin ağacından yapılma ve altınla kaplanmış, kanatlarını açmış şekilde 5 m yüksekliğinde olan iki devasa heykel ile yanlardan kuşatılmış olan Kutsalların Kutsalı'nın içinde ise Anlaşma Sandığı durmaktaydı. Bu şekiller yıllar boyunca özellikle sanatkarların hayal gücünü harekete geçirmiştir. Verandaya girişin her iki yanında da 2 m çapında olan, nar motifleri ile süslenmiş ve zambaklarla kaplı 2 adet devasa büyüklükte boş bronz sütun yerleştirilmişti.

Dökümleri, Tyre'ın Kralı olan Kral Hiram tarafından yollanan usta bir inşaatçı olan Hiram tarafından yapılmıştı. Jachin ve Bo olarak adlandırılmaktaydılar. Sütunların neyi temsil ettiklerine dair birçok sembolik yorum olmasına rağmen bu isimler muhtemelen 'kurabilirsin' 'güçle' anlamlarına gelir. Örneğin, 17. yy. İtalyan ressamı Bernini'ye, Roma'daki St. Peter's Bazilikasının ortasında bulunan St. Peter mezarının üzerinde yükselen ünlü anıt Baldacino'nun sütunlarını inşa ederken Tapınağın sembolik mimarisini Katolik Hıristiyanlığın merkezine alarak ilham veren bu sütunlardı.

Bugünkü St. Peter's Bazilikasının yerini almış olduğu ortaçağ papaz evi, söylenceye göre Roma'ya Konstantin tarafından Süleyman'ın Tapınağı'ndan getirilmiş olan 12 adet bükülmüş beyaz mermer sütunla süslenmişti. Bernini'nin sütunları Tapınakta bulunan sütunlar gibi bronz olmasına karşın ve Baldacino'nun tepesinin etrafına yapılmış olan melekler de Tapınak'taki heykeli andırsa da, Bernini'nin yeni tasarımı bu sütunların şeklini yansıtmaktaydı.

Bernini uzun süredir devam eden bir analojiyi izlemekteydi. 1556 yılında ölen bir St. Peter's katibi olan Tiberio Alferano söyle demiştir: 'İmparator Konstantin ve Papa Sylvester'ın Havari Peter'in sunağı ve bedeni hakkında yaptıkları, Musa'nın ve Harun'un Anlaşma Sandığı ile ilgili yapmış olduklarından çok farklı değildir. Ve Süleyman da Tapınak'ta aynısını yapmıştır.' St Peter'in mezarı Sandık gibi olduğu için, kilise de Tapınak gi-

bidir ve sembolik değerinden yararlanmaktadır—değeri ile çekim gücü yaratmaktadır. Analoji, binanın süslemelerinde vurgulanmaktadır. St. Peter's Bazilikasındaki Kutsal Mezar'ın Tapınağında durup tavana baktığınızda Süleyman'ın Tapınağı inşa edişinin alçı rölyefini görürsünüz. Sütunlar tam olarak Baldacino'nunkilere benzemektedir.

Tapınak'ın çevresinde, insanların dini törenler ve kurbanlar için toplandığı geniş, taş duvarlı avlular bulunmaktaydı. Bu avluda 10 metrekare büyüklüğünde bronz bir sunak ve ekmek ve diğer sunular için gene bronzdan sehpalar bulunmaktaydı. Çapı 5 metrenin üzerinde, 12 adet bronz öküzün üzerinde yerleştirilmiş, 70.000 litre kadar su alabilen ve 'deniz' olarak adlandırılan büyük bronz bir kase bulunmaktaydı. Çevresinde ise ayinlerdeki yıkamalar için yapılmış, her biri tekerlekli ve oymalı standlar vardı.

Aynı bölgede, Süleyman aynı zamanda iki saray inşa etmişti. Bunlar; Lübnan Orman Evi adındaki kendi sarayı ve Mısır'ın muhteşem krallığı ile olan diplomatik ilişkileri sağlamlaştırmak için evlendiği, Firavun'un kızı olan eşi için daha küçük bir saraydı. Bu saraylar kralın görkemini ifade etmek için gösterişli bir şekilde tasarlanmış yapılardı. Süleyman'ın sarayı Tapınağın büyüklüğünün dört katı kadardı (100 kübit uzunluğunda, 50 kübit genişliğinde ve 30 kübit yüksekliğinde). Her biri on beş sütundan oluşan üç sıra sütun ile ayakta duran saray sedir ile kaplanmış olup, kare pencerelerden oluşan üç kata sahipti. Saray, Süleyman'ın yargı gücüyle yer aldığı bir portikoya ve ikamet ettiği sarayının bulunduğu arka tarafta bulunan bir avluya bölünmüştü. Kraliyet hanedanı ve Tanrı'ya ibadet arasındaki yakın bağ, Tapınak ve sarayın birbirine bağlı bina kompleksinde güçlü bir şekilde desteklenmekteydi. Süleyman'ın politik yetkisi, Tanrı'nın dini hükümleri ile yan yana durmaktaydı. Ayrıca, birçok antik Orta Doğu krallığında olduğu gibi, kral, insanların çobanı olarak insanlar ve ilahiyet arasında bir aracı görevi görüyordu.

Şimdiye dek, Tapınağı Krallar Kitabı'nda temsil edildiği şekliyle tasvir ettim. İlk Tapınak için sahip olduğumuz tek delil Kitab-ı Mukaddes'e aittir, dışarıdan kimsenin herhangi bir tarih kaydı ya da eşya kalıntıları yoktur. Kutsal Kitap, insanların en bilgesi olan Süleyman hakkında ihtişamlı bir resim sunmaktadır. Süleyman ibadet için muhteşem bir ev inşa etme konusunda Tanrı'nın emirlerini uygulayan bir kraldır. Tapınağın zemin planı, net bir biçimde Tapınağın tasvirini ve Çıkış Kitabı'nda resmedildiği biçimde İsraillilerin Vadedilmiş Topraklar'a yaptıkları yolculuk sırasında çölde dolaşmalarını yansıtmaktadır. Anlaşma Sandığı her gece çadıra konuyordu ve İsrailliler çevresinde dikdörtgen şeklinde diziliyor; aynı şekilde Kutsalların Kutsalı da Tapınağın ibadethane kısmına yerleştiriliyor ve avludaki İsrail halkı tarafından çevreleniyordu. Tapınak, çadırın halka ait karşılığıydı, dolayısıyla Kutsal Kitap'ta yazılan, kurbanla ilgili yasalar Tapınağın ayinlerinin temelini oluşturmaktadır. Çıkış adeta Yahudilerin bir halk haline gelme ve Vadedilmiş Topraklar'a ulaşma konusundaki mücadelelerinin tarihsel öyküsünü göz önüne seren bir metin olarak yazılmıştır. Krallar Kitabı Davud'un ve Süleyman'ın Vadedilen Topraklar'daki krallıklarının kurulmasını kutlar. Tüm Eski Ahit'te, Çıkış'a yapılan bir atıfla tarihi belirtilen tek bir olay vardır, o da Tapınağın inşasıdır: Temelleri 'İsrailliler Mısır topraklarından ayrıldıktan sonra dört yüz sekseninci' yılda kurulmuştur. Krallar Kitabı bu şekilde adeta Tapınak Çıkış'ın taahhüdünü yerine getirmek için yazılmış gibidir ve dindarlar tarafından da çağlar boyunca bu şekilde okunmuştur.

Ne var ki her şey çok açık değildir. Öncelikle, Kutsal Kitap üzerine tarihsel bir bakış açısından çalışma yapan akademisyenler ve araştırmacılar Krallar Kitabı'ın değindiği son olay olan Tapınağın yıkılışından sonra bitirilmiş olması gerçeğine büyük bir ağırlık vermektedir. Kitabın kendi kronolojisine gö-

re tasvir etme iddiasında bulunduğu temelden 400 yıl sonra yazılmıştı. Bahsettiği dönemlere uzanan bazı kısımları kapsıyor olsa da, kuşkusuz düzenlenmiş ve yeni bir bakış açısıyla yeniden yazılmıştır. Tüm askeri, dini ve politik tarih gibi, kitabın da bir gündemi vardır. Süleyman daha sonraki dönemlerdeki güçsüzleşmiş, fakirleşmiş ve bölünmüş ve her zaman bir imparatorluğun egemenliği altında bulunan Yahudi halkının aksine, İsrail krallığının birleşmiş ve uluslararası bazda güçlenmiş olduğu, dinin güçlendiği, altın bir çağın efsanevi bir karakteriydi. Görkemli Tapınak, zaten geçmişe duyulan hasretin simgesiydi. Sonuç olarak Tapınak yıkıldığında bile, en kutsal eşyaları, Anlaşma Sandığı çoktan ortadan kaybolmuştu. Krallar Kitabı, şanın, ihtişamın ve Tanrı'ya olan yakınlığın olduğu geride bırakılmış, kaybedilmiş bir çağa bakan milliyetçi bir yazarın arzuları, hayalleri ve umutları olarak okunmalıdır. Güç, zenginlik ve uluslararası bir konumun sergilenmesi, Tanrı'nın görkemli bir hanedanının bir simgesi olan altın bir yapı birçok ihtiyaca hitap etmektedir.

Gerçekten de, 19. yy.'dan itibaren teologlar Kutsal Kitap metinlerinde farklı gündemler ve farklı politik anlamlar bulma ve dolayısıyla da metnin birleşiminde farklı tarihsel katmanlar bulma konusunda çok heveslidirler. Mezmurlar'ın bir bölümü doğrudan Babil sürgününe atıfta bulunmaktadır, dolayısıyla dindarlar Davud'u çağlar sonraki bir olayın tanrısal ilhamlar alan peygamberi olarak görmeye devam ettiği yerde, eleştirel akademisyenler Mezmurlar'ı çağlar boyunca yazılmış ve bir araya getirilmiş ve gelenek icabı Davud'a atfedilmiş şarkıların derlemesi olarak görmeyi tercih etmişlerdi. Çıkış'taki Çadır ile ilgili bölümler bile bazı modern akademisyenler tarafından Kutsal Kitap metinlerinin sonradan gelen bir ekleme, Tapınağın şekli için yapılan geçmişe yönelik bir savunma olarak görmektedir. Bugünün eleştirel teologları için Krallar Kitabı'ndaki Tapınağın temellerinin öyküsü Çıkış'ın taahhüdünü yerine ge-

tiren bir metin değil, Babil sürgününden sonraki Yahudiler arasındaki tarihsel birleşimi ile belirlenmiş politik ve dini bir tarihtir.

İDEALİZMİN KISTASI

Tapınağın yıkılışı, Yahudi tarihinde Krallar Kitabı'nın yazarının yönlendirmesiyle gelinen, özellikle Yeremya'nın Kitabı ve Mersiyeler'de derin bir hüzün ve çaresiz bir kafa karışıklığı ve kızgınlıkla dolu duygusal haykırışlarla yası tutulan, belirleyici bir andır. Tapınak gerçekten de Krallar Kitabı'nda yazılan tüm tarihin üzerinde adeta dolaşmaktadır. Süleyman'ın ölümünden sonra birleşik krallık bölünerek, her biri kendi kralına sahip olan İsrail ve Yahuda devletleri arasında sürekli tekrarlanan çatışmaya ve komşu devletlerle yapılan yinelenen savaşlara dönüştü (Şekil 5 kabataslak şekilde rekabet edilen sınır çizgilerini gösterir). Bu günlerde birçok insanın öncelikli olarak okuduğu şey Kutsal Kitap'tan bölümler değildir. Bununla birlikte her kralın hükümdarlığı, kendisinin davranışlarının Tapınağın kurulu olan dininin hususunda bir özetle tanıtılmaktadır. Yirmi iki yıl boyunca İsrail üzerinde egemen olan Ahab, şu şekilde duyurulur: Omri'nin oğlu Ahab kendisinden önce gelenlerin hepsinden daha da çok, Tanrı'yı hoşnutsuz edeni yaptı. Nebat'ın oğlu Jeroboam'ın günahlarını takip etmekten tatmin olmayıp, Fenikeliler'in Kralı Ethbaal'ın kızı Jezebel'i karısı olarak aldı ve gidip Baal'a hizmet etti ve ona tapındı. Baal için bir sunak dikti... Ahab ayrıca kutsal bir sütun yaptı' 'Tanrı'yı hoşnutsuz edeni yaptı'; 'Tanrı'nın gözünde kötülük yaptı' ifadesi her kötü kralı tanıtan bir formül, 'Tanrı'yı hoşnut edeni yaptı' da aynı şekilde her iyi krala uygulanıyordu. Ne var ki günahın daha da incelikli bir anlatımı vardı. Hoshea 'Tanrı'yı hoşnutsuz edeni yapmıştı, fakat kendisinden önce gelen İsrail kralları kadar değil.' Tapınak kültünü eski haline getiren Joash gibi iyi bir kral bile yetersiz kalıyordu çünkü 'tapınaklar kaldırılmamıştı;

insanlar tapınaklarda kurban etmeye ve sunular yapmaya devam ediyordu. Bir kralın hükümdarlığı Tapınağın atalara ait dinini takip edip etmemesine ve Tapınağı kurbanların yegane mekanı olarak muhafaza etmesine bağlı olarak tanımlanıyordu. Bu da yazarın dini anlayışını güçlü bir şekilde ifade eden bir örnektir. Çağlar boyunca, Kudüs dışındaki Tapınakların ve kurban geleneğinin devam etmesi üzerine ve İsraillilerin Tanrı'sına ve rakip olan yerel dinlere tapınılması arasında sürekli çekişme olmuştur. Bu, merkezileşmiş bir kült ve tek bir Tanrı'nın Adı'nın Tapınağını talep etmenin ne denli cesur ve imkansız bir fikir olduğunu gözler önüne seren bir tarihtir.

Ne var ki Süleyman'ın ülküsü, tıpkı buna erişmek adına yaşadığı kendi başarısızlığının kendisinden sonra gelen her hükümdar için bir örnek teşkil etmesi gibi, tüm krallar için yapılan yargının kıstasıydı. Krallar Kitabı'nın tarihi Tapınakla şekillendirilmişti: Tapınağın temelleri açılış bölümlerine hakimken, kitabın sonu ise Tapınağın yıkılışı ile bitiyordu. Aralarda ise Tapınağa tapınmanın kusursuz bir örneği ile putperestlik, sivil mücadele ve ahlaki sınırları çiğneme tehdidi arasında sürekli devam eden çatışmanın öyküsünü anlatır. İlk Tapınağı böylesine güçlü bir simge haline getiren, en başından beri insanın bu ülküye erişmedeki yetersizliği tarafından devamlı olarak peşinden gidilen muhteşem idealizmin bu yoğun birleşimidir.

TAPINAĞIN ETRAFINA BİR İSKELE İNŞA ETMEK: MİDRASH'IN HİKAYELERİ

Midrash olarak bilinen, başka bir kadim hikayeler dizisi vardır. Hikayeler Tapınağın şu iki yönünü mükemmel bir etkileyicilikle geliştirmektedir: Kaybedilmiş bir altın çağın simgesi ve kaderinin yok edilmek olduğunun kabulü. *Midrash*, Kutsal Kitap'taki metinlerin, genellikle burada yalın olarak anlatılanları açıklayan ve genişleten kısa hikayeler şeklinde olan bir yorumudur. Hikayeler kendi derleme kitaplarında toplanmış

olup, aynı zamanda *Talmud*'ta da tekrarlanmaktadır: Bunlar ahlaki bir nokta ve (dini hükümler haline getirmek için kullanılamasalar da) belirli bir kesinliği olan hikayelerdir ve genellikle gülünç, dokunaklı ya da mit ve folklorun tuhaf taşkınlıkları ile doludur. Özellikle Tapınağın kuruluşunun nasıl sürekli olarak yeni şekillerde düşünüldüğü ve anlaşıldığına dair olağanüstü bir içgörü kazandıran MS ilk altı yüzyıldan itibaren binlerce sayıda bu tür kısa hikaye bulunmaktadır. *Midrash*, Krallar Kitabı'nın gösterişli yapısını açıklayıcı bir iskele ile çevrelemektedir. Bu tür hikayelerin sürekli olarak anlatılması sayesinde Tapınağın hatırası keşfedilmiş, desteklenmiş ve aktarılmıştır. Bu hikayeler aracılığı ile Tapınak fikrinin yapılma aşamalarını görebiliriz.

Öyküler Tapınağın olağanüstü doğası üzerinde hayranlıkla durmaktadır.

> *Diğer olağanüstü şeylerle birlikte yaradılışın altıncı günündeki alacakaranlıkta yaratılmış olan, bir* shamir *olarak adlandırılan bir tür solucan vardı. Yaklaşık olarak bir arpa tanesi büyüklüğündeydi ve en sert elmasları kesme gibi dikkat çekici bir özelliğe sahipti.* Shamir, *Tapınağın inşa edildiği taşları yontarak onlara şekil vermek için kullanılıyordu çünkü yasalar, Tapınağın inşası için demir aletlerin kullanılmasını yasaklıyordu. Süleyman'ın ona ihtiyacı olana dek,* shamir *Cennet'te korunmaktaydı. Süleyman solucanı getirmesi için bir kartal yollamıştı. Tapınağın yıkılması ile,* shamir *yok oldu.*

Krallar Kitabı'nda şu cümle vardır: Ev'de, inşa edilirken hiçbir çekiç, balta ya da herhangi bir demir aletin sesi duyulmamıştır.' Bu bir seviyede dini merciler tarafından, Tapınağın inşasında demirin kullanılmasını yasaklayan bir yargıya sebep olmaktadır. Ne var ki aynı zamanda *Midrash*'taki, Cennet'teki mucizevi varlıkların kayıp çağının hikayesine sebep olmuştur. *Shamir* varken, inşayı yapanlar demire ihtiyaç duymuyorlardı.

Tapınak öylesine muhteşemdi ki, sadece insan eliyle yapılmış olamazdı. Bunu destekleyici olarak, bir şişenin içinden çıkan bir cinin, Kızıl Deniz'in dibinden temel taşı çıkardığı anlatılmaktadır. Tapınağın inşa çalışmasında bulanan herkes için her halükarda mucizevi olsalar da, diğer mucizeler daha olağandır: İnşa edilme dönemi boyunca bir işçi bile hastalanmamış, her yıl yağan, beklenen kırk günlük yağmur inşanın rahatça ve vaktinde bitirilmesini sağlamak için durmuştur.

Özellikle etkileyici olan bir hikaye Tapınağın inşa edileceği yerin seçimini, Davud'un yönetim şeklinin güç oyunlarının bir parçası olarak ya da İbrahim ve İshak'ı bağlayan nokta olarak değil, sade bir ahlaki ders ile yönlendirilmiş olarak anlatmaktadır.

Gece, cennetten geliyormuş gibi olan bir ses Süleyman'ı Sion Dağı'nda iki erkek kardeşin ortaklaşa sahip olduğu bir tarlaya yönlendirdi. Kardeşlerden biri bekar ve fakirdi, diğeri ise hem zenginlik hem de çocukları olan büyük bir aile ile kutsanmıştı. Hasat toplama zamanıydı. Gecenin örtüsü altında, fakir kardeş, diğer kardeşin ekin yığınına ilave etmeye devam etti çünkü kendisi fakir olduğu halde, büyük ailesinden dolayı kardeşinin ekinlere daha çok ihtiyacı olduğunu düşünüyordu. Zengin kardeş de, kendisinin destekleyecek bir ailesi olmasına rağmen, kardeşinin böyle imkanlarının olmayışından ötürü, aynı gizlilikle, fakir kardeşin ambarına ekleme yapıyordu. Süleyman, kardeş sevgisinin böylesine çarpıcı bir şekilde ortaya konmasına vesile olan bu tarlanın Tapınak için en uygun yer olduğu sonucuna vardı ve burayı satın aldı.

Bu hikaye, Habil ve Kabil'den itibaren Kutsal Kitap'taki tüm o kan döken kardeşlerle yan yana getirildiğinde, tüm simgesel değerini belli etmektedir (Ardından gelen, Tapınak Tepesi'nden dolayı İbrahim'in soyundan gelenlerin arasında ortaya çıkan şiddetin tarihinden bahsetmeye bile gerek yoktur).

Midrash, tipik folklorik biçimde, ulusal bir dini kültün en önemli meselelerinden birini yardımseverlikle ilgili bir aile öyküsüne, hayat değerlerine dair, herkesin ders alabileceği bir hikayeye dönüştürmüştür.

Temellerin tarihini, gelecek olan yıkımın ışığında yeniden anlatan acı dolu hikayelerle karşılaşmak daha şaşırtıcı ve rahatsızlık vericidir. Krallar Kitabı'nda Süleyman'ın yaşamının sonu şaşkına çeviricidir ve sıklıkla da gözardı edilmektedir. Krallar, insanların içinde en bilge olanın, dini hüküm bu tür birleşmeleri yasakladığı halde birçok yabancı kadını sevdiğini ve onlarla evlendiğini söylemektedir. Bu kadınlar Süleyman'ı baştan çıkartarak başka dinlere yönlendirdi ve Süleyman yaşlılığında, 'Tanrı'yı hoşnutsuz edeni yaptı ve tıpkı babası Davud gibi Tanrı'ya sadık kalamadı.' Yalnızca Ammonitler ve Fenikelilerin tanrılarına itaat etmekle kalmamış, onlar için Kudüs'ün çevresindeki tepelerde Tapınaklar bile yapmıştır. Krallar'a göre, bu günah Süleyman'ın birleşik krallığının niçin devam etmediğini açıklamaktadır. Bu anlatım şeklinin İsrail ve Yahuda krallarının tarihlerini yazmada nasıl baskın bir örnek olduğunu kısa bir süre sonra göreceğiz. Fakat *midrashim*, inançlarına ters düşen Süleyman'ın, bozulan bilge adamın öyküsünü olağanüstü şekillerde uzatarak anlatmaktadır.

Bir hikayeye göre Süleyman tam Tapınağın takdis gününde Firavun'un kızı ile evlenmişti ve düğün için duyulan sevinç, Tapınağa dair duyulandan çok daha fazlaydı. İshak, *Midrash*'ın bu nedenle 'Bu şehir benim için, onu inşa ettikleri günden itibaren, bugüne kadar öfkemin ve şiddetimin uyanmasının sebebi olmuştur' şeklinde yazdığını açıklar. *Midrash* genellikle Kutsal Kitap'a ait bir hikayeyi yoğun bir odaklanma ile yeniden anlatır ve sessiz dönemler de dahil olmak üzere anlatılanın her bir detayını açıklamak için hikayeler geliştirir. Tanrı öfkesinin ve şiddetinin 'onu inşa ettikleri günden itibaren' uyandığını söylediğinden, Tapınağı inşa edildiği gün Tanrı'yı kızdıran bir şey olmuş olması gerekir. Böylece bu öyküye sahip oluruz: 'Fira-

vun'un kızı Süleyman'ın yatağına içi elmaslar ve inciler ile dolu olan bir kavanoz bırakır. Bunlar gökyüzündeki yıldızlar gibi parlamaktadır.' Sonuç olarak, Süleyman ne zaman uyansa hâlâ gece olduğunu zanneder. Bu nedenle geç saatlere kadar yatağında kalmayı sürdürür ve Tapınağın yapılışına adanmak amacıyla yapılacak sabah kurban törenini kaçırır. Tapınağın anahtarları onun yastığının altında olduğu için ve hiç kimse onu uyandırmaya cesaret edemediği için kurban töreni yapılamaz. Onun annesi Bathsheba bu durumun onun eşi nedeniyle olduğunu öğrenir. Herkes anne olarak onu suçlamaktadır. O bu şikayetlere karşı isyan eder ve 'kralları yok etmek için gereken gücünüzü kadınlar üzerinde kullanmayın' der. Bundan sonrasında Tapınağın yok oluş süreci başlayacaktır. Süleyman'ın yabancı bir kadın ve başka dinler tarafından kandırılması sonucunda onun halkının bir yönlendirici olması rolü ortadan kaybolmuştur.

Geriye bakıldığında, bu Yahudi yazarlar hayal gücüne dayanarak Tapınağın tarihi konusunda değişiklik yapmışlardır. Bu, Tapınağın imgesini halkın gözünde düşürecek bir durumdur. Tapınak yüzyıllar boyunca varlığını sürdürmesine karşın bu durum tam olarak silinememiştir.

Tapınağın tamamen yok edilmesi Babil Kralı Nebukadnezar tarafından gerçekleştirilmiştir. Tanrı kendi evinin yıkılmasına nasıl izin vermiştir? Krallar Kitabı bu konuda bir açıklama sunmaktadır. Tanrının öfkesi kralların kendisinedir. Tapınak olması gerektiği şekilde ibadet yeri olamamıştır. Bu nedenle tapınak ve bununla birlikte etrafındaki her şeyin yok edilmesi için zemin oluşmuştur. *Midrash Eicha Rabbah* bu konuda bir yorum getirmektedir. Bu kitabın otuz dördüncü bölümünün girişinde Tapınağın yıkılışına ilişkin ifadeler yer almaktadır. Bu bölümde Tapınağın yok oluşunun ne kadar korkunç bir şey olduğu vurgulanmaktadır. Bu felaketin tanrısal bir felaket olduğunu ve Tanrının böyle istemesi nedeniyle yaşandığı anlatılmaktadır. Bu çerçevede çok sayıda paragraf boyunca açıklamalar ve öykü-

ler ve dinsel ifadeler yer almaktadır. Bunlar Tapınağın yıkılış nedenine ilişkin olarak tamamen farklı bir yaklaşım sunmaktadır. Burada girişin ikinci bölümünden bir pasaj alınmıştır. Hayali bir düşman kullanılmaktadır:

Pagan filozoflara 'İsrail'in bu insanları yenilgiye uğratılabilir mi?' diye sormuşlar. Onlar şöyle yanıtlamış: 'Sinagoglara gidin; eğer orada Tevrat çalışan çocukların mırıldanmalarını duyarsanız, siz onlar üzerinde egemen olamazsınız.'

Tapınak yok olmuştur çünkü sinagoglarda yeterince çalışma yapılmamaktadır! Öykü Süleyman'ın ya da peygamberlerin dönemindeki dünyadan çok farklı bir dönemi yansıtmaktadır. Krallar Kitabı'nda belirtilen hiçbir sinagog ya da haham yoktur; bu sinagog ve dua öyküleri uygulanan şeyler değildir. Eğitim ve çalışma dinsel yaşamın ayrıcalıklı ifadeleri olmuşlardır. İnsanların yazgılarını belirleyen şey güçlü hükümdarların davranışları değil, çocukların ne öğrendikleridir. Bu, din adamlarının değil, hahamların egemen oldukları bir dünyadır; Orada Tapınak bir okul gibi onurlandırılmıştır. Haham Simeon ben Yochai 'İsrail topraklarındaki bu bölgeye kök salınabilmesi için Eski Ahit'in sıkı sıkıya öğretilmesi' gerektiğini söylemiştir. Burada dinsel otoritenin önemli bir unsur olarak egemen konumu görülmektedir. Ancak bu bakış açısı değişikliğinin nasıl olduğunun da incelenmesi gerekmektedir. Tapınağın kaybedilmesi ve onun ritüellerinin sona ermiş olması ile dindarlığın temel etkinlikleri şekil değiştirmiştir. Bir alim sürgünden sonra neden Babil'de kalmaya devam ettiğini bu şekilde açıklamıştır. Onun için önemli olan Tapınak değil, çalışma ortamıdır. Tapınağın yıkılması yalnızca topluluk olarak bir eğitim ortamının bozulması anlamına gelmektedir. Tapınak Tanrı'ya ilişkin olarak toplumun şekillendirilmesinde önemi olan bir mekandır fakat burada önemli olan bina değil amaçtır. Eğer Tanrı'ya yönelik

olarak çalışmaların yürütülebilmesi için gerekli koşullar sağlanırsa Tapınak binası olmaksızın ibadet yapılabilecektir.

Tapınak asla yalnızca mimari terimlerle betimlenmemiştir. Onun bir dizi öykü sarmallarıyla yapılmış olduğu hayal edilmiştir. Onun betimlenmesi her zaman için yazılı tarihin bir parçası olmuştur. Tapınak yalnızca bir bina değildir, dinsel idealizmin umutlarının ifade edilmesinin bir yoludur ve insanlığın tanrısallığa olan ilişkisinin bir resmini oluşturmaktadır. Krallar Kitabı'nda ilerlemeye devam edildiğinde Süleyman Tapınağı hakkında yazılanlar Tapınağın artık herhangi bir fiziksel varlığı olmayan bir bina anlamına geldiği görülmektedir. Bu nedenle onun yapımı ve yıkımı insanlık tarihinin önemli esinlerinden biri olmuştur.

3

TAPINAĞI YENİDEN İNŞA ETMEK: SÜRGÜNE BAKIŞ

'ÖRNEĞİN ÖLÇÜLMESİNE İZİN VERMEK'

Tapınağı yıkmak, onu yeniden inşa etmeye dair vazgeçilmez bir isteği getirir; kuruluşun arayışı. Musevilerin Babil'deki sürgünden dönüşlerinden sonra Kudüs'teki ikinci tapınak inşa edilmiştir. Hayalperestleri, peygamberleri ve sürgünleri vadedilmiş topraklara dönerek, orada geleceğin Tapınağı figürünü inşa etme fikri her zaman motive etmiştir. Yüzyıllar boyunca, Tapınağı yeniden inşa etmek, spritüel idealizmin çağrısı olarak, gerçek bir tapınak inşa etmekten daha baskın bir ilham olagelmiştir. Mukaddes kitapların Tapınağın yeniden inşasına yönelik bu esin dolu çağrıları, aslında kaderin en yüksek ifadesi, umut ve spritüel değişim için taleplerdir.

Birinci tapınak döneminin sonuna ayarlanmış olan büyük peygamberlerin kitapları, 6 yy. insanını, kendi zamanlarının politik kargaşası ile çok meşgul olarak tasvir ederler, hepsi kayıplarına takıntılıdır, matemdedir ve yeniden inşa fikrinde teselli bulurlar. Örneğin Jeremiah (Yeremya) yıkımın sebep olduğu katı duygusal travmaların zaptı altındadır. O, Tapınağın kaybedilişini önceden haber verir, ancak onun kehanetleri öyle rahatsız edici ve insanları umutsuzluğa sevkeder şekildedir

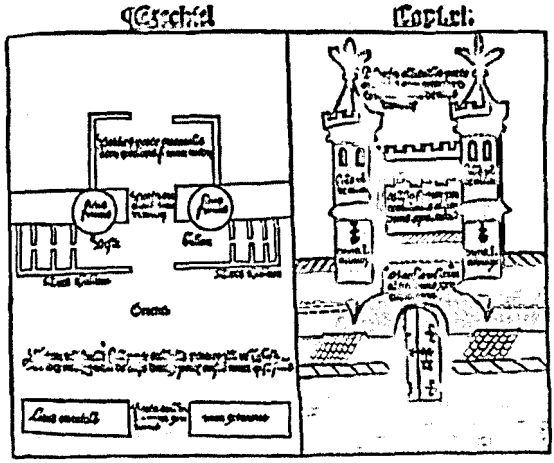
ki civar bölgelerde yasaklanmıştır. Gelecek tesellisinden çok emin olmasına rağmen, Nebukadnezar ona öyle saldırmıştır ki, o hiç direnç göstermemiştir. Bir boyunduruk ile çevrede dolanarak, teslim oluşunu sembolize etmiş, bu haliyle savaşan ve kuşatan İsraillilere cazip bile gelmemiştir. Kudüs'ün fethinden sonra, o da Mısır'a sürgün olarak gönderildi. Oradan ise İsrailllilere Babil'de kalmalarını önerdi çünkü yetmiş yıl sonra döneceği önceden bildirilmişti.

Yabancılaşma ve umudun bu garip karışımı, pasiflik ve tutku, yıkım ve takviye kuvvetli ve imha edici bir mesaj oluşturur, ancak Ezekiel Peygamber'in her şeyin üstündeki idealist görüşleri Tapınağın yeniden inşasının tutkusunu taşır. Rahip olan Ezekiel peygamber, Ezekiel Kitabı'nın ilhamlarını ve hükümlerini aldığı Babil'den sürgün edilmiştir. Bu kitabın temel teması Tapınağın yeniden inşa edilmesidir.

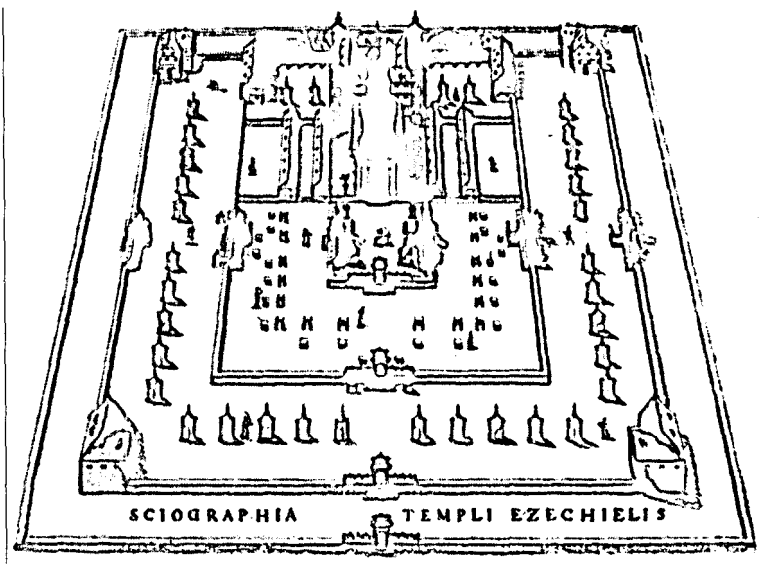
Ezekiel Peygamber, 'otuzuncu yılın, dördüncü ayının beşinci günü, ben sürgünler topluluğunda Chebar kanal ile birlikteyken, cennet açıldı ve Yaradan'ın bir görünümünü gördüm' diye söze başlar. Onun sürgündeki rahatsız edici vizyonları batılı sanatçı Rafael'den Hieronimus Bosch'a, Wiliam Blake'e kadar derin bir etki yaratmıştır. Burada Ezekiel'e bronz görünümlü, keten bir hattı olan, elinde bir ölçüm mili bulunan bir adam tarafından yol gösterilir. Bu rehber, Süleyman'ın Tapınağı'nın benzeri bir tasarıma sahip bir tapınak için uzunlamasına ve detaylı ölçümler vermeye devam eder. Ancak Yaradan'ın kendisi doğudan görünür, güçlü bir gürleme dalgası ile görünür ve onun sesi Tapınakta sonsuza kadar yankılanacaktır. Mesajı bu unutulmaz sözlerde muhafaza edilmiştir:

"Sen, ey insanın oğlu, İsrail'in evine karşın, evini göster ki onlar adaletsizliklerinden utansınlar ve örneğin ölçülmesine izin versinler."

Ezekiel'in vizyonunun Tapınağı tanrısal bir tasarımdır. 'Örnek ölçüm'den bahsedilmektedir. Tanrı'nın Evi bu konuda ör-

7. Ezekiel'in Tapınağı 1481 yılında Anton Koberger tarafından böyle hayal edilmiştir.

8. Ezekiel'in Tapınağı 1613 yılında Matthias Hafenreffer tarafından böyle hayal edilmiştir.

nektir ve bundan sonra yapılacaklar bu örneğe uygun olarak ölçümlendirilecektir. İdeal dinsel alan bu ölçeğe dayandırılarak gerçekleştirilmelidir. Tanrı'nın varlığına ibadet eden din adamları bu düşünceyi halkın geneline yansıtmak amacıyla çalışmalar yapmakta ve vaaz vermektedir.

Sürgün döneminde yapılan bu uğraşlar Hıristiyan idealleri için de Tapınağa olan bakış açısını değiştirmiştir. Tanrının sunduğu örneğin izlenmesi gerektiği düşüncesi hakim olmaya başlamıştır. Ortaçağ ve Rönesans Avrupa için egemen olan mimari yaklaşımlarda daha önemli olan yeni binaların ilk Tapınağa uygun bir biçimde yapılmasıdır. Şekil 7'de Ezekiel'in Tapınağının planı ve giriş bölümü gözükmektedir. Anton Koberger tarafından 1481 yılında yapılmış olan bu çizime göre bina ahşap kesim temeline dayanmaktadır. *Postillae* olarak bilinen Nicolaus de Lyra'nın İncil yorumlarına dayandırılarak yapılmıştır. Çizimde uzak Kutsal Topraklar ortaçağ kuzey Avrupası'nda kullanılan malzemelerden farklı bir şekilde oluşturulmuştur (Kapı kemerleri bunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır). Şekil 8 ise 150 yıl sonra Matthias Hafenreffer tarafından yapılan bir baskıdır. Tüm Tapınak çevresini vermektedir. Pek çok Rönesans şehir çizimi ya da askeri bölge çiziminde olduğu şekilde dikkatli ve özenli bir çizim yapılmıştır. Her iki sanatçı da dindar ve akademik eğitim almış kişilerdir. Ancak bu iki imgede çok az ortak yön vardır. Bu kitapta yer alan ilüstrasyonların çoğunda Tapınak ideasının gücü sınanmaktadır: Mimari aracılığıyla bir ideal düzen tekrar tekrar ortaya çıkmaktadır. Kudüs'ten uzak olan bu sanatçılar Tapınağı ancak hayal edebilecek duruma sahiplerdi.

'ŞİMDİ SİZE NASIL GÖRÜNMEKTEDİR?'

Sürgünden geri dönüş ve Tapınağın yeniden inşa edilmesi Ezra Kitabı ve Nehemiah'da anlatılan şekilde yavaş yavaş gerçekleşmiş bir durumdur. Yeniden inşa için otoriteler nihayet

izin vermiştir. Pers İmparatorluğu'nun kurucusu Büyük Sirus, Babil'i fethettikten sonra Yahudilerin Kudüs'e geri dönmelerini ve Tapınağı yeniden inşa etmelerini sağlamıştır. Hatta bu proje için kraliyet hazinesinden bir fon oluşturmuştur. Kralın bu kararı Yahudi topluluğu içinde sevinçle karşılaşacaktır. İsrailliler in yalnızca bir kısmı dönmüştür ve dönen İsrailliler Sheshbazzar liderliği altında yönetilmişlerdir. Onlar Tapınak sitesinde bir altar inşa etmişlerdir fakat proje çok büyük zorlukları içinde barındırmaktadır. Darius'un hükümdarlığı altında, daha fazla İsrailli geri dönmüştür. Zerubbabel ve Yüksek Din Adamı Joshua bu konuda yönlendirmede bulunmuştur (Ancak daha önce söylenmiş olduğu gibi onların çoğu daha uzun yaşayan topluluklar olarak Mezopotamya'da kalmışlardır). Sukkot (Çadır) bayramı bir kez daha bu alanda kutlanmıştır. Gerekli kuruluşlar oluşturulmuştur ve işler yapılmaya başlanmıştır; Zerubbabel, Süleyman'ın yapmış olduğu gibi Lübnan'dan sedir ağaçları getirtmiştir. Ancak neredeyse her konuda çeşitli sorunlar yaşanmıştır. İsraillilerden ayrılmış olan Samaritanlar ve Asurlular oluşum içinde yer almak istemişlerdir; Zerubbabel bunu reddetmiştir. Aradaki anlaşmazlık bir dönem boyunca Tapınağın inşasını durduracak seviyede olmuştur. Darius'un sağladığı fon yardımıyla yıllar boyunca çalışılacak ve ikinci Tapınak MÖ 515 yılında bitirilecektir.

Zemin planı ve tasarımı Süleyman'ın Tapınağı ile aynıdır. Ancak ufak tefek farklılıklar bulunmaktadır. Kudüs'teki az sayıda Yahudi Krallar Kitabı'nda anlatılana göre altın, kereste ve bronz üretiminde çeşitli teknikler oluşturmuşlardır. Bunun ötesinde Tapınak yazılı metin üzerine ve çocukluktan kalan anıların ışığında inşa edilmeye başlanmıştır (Yetmiş yıl süren sürgün hayatı öncesinde Tapınağı çocuk iken görmüş olan kişiler artık yaşlanmış olmalarına karşın çocukluk dönemlerinin anılarına dayanarak tapınağın yeniden inşasında önemli rol oynamışlardır). Kitapta yer alan resimlerden yola çıkılarak bina aynı sözcüklerle yeniden hayal edilmiştir. Haggai Kitabı gele-

cek zaferi konusunda yüksek umutlar içermektedir: 'Şimdi size nasıl görünmektedir?' Tapınağa ilişkin olarak en fazla sorulan sorudur.

Kudüs'te buna ilişkin herhangi bir arkeolojik ya da tarihsel kanıt bulunmamaktadır. Sonraki iki yüzyıl boyunca suyun akışı geri döndürülmeye çalışılacaktır. Akdeniz boyunca Yunan kültürü yayılmaktadır. Şehir duvarları MÖ beşinci yüzyılda Nehemiah hesaplamalarına göre yeniden inşa edilmiştir; aynı zamanda Kral Artaxerxes Ezra'ya geri dönüşe izin vermiştir ve Yahudilerin otoriter yasaları olarak Musa'nın Tevrat'ı oluşturulmuştur (Yahudilerin daha öncesinde sistematik bir yasaların olduğuna dair çok az işaret vardır). Hem Nehemiah hem de Ezra Pers Kraliyetinin mahkemelerinde birbirine yakın bir şekilde geçerliliğe sahiptir ve Kudüs hâlâ Pers İmparatorluğu'nun bir parçası olduğu için bu iç politika onların misyonu için gereklidir. Musevilik ve Tapınak tarihi konusunda bir ironi vardır. Tapınağın Kudüs'te inşa edilmesinin sağlayıcısı Pers İmparatorluğu'dur. Oysa Pers İmparatorluğu bugünkü Irak ve İran bölgesinde kurulmuş bir imparatorluktur.

MÖ dördüncü yüzyıldan MÖ ikinci yüzyıla kadar Yahudi nüfusu Judaea bölgesinde artış göstermiştir ve her şeyden önce tek Tanrı inancı, tek Tevrat ve tek Tapınak onların kültürünün ve ulusal kimliklerinin oluşumunda yardımcı olmuştur. Tapınak merkezli Yahudi topluluğunun gelişimi konusunda bu önemli bir dönem olmuştur. Judaea bölgesinde yaşayanlar daha kapalı bir topluluk olarak birbirini tanıyan ve aynı düşünce ve inanç etrafında birleşen kişilerdir. Tevrat'ın dinsel yasalarının otoritesi Judaea bölgesinde yaşayan insanların gündelik yaşantılarında başlıca önemli bir rol oynamıştır. Özellikle eğitimli elit kesim için bu böyledir. Modern Yahudi dininin ikinci Tapınak sonrasında şekillendiğini söylemek yanlış olmaz. Tapınak Yunan kültürel emperyalizminden korunmalarını sağlayacak bir kalkan görevi görmüştür.

Bu öykü Büyük İskender ile başlamaktadır. İskender Yunanistan'dan İran'a kadar çok büyük bir alanı fethetmiştir ve sınırlarını antik Filistin'i içerecek şekilde Hindistan'a kadar genişletmiştir. Ordularını besleyebilmek için yeni şehirlerin kuruluşuna ihtiyaç vardır. Yunan kültürü bu bölgede egemen olmuştur. Toplumsal yaşantının baskın değeri Yunan kültürüdür. Bölgede baskın olarak konuşulan dil Yunanca'dır; Afganistan'a kadar uzanacak bir bölge boyunca Yunan kültürünün izleri her yere damgasını vurmaktadır. Yunan düşüncesi, özellikle edebiyat ve felsefe alanında, etkinliğini hissettirmektedir. Onun etkisi çok kapsamlıdır. Talmud'da bile bu etki hissedilmektedir. Helenizm değerleri her yerde egemen güç olmuştur. Midrash sıklıkla muhalifler üzerinde Yahudi zaferini göstermektedir. Büyük İskender'in fetih ordusunun başında Kudüs'e gelmiş olduğu söylenmektedir. *Midrash*'a göre Yüksek Din Adamı, resmi dini kıyafetini giymiş olarak yolda onu karşılamak üzere gitmiştir. İskender, herkesin şaşkın bakışları arasında bu yaşlı adamın önünde eğilmiştir. İskender Perslileri yenilgiye uğratmadan önce zafer kazanacağına dair kehanetin rüyasını görmüştür; bunu ona bildiren peygamber tıpkı bu Yüksek Din Adamı'na benzemektedir. Gerçekte İskender Kudüs'ü hiç ziyaret etmemiştir. Bütün bu öykü bir kurmacadan ibarettir. Böyle bir öykü uydurularak aradaki gerilim azaltılmaya çalışılmıştır.

İskender'in ölümünden sonra, onun krallığı birden fazla imparatorluğa bölünmüştür. Filistin üzerinde savaşlar olmuştur. O ilk olarak Mısır'ın Ptolemy hükümdarlığının kontrolü altına girmiştir. Ardından Antiochus ailesinin hükümdarlığında bulunan Seleucid'ler bölgeyi egemenliği altına almıştır. Suriye'de Antioch bölgesinde merkezi olan halk MÖ 168-167 yıllarında IV Antiochus yönetimindeyken bir başkaldırıyla karşı karşıya kalmıştır. Antiochus Tevrat yasalarını uygulamaya çalışmıştır

ancak bunda başarılı olamamıştır. Saldırgan bir kültürel emperyalizmin nedenleri arkasında Yahudi ve Yunan toplulukları arasındaki etkileşim önemli bir rol oynamaktadır. Bu etkileşimin boyutları açık olmamasına karşın Maccabean başkaldırısının uzun sürmesi bunun Yunan tarafı tarafından desteklendiğini ortaya koymaktadır. Küçük bir azınlık tarafından başlatılan başkaldırı kitlesel bir isyana dönüşmüştür. Yavaş yavaş fakat istikrarlı bir artış ivmesi gösteren isyan Hasmonean ailesinin liderliği altında şekil bulmuştur. Başlangıçta Seleucid'lere karşı koyan askeri güç bertaraf edilmiştir (Judah öldürülmüştür ve ordusu MÖ 161'de bozguna uğratılmıştır). Ancak sonuçta Suriye'deki sürekli taht kavgası Seleucid İmparatorluğu'nun kurulmasıyla zayıflamıştır ve başkaldırı Filistin bölgesinde bir Hasmonean hanedanlığının kurulmasına olanak tanımıştır.

Tüm devrimler gibi Maccabean devrimi de kahramanlık ve mucize öyküleri ile sarılıdır—bunların merkezinde Tapınak vardır. En ünlü öykü günümüz dinsel uygulaması için temel teşkil etmektedir. Yahudi kuvvetleri Tapınağı Seleucid'lerden geri almışlardır. Yedi kollu şamdanda sürekli olarak yanan kutsal bir yağ dışında her şeye karşı saygısızca davranmışlardır. Şamdanda yalnızca bir günlük yağ kalmasına rağmen bir mucize eseri olarak tek günlük yağ tam sekiz gün boyunca yanmayı sürdürmüştür ve ışık (Tapınağın, devrimin, dindarlığın ışığı) hiçbir zaman sönmemiştir. Tapınak Yahudi krallığı için yeni bir başlangıç olmuştur.

Bu öykü Maccabee'ler Kitabı (resmi tarih)'nda olanları kapsamamıştır fakat daha geç dönem bir hahamlık kaynağından gelmektedir; Chanukah bu dönemde başlamış olan ve halen kutlanmaya devam eden bir kutlama günüdür. Chanukah 'adama' anlamına gelmektedir ve ikinci Tapınağın yapılışının kutlanmasıdır. Bu kutlama sırasında sekiz gün boyunca mum yakılmaktadır. Chanukah Yılbaşına yakın olduğu için ve yedi kollu şamdan böylesine bilindik bir simge olduğu için Yahudi ritüelleri içinde en görülen ve bilenenlerinden biri olmuştur

(onun çıkış noktası yılbaşı değildir, ancak yılbaşına yakın olması bu açıdan da ona ayrı bir önem kazandırmaktadır). İngiliz ilkokullarının çokkültürlü dünyası içinde, o genellikle bir ışık bayramı olarak adlandırılır ve Hindu ve Diwali Sikh bayramlarına denk gelmektedir. Chanukah Tapınağın yeniden yapılışını belleklere kazımaktadır. Çeşitli kültürler ve topluluklar iç içe geçtiği halde dinsel bir ideal olarak bu kutlamalardan vazgeçilmemiştir. Belki de diaspora nedeniyle bu tür kutlamalar Yahudi toplumu içinde daha sıkı sıkıya bağlanılan etkinlikler olmuştur ve günümüz modern dünyasında gitgide artan şekilde görülür olmaktadır.

DİNDARLARIN BİR TAPINAĞI

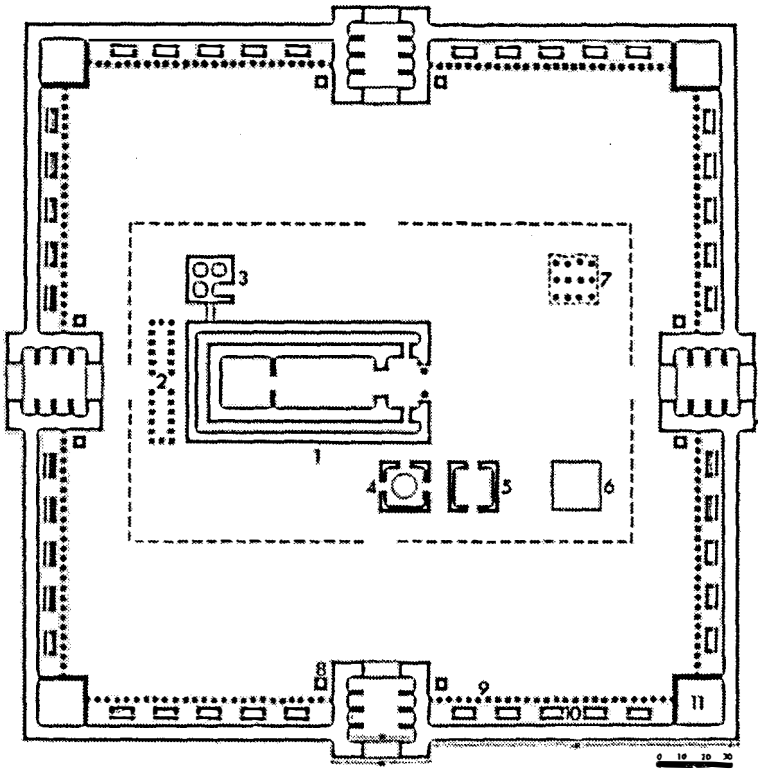
Yahudi kimliğinin daha güçlü bir hale gelecek kadar gelişimi Tapınak üzerine odaklanılarak olmuştur. Farklı mezheplerden olanlar onun gelişiminde katkıda bulunmuştur. Tevrat merkezli olan sistem ya da yasalar çeşitli tartışmalardan geçerek bu farklılıkları oluşturmuştur. Merkezi din otoritesi toplumsal farklılıkları bir araya getirmenin uğraşı içinde olmuştur. Ölü Deniz Parşömenleri'nin yirminci yüzyılda bulunması bu gruplardan biri olan Essene'lerin toplumsal yapıları hakkında yeni bilgiler vermiştir. Essene'ler kendilerini dindarlığa adamış olan aşırı ayrılıkçı bir gruptu: Onlar dindarlığı maksimum seviyede yaşayan insanlardan oluşan bir topluluktu. Kutsal kitapta yer alan kurallara harfi harfine bağlı bir yapıları vardı. Bu durum zaman zaman kendilerini tamamen bu düşünceye adamalarını ve gündelik hayattan kopuk olarak bazı kurallara göre yaşamalarını gerektiriyordu. Özellikle yiyecek konusunda ve cinsellik konusunda bazı farklı kurallara sahiplerdi. Örnek olarak Essene'ler tuvalet ihtiyaçlarını karşılamak için bulundukları yerleşim yerinden çok uzağa giderlerdi. Sabbath günü hiçbir şey taşımazlardı. Dolayısıyla günün geri kalanını gün boyunca yanlarında hiçbir şey taşımadan geçirmeleri gerekiyordu! (On-

lar erken dönem Hıristiyanlar için çekim gücü olan bir gruptu, çünkü kendini adama olgusu onlara büyüleyici geliyordu). Essene'ler ayrıca Tapınağın yeniden inşa edilmesinde önemli katkıları bulunan bir topluluktu.

Essene grubu genel olarak Kumran denilen yörede yerleşmişti. Burası Kudüs'te Tapınağa uzak olmayan bir bölgedir— onlar kendilerini "Çöldeki Sürgünler" olarak adlandırırlardı. Kumran'daki bir mağarada yapılan kazılar sonucunda Tapınak Parşömenleri bulunmuştur. Bu uzun tomarlarda –uzunluğu 8 metredir ve en uzun olanı Ölü Deniz Parşömenidir– açık bir el yazısıyla yazılmış olan ve Tapınağı ve kült kurallarını betimleyen metinler bulunmuştur. Kumran tomarlarının başkaları Topluluk Kuralı olarak adlandırılan yazılardır. "İsrail'de Mükemmelliğin ve Doğruluğun Evi olacaktır" ifadesi bu metinlerin birinde bulunmaktadır. Tapınağın imgesi Ezekiel (ve ayrıca Süleyman'ın Tapınağı olarak da bilinmektedir) üzerine temellenmiştir. Onun eşmerkezli dikdörtgen bir yapısı vardır. Çöldeki çadır yaşantısına geri dönüş izleri taşımaktadır. O geleceğin bir tapınağıdır ve görkemi ile rüyaları süslemektedir: "Eğer o benim yasalarımı takip ederse ve Benim Emirlerimi uygularsa ve benim görüşüme göre doğru ve iyi olanı yaparsa, onun oğulları sonsuza kadar İsrail Krallığı tahtından inmeyeceklerdir." Tapınak halen burada bulunmasına karşın Yahudi grupları hâlâ yeni ve daha saf bir bina yapmanın heyecanını duymaktadırlar. Ne zaman ki tapınak bozulmaya yüz tutarsa onu umut edenler kişiler için "daha yeni, daha büyük ve daha yüce" bir Tapınak yapılacaktır.

BAY X'İ ARAMAK

Tomarların keşif öyküsü Tapınağın yeniden inşası için yapılanları gözler önüne sermektedir. Ölü Deniz Parşömenleri'nin çoğu Bedoin'ler tarafından tesadüf eseri bulunmuştur. Ancak bunlar Bay X olarak bilinen birinin eline geçmiştir. Bay X to-

9. Tapınak Parşömeninde Kumran'daki Essene'ler için gelecekteki yeni tapınağın betimlemesi yapılmıştır. Burada binanın planı bulunmaktadır: 1) Tapınak; 2) Sütunlar sundurması; 3) Merdiven; 4) Leğen; 5) Aletler Odası; 6) Altar; 7) Kesim yeri (On iki sütun üzerindeki tavan); 8) Pişirme yerleri; 9) İç avlu sundurması; 10) Oturma yerleri ve masalar; 11) Fırın için yerler–İsrailli politikacı ve arkeolog Yigael Yadin tarafından hayal edildiği gibi.

marların küçük bir kısmını göstererek bu gizemli el yazmalarının tamamını büyük bir miktar karşılığında satmaya çalışmıştır. Önde gelen bir İsrailli arkeolog ve gelecekte politikacı olacak Yigael Yadin onu tekrar ele geçirmek konusunda umudunu yitirmiştir: Sürekli olarak ve başarısızlıkla sonuçlanacak şekilde (ve birkaç ülkeyi dolaşarak) satıcı ile görüşmelerde bulunmuştur. Bay Z onlara aracılık yapmıştır. Birkaç yıl sonra, onun bildiği tek şey satıcının adıdır. 1967 savaşında, Yadin önde gelen bir askeri danışman olmuştur. Başbakan ve Savunma Bakanı Moshe Dayan arasında irtibat görevi üstlenmiştir. Kudüs savaşının en şiddetli olduğu dönemde o şehrin Arapların yaşadığı bölümünde bir evde satıcı ile görüşmüştür—bu o zamana kadar mümkün olamayan bir şeydir. Başbakan ve Moshe Dayan ile yapılan görüşmelerden sonra parşömenler için anlaşma sağlanmıştır. Bu sırada Suriye'ye saldırıyı tartışan kabine üyelerinin yoğun toplantısı sırasında parşömenler bir subaya teslim edilmiştir. Parşömenler zemin taşlarının altında bulunmuştur. Bir ayakkabı ve bir sigara kutusunun içinde nemli bir ortamda kalmışlardır. Parşömenler artık İsrail Müzesindeki yerini almıştır. Ayakkabı kutusu ve sigara kutusu Yadin'in mükemmel takibi sonucunda yazıtların mümkün olduğunda iyi bir şekilde ele geçirilmesini sağlamıştır.

Kudüs Savaşı sürecinde Tapınak Tepesi bir kez daha Yahudi devletinin otoritesi altına geçmiştir. Bir subay çok yüksek otoriteleri kültürel hazineleri koruması için yönlendirmiştir. Bunlar yalnızca hazine değeri taşıyan şeyler değil, aynı zamanda ikinci Tapınağın döneminden kalan eşyaların bir işareti ve sembolüdür. Orta Doğu'nun mirası yaşananları açıklama yönünde önemli ipuçları sunmaktadır. Yadin'in öyküsündeki en çarpıcı şey tarih, fantezi ve politikanın iç içe geçmesidir. Tarih ve politika bölge için çok önemli olgulardır. Tapınağın yeniden inşa edilmesi fikri bunun gücünü ortaya koymaktadır.

10. Tapınak Tomarları bir ayakkabı kutusu ve bir sigara kutusu içinde parçalanmış olarak bulunmuştur. Yigael Yadin iki kutunun resimlerini kanıt olarak sunmuştur.

4

HEROD'UN TAPINAĞI: DÜNYANIN BİR HARİKASI

BÜYÜLEYİCİ DUYGULAR YARATAN BİR YER

Herod'un Tapınağı yeniden inşa etme eylemi öylesine heybetli ve öylesine başarılıydı ki Essene'lerin gelecekte bir tapınak sahibi olması rüyası bile samimiyetsiz hale gelmişti. O MÖ 37 yılında hüküm sürmeye başladı ve öldüğü zaman olan MÖ 4 yılına kadar hüküm sürdü. Genç bir komutan olarak yerel hükümdarlar ile Roma İmparatorluğu yönetimi arasında nasıl bir politika uygulaması gerektiğini gayet iyi biliyordu. Hem Yahudiler ile hem de bölgede yaşayan paganlar ile ve özellikle Jül Sezar'ın sağ kolu olan Markus Antonius ile dostluk kurdu. Roma İmparatorluğu'nun himayesinde olarak Yahudilerin üzerinde etki gücüne sahip bir konuma ulaştı. Yahudi topluluğunun nüfusu ve zenginliği Hasmonean hanedanlığı altında daha büyük bir etkiye sahip olmuştu. Bu yapı onların büyük projeleri finanse etmelerine olanak veriyordu. Ancak ayrıca bir politik gündem vardı. Son mimari ilkelere bağlı olarak Caesarea limanının yeniden inşa edilmesi gerekiyordu. Kraliyetin sınırlarının güçlendirilmesi ve onun merkezi gücünün simgesi olan yapıların yeniden organize edilmesi gerekmekteydi. Sanhedrin geleneksel yapısının rolü sekteye uğramıştı ve Tapınağın Yüksek

Din Adamı'nın konumu sınırlandırılmıştı. Babadan oğula geçen sistem artık bizzat kral tarafından atanan bir yapıya dönüştürülmüştü. Herod hiç kuşku yok ki güçlü, üniter ve merkezi krallık oluşturarak Kudüs'ün yeniden yapılandırılmasında önemli bir paya sahipti. Bu yapı içinde Tapınağın yeniden inşa edilmesi ayrı bir önem taşıyordu.

O şehrin tüm kamuya açık alanlarının yeniden inşa edilmesi işine girişti ve Tapınağın Roma İmparatorluğu'nun en önemli binası olması tasarımlarını hayata geçirmeye koyuldu. Bu yapının yeni krallığının gözüyle orantılı bir büyüklüğe sahip olması gerekiyordu. Antik dönem tarihçileri Herod'un çok hırslı bir kişiliğe sahip olduğunu ve bölgesinde dehşet verici şiddet içeren eylemlerde bulunulduğunu anlatmaktadır. Kendi aile politikaları içinde de kıskançlıklar, cinsel sapkınlıklar, zehirlemeler ve başka olumsuz unsurlar eksik olmamıştır. Onların yaşamları Doğu'nun çöküşünün mükemmel bir imgesini oluşturmaktadır. İmparatorluğun çöküşü ile bağlantılı olarak bir ailesel çöküş dönemi yaşamışlardır. Herod Kudüs'ün konumunu değiştirmemiştir. Ancak onun yeniden inşa etme politikaları sayesinde Kudüs "Doğu'nun uzaktaki en ünlü kenti" konumuna ulaşmıştır. Ve onun inşa ettiği tapınak gerçekten göz alıcı bir yapıdır.

Yahudi tarihçi Josephus MS 70 yılında tapınağa ilişkin olarak en ayrıntılı bilgileri vermiştir. Herod'un bunu yapmaya iten güdüsünün "kendi sonsuz hatırlanışını sağlamaya yönelik olarak bunu yapmaya yeterli büyüklükte" bir yapı oluşturmak olduğunu söylemiştir. Ancak o Zarubbabel Tapınağı'nın uzun dönemden beri olagelen saygınlığının ötesine geçmenin zorluklarının da bilincindeydi. Bu nedenle halka yönelik olarak büyük ölçekli ikna konuşmaları gerçekleştirildi. Tüm iyi politikacılar gibi o da Yahudilerin katkısını elde edebilmek için girişimlerde bulundu. Süleyman tarafından yaptırılan Zerubbabel Tapınağı'nın ötesine geçebilmenin önemini anlatabilmek için çeşitli ikna etme yöntemleri uyguladı. Sirus ve Darius tara-

fından belirlenmiş olan tapınağın boyutları doğal olarak Zerubbabel'in bir hatası değildi. Ayrıca daha önceki bir yapıyı ilkörneğine uygun olarak restore etme fırsatı yeni bir inşaat projesinden daha kolay olacaktı.

Tarihçi Josephus'un kendisi de başarılı projenin görkeminden etkilenmiştir fakat Herod'un yönlendirici ikna etme tutumunu kınamıştır. Herod'un kendisi sürekli olarak hırslı, şiddet dolu ve "Büyük" olma konusunda saplantılı biri olarak öne çıkmaktadır. İkinci Tapınağı inşa eden biri olarak anılmak yerine Süleyman'ın ilk tapınağının daha görkemli bir hale getirilmesinin kendisine daha fazla onur kazandıracağını düşünmektedir. 500 yıldır ayakta olan Zerubbabel Tapınağı, Herod'un kafasında tasarladığı plana uygun olarak tamamen yok edilmeden daha büyük bir yapı içinde absorbe edilmiş olacaktır. Katı Yahudilere göre üçüncü Tapınak ancak Mesih'in gelmesiyle inşa edilecektir. Pek çok Hıristiyana göre bu İkinci Gelişin habercisi olacaktır. Herod'un Tapınağı her zaman için ikinci Tapınak olarak bilinmiştir.

Kudüs'ün Yahudileri sürekli olarak birbirine karşıt düşüncelere sahip olan çeşitli kamplara bölünmüştür. İlk tapınağın yıkılarak yerine daha büyük bir projenin hayata geçirilmesi konusunda da benzer bir durum yaşanmıştır. Herod bu konudaki eleştirileri göğüslemek için binanın yeniden inşa edilmesi için gerekli malzemenin ve ustaların bir araya getirilmesi tamamlanıncaya kadar herhangi bir yıkım faaliyetine başlamamıştır. Bundan sonrasında çok hızlı bir şekilde yıkım ve hemen sonrasında yeni tapınağın inşa çalışmaları yürütülmeye başlanmıştır. Tarihçi Josephus'a göre kralın önceden yaptığı hazırlıklar en ince ayrıntısına kadar hazırlanmış planlamaları içermektedir. Binlerce yük arabası taşları taşımak için ayarlanmıştır. 10.000 en yetenekli işçi seçilmiştir. Bazıları duvar ustası ve marangoz olan eğitimli din adamlarından yardım alınmıştır. Kutsal binanın din adamlarının kutsanmış elleri ile tamamlanması

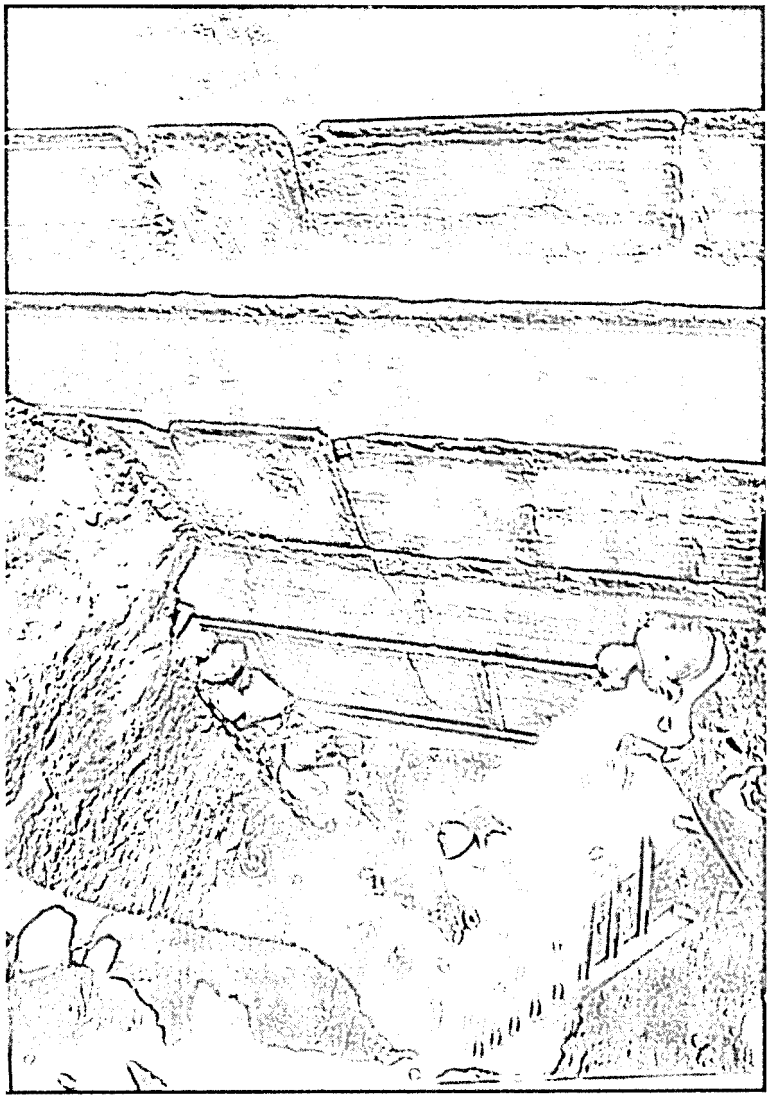
gerekmektedir. Herod'un düşüncesine göre hem Davud hem de Süleyman'ın onaylayacağı bir bina yapılması gerekmektedir.

Çalışma, platformun inşası ile başlamıştır. Bu, büyük duvarlar tarafından desteklenmiştir. Josephus'un belirttiğine göre bunlar "insanoğlu tarafından yapılmış olan en büyük taşlar"dır. Duvarlar Kudüs kireçtaşından yapılmıştır. Sütunların dışa bakan tarafları işlenmiştir. Etraflarına 5 ve 12 santim genişliğinde ve yaklaşık bir santimetre derinliğinde bordürler konulmuştur. Onlar birbiriyle mükemmel derecede uyumludur. Tapınak pek çok dış etkiye açık bir yapıda olmasına karşın 2000 yıldır sağlamlığını korumaktadır: Bunların göz alıcı dayanıklılığının nedenlerinden biri yapının her zaman için bir kaya yatağına gömülmüş olmasıdır. Zaman zaman bu kaya yatağına ulaşmak için yüzeyden metrelerce aşağıya gidilmiştir. Bir başka neden taşların devasa boyutudur. Temelde yer alan en küçük taşlar 2 ila 5 ton arasında bir ağırlığa sahiptir. Onların etrafında ise her biri 50 ton olan ve yaklaşık 12 metre uzunluğunda, 3 metre yüksekliğinde ve 4 metre kalınlığında olan toplamda 400 ton ağırlığa ulaşan temel taşları bulunmaktadır. Şekil 11 güney duvarının kazısından çıkarılan taşların ne denli büyük olduğunu göstermektedir. Onların heybeti duvarın inşasında kullanılan taşların boyutunu gözler önüne sermektedir. Antik dünyada başka hiçbir yerde buna benzer bir yapı olmamıştır.

Tüm anıtsal mimari yalnızca izleyenleri büyülemek amacıyla değil, aynı zamanda yönlendirmek ve bir düşünceye sevk etmek amacıyla oluşturulmuştur. Büyük halka açık binalar vatandaşların gözlerinin önünde olarak ve içeri girmeye sevk ederek etkilemektedir. Herod'un tapınağı böylesine bir etki yaratmak için ve dinsel topluluğa daha yüceltilmiş bir duygu hissettirmek için her mimari aracın ustalıkla kullanıldığı bir tapınaktır. Gelenler bu inancın görkemini hissetmekte ve onun yoğunluğunu duyumsamaktadır. Yeraltı galerilerine gidilirken geçilen kapılar ışığın en iyi şekilde kullanılabilmesine olanak tanıyacak şekilde tasarlanmıştır. Buradan geçen hacılar kendilerini

heybetli, yüksek bir avluda bulmaktadır. Burası şehrin olağan yaşantısından çok farklı duyguların hissedildiği bir ortamdır. Yüksek sütunlar vardır. Tapınağın kendisi Yahudi olmayanlara kapalıdır. Ancak avludaki atmosfer orada bulunanlara sessizce kendi dinlerine bir çağrı niteliğindedir. Büyük stadyumlarda olduğu gibi çok az giriş tüneli vardır. Bu dışarıda büyük bir kalabalığın toplanmasına neden olmaktadır. Dışarıda toplanan cemaat kendi içinde farklı gruplara ayrılarak içeri girmektedir. Musevi olmayanlar, kadınlar, din adamları farklı gruplar halinde içeri girerler. Şekil 12 Tapınağın temelinin nasıl yapıldığını ortaya koymaktadır. Bu görünüm insanda şaşırtıcı bir etki bırakmaktadır. Tapınak uzamın şaşırtıcı bir büyük ölçekli kullanımıdır.

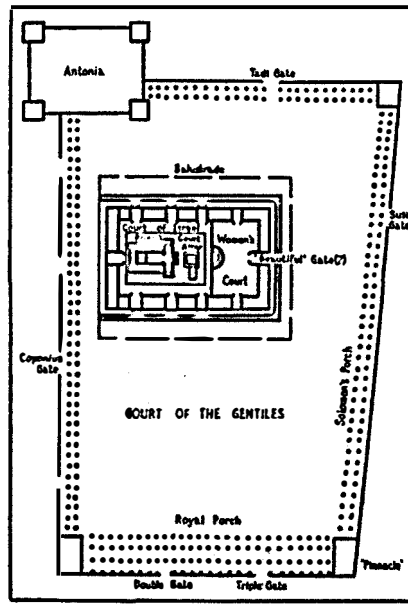
Şekil 13, en yeni arkeolojik bulgular temelinde oluşturulmuş bir çizimi göstermektedir. Bu, projenin büyüklüğünü gözler önüne sermektedir. Tapınağın üzerinde durduğu temel güney-batı yönündedir ve girişleri ve portiko'ları göstermektedir. Ancak tapınağın kendisi burada temsil edilmemiştir. Ortada doğrudan doğruya portiko'lara yükselen büyük bir dik açılı merdiven bulunmaktadır. Bu artık Robinson'un Kemeri olarak bilinmektedir. Bunun nedeni on dokuzuncu yüzyılda Amerikalı arkeolog Edward Robinson tarafından bulunmuş olmasıdır. Duvarı destekleyen hacimli kemer binanın dayanıklılığında önemli bir yer tutmaktadır. Kazılar sonucu olarak ortaya çıkan arkeolojik bulgular binanın alt kısmında sokakların ve dükkanların olduğunu ortaya koymaktadır. Batı duvarının olduğu sol taraf bugün Wilson'un Kemeri olarak bilinen (bu kemer de bir on dokuzuncu yüzyıl İngiliz arkeologu olan kişiden ismini almıştır) kemer yukarı şehire geçiş için bir köprü işlevi görmektedir. Bazı arkeologlar tıpkı Robinson Kemeri'nde olduğu gibi, bunun gerçek anlamda bir merdiven olduğunu düşünmektedir. Sağda güney duvarının üzerinde iki kapı bulunmaktadır. Bunlar hacıların giriş yaptıkları Hulda kapılarıdır. Onların birinde ikili kemer, diğerinde ise üçlü kemer vardır (burası

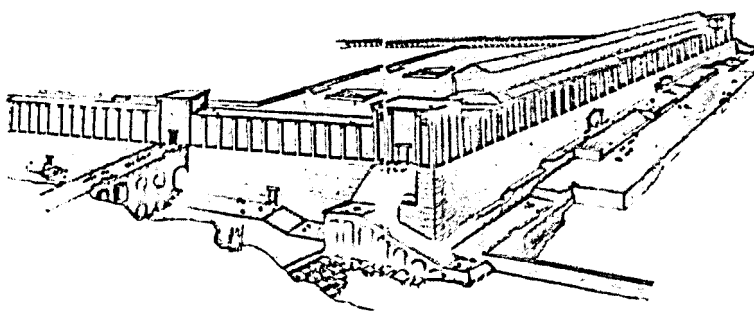
11. Tapınağın temelinin duvarlarından birisinin ayağında yapılan kazı çalışması. İnsanlar taşların görkemli büyüklüğü nedeniyle farklı duygular yaşamaktadır.

da daha dar bir merdivene sahiptir). Ayrıca Batı duvarının üzerinde iki küçük duvar vardır. Şekil 14, güney duvarındaki çift kapıya giden basamakları göstermektedir. Burası 1970'li yıllarda yapılan kazılar ile bugünkü açıklığına kavuşturulmuştur. Bu basamaklar taşların romansını ortaya koyan iyi bir arkeolojik bulgudur. İlk kez olarak (İsa dahil olmak üzere) sayısız hacının üzerinde yürümüş oldukları taşlar aradan yüzlerce yıl geçtikten sonra gün yüzüne çıkarılmıştır.

Arkeoloji bilimi ile sanatçıların ve zanaatkarların yeniden yapım çalışması bize zihnimizde canlandırıcı bir resim sunmaktadır. İbadet edenlerin Tapınağa girme konusu arkeoloji, tarih ve din alanlarında farklı fikirlerin ortaya atıldığı bir konu olagelmiştir. Talmud'un 'Middoth' ('Ölçümler') adlı bir bölümünde Tapınağın mimari yapısı hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Bunu tarihlendirmek kolay değildir fakat akademisyenler MS 150 yılları dolayında yazıldığını düşünmektedir. Bu, yıkımdan yetmiş yıl öncesidir. O açık bir şekilde anlatılmaktadır: 'Tapınak Tepesi'nin beş kapısı vardır—güneyde iki Hulda kapısı; kuzeyde tadi kapısı (kullanılmamaktadır); Doğu kapısı ve batıda Coponius kapısı. Tarihçi Josephus tapınağı bizzat gören biri olarak Batı Duvarında dört kapı olduğunu söylemiştir ve köprüden bahsetmiştir. Arkeologlar gerçekten de batı tarafında dört giriş bulmuşlardır. Ancak bunların iki tanesi Hulda kapıları ile aynı seviyededir. Doğu duvarında en azından bir kapı daha vardır. Burası Süleyman'ın Ahırları olarak bilinen çıkışlara uzanmaktadır (Tapınak Şövalyeleri atlarını buraya koymaktadır). Bu betimlemeleri tam olarak uzlaştırmak kolay değildir. Ancak bu konuda çok sayıda girişim olmuştur. Şekil 12'de tapınak Tepesi'nin basit bir krokisi görünmektedir. Bu, Fransızca basılan İncil'in Ansiklopedik Sözlüğü'nden alınmıştır. Burada paradigma olarak Talmud'da adı geçen beş kapı görünmektedir. Batı tarafında diğer üç giriş gözükmez (bugün tuğlayla örülmüş olan mahzenlere giden doğu girişi için hiçbir yer yoktur). Bu girişlerin Talmud'da sözü edilmemiştir.

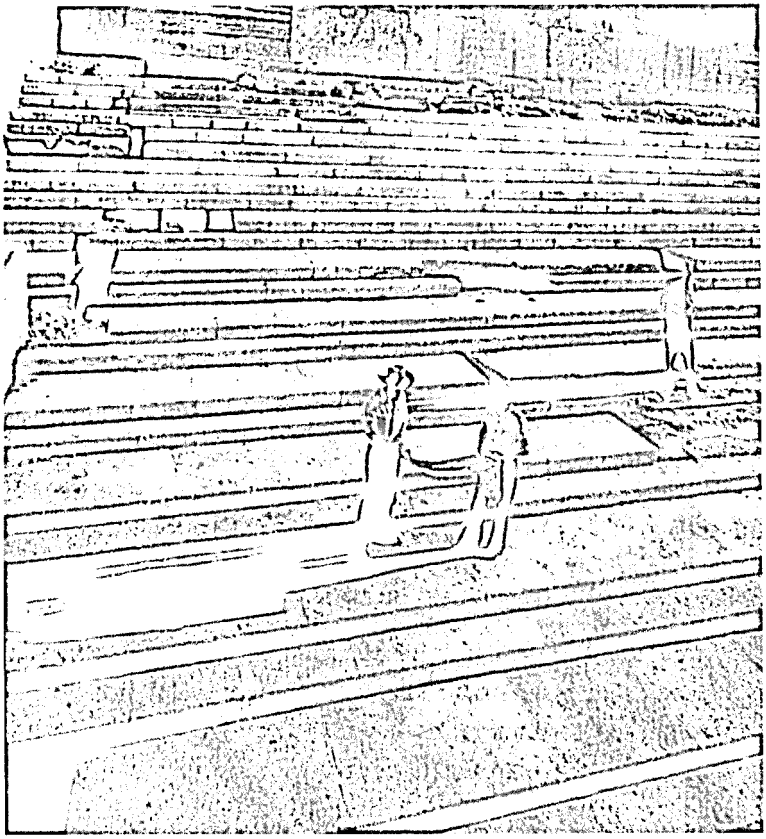
12. Tapınak Tepesi'nin bir planı.

13. Leon Ritmeyer'in Tapınak krokisi. Güney-batı yönünden gözükmektedir. Ritmeyer'in resmi son arkeolojik bilgiler ışığında oluşturulmuştur ve çok özenli bir yapılandırma tekniği içermektedir.

Hacılar güney kapısından basamakları çıkarak cadde seviyesindeki kapılardan giriş yaptılar. Burası yeraltı galerilerine gidiyordu ve sonunda basamakları tırmandığınızda ışık geri gelmiş oluyordu. Tabanın dört tarafında da sütunlar diziliydi. Hulda kapısının yukarısında güney ucunda en etkileyici olanı vardı. Tapınak Tepesi'nin tüm uzunluğu boyunca uzanan üç koridor bulunmaktadır (Şekil 13). Bunların her biri dört sütun dizisinden oluşmaktadır (toplamda 162) ve şaşırtıcı derecede yüksektir: Buradan aşağıya bakan kişi heybetli bir yükseklik ile karşılaşacaktır. Josephus burada yine heyecanlı bir şekilde ifade etmektedir; 'Burası güneşin altındaki en kayda değer yapıdır.' Çok parlak taşlar fazlaca süslüdür ve orta koridor bir asma kata yükseltilmiştir. Gentiles Avlusu olarak adlandırılan devasa bir açık avlu için bir çerçeve vardır. Burası sınırlandırılmamış bir giriş alanıdır ve Tapınak ritüellerini izlemeleri için çok sayıda insanı almak için tasarlanmıştır.

Tapınaklar ayrıca paraların saklandığı bankalardır. Burada iş yapmak için insanlar bir araya gelmektedir. Kurbanlık hayvanlar burada satılmaktadır. İnsanlar ticaret bağlantıları yapmaktadır. Geçerli olan tek para birimi Yahudi para birimidir. Tapınak vergisi ödemek için 'kutsal shekel' (şekel) para birimi kullanılmaktaydı. Bu nedenle imparatorluk içinde kullanılan diğer para birimlerinin değiştirilmesi gerekmekteydi (banka [bank] sözcüğü platform anlamındaki *bench* sözcüğünden türemiştir. Bu dönemde para değiştirenler bir platformun üzerinde bulunuyorlardı). Tapınak Tepesi'nin uzak köşesinde Herod'un koruyucusu Markus Antonius'dan adını alan bir kale olan Antonia bulunmaktaydı. Bu, bölgede bir askeri varlık sağlıyordu ve devletin güçlü yapısını temsil ediyordu—din ve politika dünyanın bu köşesinde asla birbirinden ayrı olmamıştır. Tapınak Tepesi aynı zamanda bir kale idi. Tapınağın iç avlusu ile Antonia'ya bağlanan gizli bir tünel vardı. Tepe'nin altında kayaların içine oyulmuş olan otuz dört sarnıç bulunmaktaydı.

14. Güney merdivenleri, Mazar'ın kazısı ile ortaya çıkarılmıştır. İsa dahil olmak üzere hacılar bu merdivenleri kullanarak Tapınağa giriyorlardı.

Yağmur suları burada birikiyordu; sistemin üst kısmında ayrıca bir sukemeri bulunmaktaydı ve akış için geçit vardı. Sular aşağıdaki Siloam havuzuna doğru yönlendiriliyordu. Sistem yaklaşık 50 milyon litrelik bir kapasiteye sahipti. Bu, ciddi bir kuşatma sırasında bile halkın ihtiyacına yetecek bir miktardır. Sitenin boyutu, organizasyonu ve gücü Titus'un generallerinin onu neden yok etmek istediklerini açıklamaktadır.

Herod'a göre Süleyman'ın Tapınağı 120 kübit – 60 metre olarak kaydedilmiştir. Çağdaş akademisyenler ise bunu hatalı bir ölçüm olarak değerlendirirler. Tapınağın dış cephesi 100 kübit – 50 metre boyutundadır.

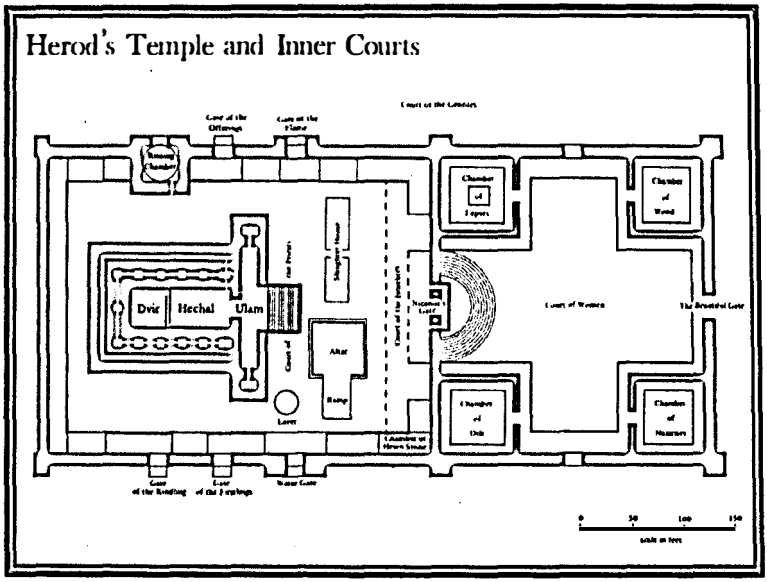
Tapınak, Yahudi İncil'inde belirtilene göre zor koşullarda ibadetin sürdürülmesine yönelik olarak inşa edilmiştir. Fiziksel olarak her türlü kuşatmaya karşı korunaklı bir yapısı vardı (Şekil 15 daha ayrıntılı bir zemin planı sunmaktadır). Tüm Tapınağın etrafında bir çit bulunmaktaydı. Bu, Josephus'un söylediğine göre yaklaşık 2 metre yüksekliğinde bir çitti (Talmud biraz daha alçak olduğu bilgisini vermektedir). Burası kutsal bir alan olarak işaretlenmişti. Dışarıdan ibadet edenler tarafından gözlemlenebiliyordu. Çitlerin üzerinde Yunanca ve Latince olarak girişin yasak olduğuna dair yazılar vardı. Bu kuralın çiğnenmesi durumunda bu suçun ölümle cezalandırılacağına yönelik ifadeler bulunuyordu.

Pek çok dinsel sitede olduğu gibi, Tapınak içinde ve dışında sıkı sıkıya uygulanan düzenlemeler bulunmaktaydı. Süleyman'ın Tapınağı'nda olduğu gibi en iç tarafta bir dizi dikdörtgen avlu bulunmaktaydı. Ve bunlar içeriye girildikçe yasaklamaların arttığı bir yapıya sahipti. Tapınağın ana girişi Kadınlar Avlusuna çıkıyordu. Burası Yahudi kadınlara ayrılmış bir alandı. Onlar dinsel ritüellerini burada gerçekleştiriyorlardı. Dört küçük kare oda bulunmaktaydı. Bunların her biri bu avlunun bir köşesindeydi; bu odaların ikisinde kurbanlıklara ilişkin malzemeler bulunuyordu.

Kadınlar avlusundan yukarı doğru çıkan basamaklar başka bir tek kapıya ulaşıyordu. Burası İsraelites Avlusu idi. Yahudi erkeklerin ritüellerini gerçekleştirdikleri bu alanın ortasında din adamlarının Cohanim Avlusu bulunmaktaydı. Orada kurban edilenlerin öldürüldüğü bir alan vardı. Kurbanların yakıldığı altar ve ritüel yıkamalarının gerçekleştirildiği bir el leğeni bulunurdu. Bu avlunun dış tarafında odaların koridorları bulunmaktaydı. Bunların girişleri avlunun dış tarafındaydı. Bu odalar kütük, su, ritüel için hayvan gibi şeylerin saklandıkları yerdi. Kullanım alanlarına göre kapıların üzerinde isimleri bulunurdu.

Hewn Stone Odası *cohanim* toplantıları için kullanılıyordu. Cohanim Avlusunun iç kısmında Tapınak binasının kendisi bulunmaktaydı. Burası Süleyman'ın Tapınağı örneğine göre yapılmıştı. Bir sundurma (*ulam*) ve bir koridor (*hercal*) bulunmaktaydı. Bunlar geçildikten sonra yalnızca din adamlarının girebildikleri Kutsalların Kutsalı (*dvir*) vardı. Buraya yalnızca Yüksek Din Adamı girebilirdi. Yom Kippur törenlerinin yapıldığı zamanda burası kullanılırdı. İçeri giremeyen hacılar altarın ötesinde ne olduğunu ancak hayal edebilirlerdi. Tapınak planında bir dizi kapı ve merdiven bulunmaktaydı. Bunlar gittikçe artan derecede kutsallaştırılmış alanlardı. Tüm Tapınak kompleksinin sessiz, sakin bir merkezi bulunmaktaydı. Burası boş olan Kutsalların Kutsalı idi. Tapınak her yönüyle dinsel düzeni ifade eden bir yapıya sahipti. Onun süslemesiyle şaşırtıcı mükemmellik ifadeleri bulunmaktaydı.

Binanın dışında zihni ya da gözleri şaşırtacak hiçbir şeyden esirgenmemişti. Onun her tarafı geniş altın plakalarla kaplanmıştı. Güneş yukarı çıktığı zaman, onun ışınları öylesine kızgındı ki insanlar göz kamaşmasından kurtulmak için kendilerini korumak zorunda kalıyorlardı. Bu, doğrudan doğruya güneşe bakmaktan farklı bir durum değildi. Bir uzaklıktan ona yaklaşan yabancılara o kar ile kaplanmış bir dağ gibi görünü-

15. Herod'un Tapınağı'nın bir planı.

yordu. Altın olmayan her şey beyazın en beyazıydı. Çatıda keskinleştirilmiş altın çiviler bulunmaktaydı. Bunlar kuşların konmalarını önlemek için yapılmıştı.

Tapınağın iç kısmının tüm görünümü, Josephus'un belirttiği gibi ve Yahudilerin Romalı ustalara yazmış oldukları gibiydi. 35 metre yüksekliğinde olan ilk kapının giriş kapısı yoktu. Tüm yüzeyi altın ile kaplanmıştı. Burası ziyaretçilerin gözlerini kamaştırıyordu (Diğer tüm kapılar da yine altın ya da gümüş plakalar ile kaplanmıştı, bunun istisnası Nicanor Kapısı idi. O daha değerli olan Korint Bronzu ile kaplıydı). Heybetli altın kapıların üst kısmında bir adam büyüklüğünde üzüm asmaları bulunan altın üzümbağları vardı. Bu bölgenin içinde yedi kollu şamdan vardı. Onun üzerinde durduğu masada ritüelde kullanılan ekmek parçaları bulunuyordu. Altın kapıların (20 metre yüksekliğinde) ön kısmında bir Babil halısı asılıydı. Bu halı mavi, kırmızı ve mor renkli desenlerle işlenmişti. Josephus'a göre bu halı evrenin alegorik bir ifadesini göstermekteydi. Kızıl dokumalar ateşi simgeliyordu, düz dokumalar toprağı, mavi havayı ve mor denizi simgelemekteydi. Halının üzerinde resimlenmiş olan şey tüm göklerin (fakat Zodyak işaretleri değil) bir görünümüydü. Tapınak dinsel düzenin bir ifadesiydi. Onun görkemli dokumaları Tanrının hem biçim hem de kapsam olarak el işçiliğini ifade etmekteydi. Bu alegorik okuma Yahudi ve Hıristiyan anlayışları için ortak olan bir Tapınak olduğunu ortaya koymaktaydı. Tapınağa bakmak her zaman için bir maddesel binaya bakmaktan daha fazlasını görmek anlamına geliyordu.

KAN, ATEŞ VE TROMPET

Bu heybetli binada gerçekleşen ritüeller seviyelerine göre ayrıntılı bir şekilde kaydedilmiştir. Bu, başka antik dinsel sitelerde olmayan bir şeydir. Sabah ve akşam olmak üzere günlük iki servis bulunmaktaydı. Sabbath ayininde bir üçüncü olarak

öğleden sonraları vardı. Yeni Ay ve festivallerinde de yine öğleden sonra Kudüs'teki kalabalığa hizmet verilmekteydi (şehrin ekonomik yapısı bu takvime göre şekilleniyordu). Bireyler sunum yapmak için geliyorlardı. Servis aralarında bunu gerçekleştiriyorlardı.

Kurban tüm bu etkinliklerin merkezindeydi ve son derece zor olan şeylerden biriydi. Modern bir ziyaretçi için antik Tapınağın bu güçlü kokusuna alışmak hiç de kolay değildi. Yanmış olan kurbanların ağır kokusu her tarafa yayılıyordu. Taze kan kokusunun ayırt edici özelliği buna alışkın olmayan bireyleri son derece rahatsız edecek nitelikteydi. Katledilmiş hayvan leşleri, hayvan pislikleri, kızartılan et ve hiç kuşkusuz kalabalığın kokusu, güneş ısısının etkisi ile birleştiğinde çok kötü bir kokunun oluşmasına neden oluyordu. Musevilerin Fısıh bayramında ülkedeki her aile bir kuzu sunmak zorundaydı. Aynı gün bu hayvanın kesilmesi, kızartılması ve tüketilmesi gerekmekteydi. Talmud böyle bayramlarda çok sayıda böbreğin kızartıldığını bildirmiştir. Sayı olarak 600.000 çift böbrek tahmini yapılmaktadır. Ancak bunun gerçek sayı olup olmadığı belirsizliğini korumaktadır. Hayvanların katledilmesi, derilerinin yüzülmesi ve kızartılmasından kaynaklanan gürültü ve koku tüm duyuları harekete geçirecek bir boyuttadır. Talmud'da bu kokuya dayanamayacakları için kadınların bazı bölümlere alınmadıklarından bahsedilmektedir. Kurban etinin asla çürümüş olmaması gerekmektedir. Ve ayrıca etin kesildiği yerde hiçbir sinek olmamalıdır.

Din adamları, *cohanim*, kurban törenlerini yönetmektedir. Din adamları belli bir nöbet sırasına göre Tapınakta yaşamaktadır; yirmi dört grup vardı, bunların her biri yılda iki kez, bir hafta boyunca hizmet sunuyorlardı. Din adamları kendi köylerinden yola çıkarak buraya hizmet etmeye geliyorlardı. Gündelik kurban törenleri tüm ritüeller gibi gerçekleştiriliyordu. Güneşin doğması ile birlikte onların duyurusu yapılıyordu. Bu zamanda din adamlarının hizmete hazır olmaları gerekiyordu.

Şarkılar ve ilahiler söyleniyordu. Bir gün önce altarda yakılmış olan kurban nedeniyle oluşan küllerin temizlenmiş olması gerekmekteydi. Genç din adamları tören başlangıcında vaaz veriyorlardı. Eski dönemlere ait öyküler anlatılıyordu. Dinsel gereklilikler yerine getirildikten sonra ateş hazırlanıyordu ve ardından din adamları Hewn Stone Odasına gidiyorlardı. Orada kurban törenine ilişkin yapılacak olanlar gerçekleştirilecekti. Çatıda bulanan bir din adamı ışığın gökyüzünde olduğunu duyuruyordu. Altın ve gümüş araçlar hazırlanıyordu. Şamdanlar yakılıyor ve din adamları büyük kapıların açıldığını duyuyorlardı. Seçilmiş kuzuların katledilme işlemi başlıyordu. Hayvanın mutlaka ritüele uygun olması gerekiyordu. Hayvanın boğazı kesiliyor ve kanı altara akıtılıyordu ve ardından hayvan parçalanıyordu. Hayvanın uzuvları altara konuluyordu. Buradan alınarak yağda kızartılacak ve yemek olarak sunulacaktır. Bu işlem sonrasında din adamları dua etmek için Hewn Stone Odasına gidiyorlardı. On emir dahil olmak üzere dualar ediliyordu.

Büyük bir gong sesi ritüelin bir sonraki aşamasını bildirecekti. Din adamları geri dönerler, iç altarı temizlerler ve fazlalıkları atarlardı. Bu görevlerin her birinin bitirilmesi bir kutsallık ifade ediyordu. Onlar avlunun basamaklarında bir araya geliyorlar ve ardından insanlara dini konuşmalar yapıyorlardı. Tanrıya şükretme içeren bu vaazdan sonra, sunulanlar altara konuluyordu. Yemek sunumu da ayrıca kutsanıyordu ve altarın uygun yerlerine şarap dökülüyordu. Şarabın dökülmesinden önce trompetler çalınıyordu. Ve bunun sonrasında ilahiler okunuyordu. Tapınaktaki şarkı söyleyen kişiler olan Levite'ler günün mezmurlarını okuyorlardı. Gece ve gündüz bunlar tapınak duvarlarında yankılanıyordu. Mezmurun bazı sabit bölümlerinde trompetler yine çalınıyordu ve insanlar ibadet ediyorlardı. Mezmurun sonunda hizmetin sona erdiği anlaşılıyordu.

Bu, gündelik hizmetin basit bir betimlemesidir. Yapılan dini ibadetler bununla sınırlı değildir. Ayrıca kesin ve katı kural-

lar ile çevrili bir ibadet yapılmaktadır. Canlı Talmud tartışmaları ve toplu bilgilendirmeler olmaktadır. Örnek olarak aşağıdaki paragraf ritüel yasalar (*Mishnah*) derlemesinden alınmıştır ve altarın küllerini temizlemek için seçilmiş olan din adamları için ayrıntılı talimatlar içermektedir:

> *Altarın küllerini temizleyecek kişi gümüş ateş tavasını alacak ve el leğeninin içinde ellerini ve ayaklarını kutsayacaktır; ateş tavası Rampa ile Altar arasında olacaktır. Altar'ın batı kısmında duracaktır. Onunla hiç kimse gitmeyecektir ve o kuzu eti taşımayacaktır. Altarın ateşinin ışığıyla yürüyecektir. Başkaları onu görmeyecek ve sesini duymayacaktır. Altardaki yanmış cüruf kenara alınacak ve temizlenecektir. Yüzünü kuzeye dönecektir ve Rampa'nın doğusuna doğru on adım atacaktır. İç Altar ve yedi kollu şamdan'dan kirler temizlenecektir.*

Seremonideki yapılacaklar anbean betimlenmiştir. Ritüelde söylenecekler kurallara bağlıdır.

Büyük bayramlarda gündelik ritüel yeni bir seviyede yapılmaktadır. Altar gece yarısı küllerden temizlenecektir. Tapınağın avlusunun kapıları bu sırada açılacaktır. Şafak sökerken avlu hacılarla dolmuş olacaktır. Bunlar ülkenin her bir tarafından gelmiş olan hacılardır. Fısıh bayramında en azından on kişi birlikte bir kuzu sunacaktır. Çok sayıda kurban töreni olduğu için hacılar Tapınak avlusuna üç grup halinde dönüşümlü olarak gireceklerdir. İlk grup girdiğinde ve avlu dolduğunda bir koç boynuzu öttürülecektir. Sıra halinde altın ve gümüş leğenlerin önünde duran din adamları kendi kurbanlarını kesecek olan İsraillilere yardımcı olacak ve kanlarının bir kaba akmasını sağlayacaklardır. Dolmuş olan kap bir din adamından diğerine geçirilecektir ve bunun yerine bir sonraki kurban için boş kap getirilecektir. Altara en yakın olan din adamı altarın tabanına kanları boşaltacaktır. İlk grup ayrıldığı zaman, ikinci grup içeri girecektir ve böyle devam edecektir. Kurban töreni boyunca,

Levite'ler sabit mezmur parçaları okuyacaklardır. Bu halen çağdaş sinagoglarda bayramlarda söylenen Hallel mezmurudur. Hayvanlar kızartılacaktır ve Seder için akşam yenilecektir. Seder bir yemek ritüelidir. İncillerde yer alan Son Akşam Yemeği durumu ile benzerlik taşımaktadır. Mısır'da Çıkış'ı anmak için mayasız ekmek yenilecektir.

Fısıh bayramı gibi bayramlar Tapınağın Yahudileri bir ulus olarak nasıl bir araya topladıklarını gözler önüne sermektedir. İnsan topluluğu ilk kez olarak bir halk kimliği taşımaktadır. Toplulukla dua etmeleri Yahudilerin Mısır'dan bir aile olarak gelmelerini ortaya koymaktadır. Ancak onlar Mısır'dan 'büyük, güçlü ve zengin bir ulus' olarak ayrılmışlardır. Onlar Mısır'dan Vadedilmiş Topraklar'a yolculuk yapmışlardır. Burası Tevrat'ta kendilerine sunulmuştur. Filistin bölgesinde Yahudiler bir araya gelmişler ve bu çıkışın kutlamasını yapmışlardır. Kudüs merkez kabul edilerek bir topluluk oluşturulmuştur. Paylaşılan ritüeller, paylaşılan yemekler aralarındaki birlik bağını güçlendirmektedir. Tapınaktaki bayramlar bir ulus yaşamı oluşturmaya yöneliktir.

Tapınmanın en etkin günlerinden birisi muhtemelen Kefaret Günü olan Yom Kippur'dur. Bu tüm inananlar için en önemli dini gündür. Bu, Yüksek Din Adamı'nın Kutsalların Kutsalı'na girdiği tek gündür. Yedi gün önce, din adamı Tapınaktaki ayrı bölümlere girmektedir. O, topluluk için ritüelin her ayrıntısını çalışmıştır (ve yine ritüel çalışması onu geleneksel yapan şeyin parçasıdır). Yüksek Din Adamı'nın ölmesi durumunda bir vekil baş din adamı tayin edilir. Talmud'da gerçekten zorunlu olmadıkça vekillik mekanizmasının çalıştırılmaması gerektiği belirtilmiştir. Kefaret Günü'nde Yüksek Din Adamı gündelik kurbanlık görevlerinin tümünü yerine getirir. Bir dizi yıkanma ritüeli gerçekleştirilir. Ardından kendi günahlarının affedilmesi için bir boğa kurban edilir. Ve kişi kendisi ve ailesi için günah çıkarır. Bunu din adamlarının ve İsrail hal-

kının günah çıkarması izler. Bunlar kutsal Tanrı adına yapılır. Yunanca bir terim olan Tetragrammaton ('dört harfli sözcük') Yüksek Din Adamı tarafından konuşulan tek dildir ve yalnızca Kefaret Günü'nde konuşulur. İsmi okunan kişi onun önünde eğilir ve 'sonsuza kadar kutsanması için' dua eder. Süleyman'ın Tapınağı Tanrı adına yapılmıştır. Tapınaktaki tüm ayinler Tanrı adına yapılmaktadır.

Hizmet başka bir ilginç ritüel ile sona erer. İki erkek keçi Yüksek Din Adamı'nın önüne getirilir. Onlar bir tahta kutu içinde bulunmaktadır. Onların biri 'Azazel için' ve diğeri 'Tanrıya sunmak için bir günah' olarak belirlenmiştir. 'Azazel için' seçilmiş olan keçi ölüme gitmek üzere çöle doğru Tapınağın özel bir kapısından çıkarılır. Diğeri bir günah sunumu olarak kurban edilmiştir ve tören Kutsalların Kutsalı'nda bir buhur yakma sunumu ile sona erer. Bir keçinin vahşi doğaya bırakılması topluluğun günahlarının uzaklaştırılması içindir. Özellikle Hıristiyanlık yayılırken yeni bir kurban etme fikri olarak keçi kurbanı başlamıştır ve bu uzun bir gelenek olarak halen sürmektedir. Bu ibadet şekli Tapınaktaki başka seremonilere benzememektedir: Hiç kimse 'Azazel'in ne anlama geldiğini bilmemektedir. Böylesine açıklanamaz bir simgesel eylem dinsel ritüel olarak kolaylıkla benimsenmiştir. Bu, geleneğin önemli bir parçası olmuştur.

'Kurban' terimi günümüzde daha büyük bir iyilik için sahip olunan bir varlığın feda edilmesi anlamına gelmektedir. Erkeklerin savaşta kendi canlarını feda etmeleri de benzer bir anlam taşımaktadır. Bu, Hıristiyan dinsel anlayışının yaygın bir etkisini yansıtmaktadır. Ancak Tapınak içinde kurban, Tanrı ile bir iletişim biçimidir. O bir şeyin bedelidir ve günah nedeniyle sunulan kurban bir kuralın ihlal edilmesinden kaynaklanan bir bedel ya da cezalandırma anlamı taşımaktadır–ve hatta kurban edilen günahı işleyen kişinin kendisinin yerine geçen bir varlıktır. Ancak kurban temel olarak insanoğlunun tanrısal sunu-

mudur ve Tanrı ile İsrail halkı arasında bir akittir. İnsanoğlu ve Tanrı bir iletişim halindedir. Akdeniz'deki diğer dinlerde, Yunan, Roma, Mısır ya da Doğu kültürlerinde kurban temel bir olgudur. Yahudi krallığında Tapınak kurban konusunda tekel yapısına sahiptir. Romalılar tarafından Tapınağın yıkılması Yahudilerin bu uygulamasının kalbinin sökülmesi anlamına gelmiştir. Tapınağın sahip olduğu politik, toplumsal ve dinsel düzen kaybolmuştur.

5

ALİMLERİN TAPINAĞI: SÖZCÜKLERİN BİR BİNASI

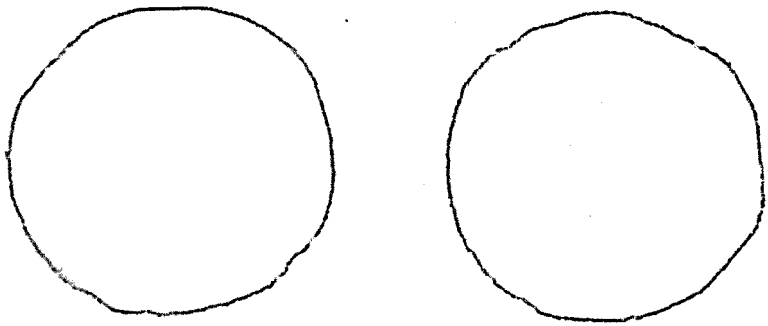
KİTABIN DİNİ

Herod'un Tapınağı'nın MS 70 yılında Titus tarafından yıkılması Romalıların çoktanrılı dinlere eğilim göstermesine neden olmuştur. Ancak tüm Yahudiler kendi tapınaklarının yeniden inşa edilmesinden umutlarını kesmemiştir. Tapınağın yıkılmasına giden süreç 66 yılındaki başkaldırı olmuştur. 132 yılında Yahudiler yeniden Roma İmparatorluğu'na karşı büyük ölçekli bir başkaldırı hareketi içinde olmuşlardır. Bu hareket bu kez Bar Kochba tarafından yönetilmiştir. Bu başkaldırı da felaket getirici boyutta olmuştur. Romalılar denetim altında tutma politikasının ustalarıydılar. Başkaldırı bastırıldıktan sonra, Romalılar Judaea'yı Syria Palestina olarak yeniden adlandırdılar (Bu bir bütün olarak bu alana 'Filistin' sözcüğünün ilk kez kullanımıdır). Böylece toprak ve ulus arasındaki bağlantıyı koparmaya çalışmışlardır; Tapınak Tabanı bu bölgede oluşturulmuştur ve Yahudilerin Kudüs'e girmeleri imparatorluk kararnamesi ile yasaklanmıştır. Kudüs artık *Aelia Capitolina* yeni adına sahiptir ve Yunan-Roma şehri olarak İmparator Hadrian'ın yönetiminde yeniden inşa edilmiştir. Caesarea Roma yöneticilerinin doğrudan doğruya yönettikleri bir prenslik politik merkezi olmuştur.

Bar Kochba iyimser olarak başkaldırıyı başlatmıştır. O kendi parasını basmıştır. Paralar kurulu bir merkezi otoritenin işaretleri olmanın yanı sıra, hükümdarların halklarını temsil etmelerinin bir yoludur. Ve sonuç olarak paralar antik çatışmalarda propaganda savaşlarının düzenli parçalarıdır. Bar Kochba şekelinin bir tarafında Tapınağın cephesinin bir yüzü vardı. Bu imge basit ve doğrudan bir anlatıma sahiptir. Paranın ters yüzünde Sukkot (Çadır) bayramında taşınan dallar (*lulav*) ve meyve (*etrog*) bulunmaktadır. Bu Yahudi ulusu tarafından Tapınakta kutlanan bir hacı bayramıdır. Yine, imge anlaşılması kolaydır. Bu paralar kaybedilen bir savaş sonrasında krallık ve Tapınağın restore edilmesine ilişkin madeni paralardır.

Daha şaşırtıcı bir yer olarak tapınağın benzer bir imgesi vardır. Suriye'de antik bir sinagog 1932 yılındaki bir kazıda ortaya çıkarılmıştır. Burası Dura-Europos adlı bir kasabadadır. Bu, şaşkınlık verici bir keşiftir. Çünkü sinagog çok sayıda resim ile süslenmiştir. Bu, çıkışı temsil eden resimlerin ağırlıklı olduğu bir sinagogdu. Resim tarzından Yahudi ve Yunan sanat maddesinin bir etkileşimin olduğu anlaşılmaktadır. Dura-Europos'taki sinagogun keşfedilmesi burada Helenizm ile yakın bir temas halinde bulunan bir topluluk olduğunu göstermektedir. Tevrat parşömenlerinde bu konuda yeterli bilgi olmamasına rağmen böyle bir ilinti açık bir şekilde görülebilmektedir. Bar Kochba'nın şekelinde Herod'un tapınağı hâlâ güçlü bir simge olarak yer almaktadır. İmge tapınağın ön yüzünü göstermektedir. Kapalı kapılar gözükmektedir. Bunlar bir kayıp duygusu yaratan belirli bir göstergedir. Musa'nın beş kitabında betimlenmiş olduğu gibi Sukkot Bayramı arasındaki bağlantı kolaylıkla kurulabilir. Tapınak dinsel hayatın merkezi odak noktası olarak –ya da onun devamı şeklinde– bir yer değiştirme içinde olmuştur.

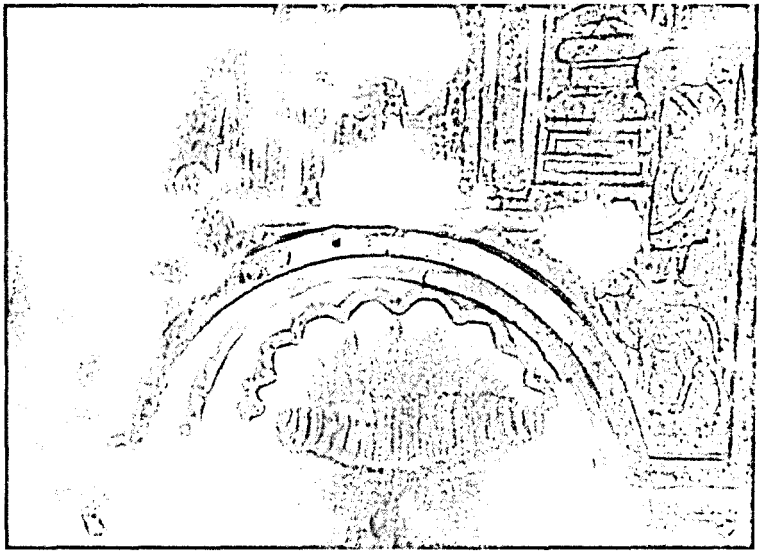
Herod'un Tapınağının yeniden oluşturulmasının tek pratik girişimi benzer bir kaynaktan gelmektedir: Roma İmparatorluğu'nun kendisi. Julian dördüncü yüzyılda hükümdar olmuştur, bu Konstantin'in Hıristiyanlık dinini kabul etmesinden hemen

16. Bar Kochba döneminde bastırılan bir madeni para. Kochba Yahudi asilerini organize etmiştir. Paranın bir yüzünde tapınağın kendisi vardır ve diğer yüzünde Sukkoth [Çadır] ritüeli sırasında taşınan *lulav* ve *esrog* bulunmaktadır.

sonradır. Ancak Julian Hıristiyan değildi ve tutkulu bir şekilde modern felsefe geleneğine ve pagan kültüre bağlıydı. O iki yıllık (361-3 hükümdarlık döneminde Konstantin'in politikalarını tersine çevirme girişiminde bulunmuştur. Ancak bunları gerçekleştiremeden savaşta ölmüştür. Julian'ın kendisi tapınağın restore edilmesi konusunda niyetini ortaya koyan bir mektup yazmıştır. O, daha önce Britanya'da görev yapmış olan Alypius'u bu işle görevlendirmiştir. Ancak o bu işi başaramamıştır. Romalı tarihçi Ammianus'a göre yeniden inşa girişimi sırasında ateş topları havada uçuşmuştur ve yapım işçileri yanmıştır. Proje daha ileriye gidememiştir. Hıristiyan tarihçilere göre, bu gökyüzünde uçuşan ateşler gizemli bir şekilde gelmiştir ve bu bir mucize işaretidir. Ilımlı çağdaş yazarlar bunun bir deprem ya da sabotaj olabileceğini belirtmişlerdir. Neden ne olursa olsun, Julian'ın ölümünden sonra bir daha böyle bir girişim olmamıştır. Tapınağın yeniden inşa edilmesi politik devrim için açık bir çağrı olarak işlev görmemiştir. Tapınak farklı bir çekim merkezi ve tutku olmuştur—Talmud kitabındaki yazılarda bu açık bir şekilde görünmektedir.

Talmud bir kurallar derlemesidir. O tam olarak bir hukuk çalışması değildir fakat bir tartışma, öykü ve mantık kitabıdır (Metinde çok sayıda yorum bulunmaktadır, tartışma yüzyıllar boyunca devam ediyor olarak görülmektedir). Talmud'un iki geleneği vardır. Filistin Talmud'u MS dördüncü yüzyıl sonunda Filistin'de düzenlenmiştir; Babil Talmud'u ise daha sonra Babil'de derlenmiştir. Tarih olarak altıncı yüzyıl ile sekizinci yüzyıl aralığında bir tarih söylenmektedir. Benzer soruya benzer tartışmalara sahip olan bağımsız metinler vardır. Her iki Talmud daha uzun olan bir sözlü geleneğin ürünüdür ve çok sayıda yüzyıllar geriye gitmektedir. Babil Talmud'u Musevilik'te baskın olan bir gelenek olmuştur. Bu, antik dünyanın göz alıcı metinlerinden biridir. Toplumsal ve entelektüel gelişimin kesişme noktalarında bulunmaktadır. Tapınağın yıkılmasına mutlak olarak büyüleyici bir yanıt niteliği taşımaktadır.

17. Dura-Europos'taki sinagogun duvarları üzerine resmedilmiş bir tapınak imgesi. Bu ibadet yeri Suriye'de bulunmaktadır.

Tapınak yok edildiği zaman Yahudi dininin nasıl şekillendiğini ya da şekilleneceğini tahmin etmek hiç de kolay değildi. Kurban etmenin bir merkezi kuruluşu olmaksızın, hacı bayramları ve dindarlığın ve Levite'lerin rolü, ibadet etmenin toplumsal ve dinsel yapısı ciddi bir zarar görmüştür. Sinagoglor yüzyıllardır Yahudileri bir araya toplamak için vardır. Özellikle Filistin dışındaki Yahudi topluluklar arasında bu yaygındır. Talmud'un yazıldığı dönemde, sinagoglar dinsel hayatın temel çekim noktası olmuşlardır. Ancak Tapınağın hangi bölümleri sinagogda yer almaktadır acaba? Tapınak Tepesi İbranice'de *hamakon* olarak bilinmektedir. Bu, 'yer' anlamına gelen bir sözcüktür: Bu sözcük kendi içinde bir kutsallık taşımaktadır ve bir Tapınak başka bir yere inşa edilemez. Yahudi tüccarlar Mısır Elaphantinê adalarında bir tapınak inşa etmişlerdir. Burası Nil Nehri kıyısında bir yerdir. MÖ 5. yüzyılda inşa edilen tapınak daha önce yapılanlardan daha heybetli bir yapıya sahipti. MÖ 410 yılında bir yangın sonucunda yok olduktan sonra yeniden inşa edilmedi. Ayrıca İskenderiye yakınında Leontopolis'te bir tapınak yapılmıştı. Bunun yapılış dönemi yaklaşık olarak MÖ 160 dolaylarıydı. Bu tapınak ise MS 73 yılında Vespasian talimatıyla yıkılmıştır. Samaritanlar, doğal olarak, Gerizm Dağı'nda kendi tapınaklarını inşa etmişlerdir. Bu, Kudüs Tapınağı ile rekabet halinde olan bir tapınaktır: MÖ 128'de Hasmonean'lar tarafından yok edilmiştir. Ancak Kudüs Tapınağının yıkımı ile bu konu daha fazla baskıcı hale gelmiştir: Kurban töreni acaba altardaki 'yer'de gerçekleştirilebilmekte midir? Hacı bayramları Kudüs'ten uzakta kutlanabilmekte midir? Ve eğer kutlanabiliyorsa nasıl?

Bu soruların yanıtlarını vermek yıllar almıştır ve çok sayıda tartışmaya yol açmıştır. Bunun yanı sıra toplumsal düzensizlikler ve istikrarsızlık yaşanmıştır. Kurban dönemi artık gerçekleşmemiştir: Bu insanoğlu ile Tanrı arasındaki iletişim aracının ortadan kaldırılması anlamına gelir. Ancak hacı bayramları biçim değiştirerek varlığını sürdürmüştür. Sukkok'ta *lulav* ve

etrog, dallar ve meyve, Bar Kochba'nın şekelinde temsil edilmiştir. Bunlar artık her sinagogda uygulanan etkinliklerdir. Fısıh Bayramı artık kurban içeren bir bayram değildir, fakat Seder-gecesi yemeği ritüeli devam etmektedir. Ancak doğal olarak bu bayramlar için artık hiç kimse kendi köyünü terk etmemektedir. Günah ve suçluluğun karmaşık sistemi sona ermiştir ve insanlar artık eylem ile ceza arasındaki ilişki konusunda radikal değişimler yaşamışlardır. Ritüel arınma için bir yer olmaksızın bazı eylemleri sürdürmek olanaklı olamamaktadır. İnsanlar bedenlerini arındırmak için, Tapınağın yıkılmasından sonra başka bir yere ihtiyaç duymuşlardır.

Hahamların rolü bu gelişim için tamamlayıcıdır. Bir Yahudi olabilmek için hahamların gözetiminde bazı temel değişimlerin olması gerekmektedir. 'Rabbi' sözcüğü İbranice'de 'efendim' anlamı taşımaktadır. Bu onların önemini ortaya koymaktadır. Dinsel yargılamalar konusunda otorite onlardır ve dini kuralları öğreten onlardır. Sinagogun öneminin artması ile birlikte ve Museviliğin yeni biçimine karşı, araştırmaların çoğalmasıyla, rabbi'ler halk içinde gitgide artan bir konuma ulaşmaya başlamışlardır. Burada bir kuruluş miti bulunmaktadır. Kudüs'te bir destan olan Yochanan ben Zakkai, kendinden önceki Jeremiah (Yeremya) gibi, istilacılara karşı koyma konusunda hiçbir umut taşımıyordu. Onun en yetenekli öğrencileri onu bir tabutun içinde Tapınağa yapılacak son saldırıdan önce Kudüs dışına taşıdılar. O Titus'un babası Roma hükümdarı Vespasian'a karşı koymadı. Vespasian otorite sahibi olduktan sonra Yochanan ben Zakkai'nin Yavne'de olduğunu öğrendi. Burası bir kıyı kasabasıydı. Rabbi burayı bir dinsel öğrenme merkezi yapmıştı. Burada Roma ile yapılan savaşın kaybedilmesine karşın parçalanmış bir toplumun ahlaki ve dinsel liderliği rabbi tarafından sağlanıyordu.

Öykü klasik bir efsanedir ve uzak bir yerde devam eden bir geleneği yaratmayı amaçlar. Rabbi'ler artık toplum içinde daha saygın bir yere sahip olmaya başlamışlardır. Rabbi gelecekte

imparator üzerine bir güce bile sahip olabilecektir. Büyük İskender döneminde Yüksek Din Adamı böyle bir konuma ulaşmıştır. Büyük İskender'in kendisinin Yüksek Din Adamı önünde eğildiği söylenmiştir. Gerçekte, Filistin'deki Yahudi topluluğu Roma emperyalizmi ve ayrıca Helen kültürü ile derin bir şekilde parçalanmıştır. Kasabalarda resmi otorite kasaba konseyi tarafından tutuklanmıştır. (Doğu'daki tüm Yunan-Romalı kasabalarda olduğu gibi) çok sayıda Yahudi Yunan - Roma normları ile bütünleşmiştir ve rabbilerin kendileri farklı görünmemek için halkın arasına karışmaya başlamışlardır. Rabbilerin Filistinli Yahudilerin yaşamlarında nasıl bir etki bıraktıklarını bilmek belirsizdir. Onlar dinsel ritüelleri yerine getirmiştir ve bu amaçla hizmet görmüşlerdir. Yavne'de bir öğrenme merkezi kurulmuştur ve burası alimler için yeni bir Yahudi krallığı olmuştur.

ÇALIŞMA RİTÜELİ

Bu zorlu dağıtım ve değişim zamanında Talmud şekillenmiştir. Babil Talmud'u akademik tartışmanın geniş bir çalışmasıdır. Her bir örnekte, *Mishnah* parçasında, genellikle bir düzenlemede, bir ayarlamalar setinde, onların içinde düşünce farklılıkları olabilir (X bunun yasa olduğunu söylerken, Y . . . diyebilir') Ardından Gamara soruları ortaya koyar, zorlu koşulları keşfeder, öyküler anlatır ve incelikli resmi mantıksal tartışmaları oluşturur. Bu tartışmalar rabbi (haham) adlı bir evsahibi tarafından yönlendirilir. Yıkımdan önce ve yıkımdan sonra ilk dört yüzyılda böyle olmuştur. Ve Yahudi topluluk merkezinde merak uyandırıcı bir tartışma şeklinde sunulur. Rabbi'ler mucizelerin aziz-benzeri uygulayıcılarıdır. Onlar dindar akademisyenlerdir ve dünyevi bedenlerdir, aile babası ya da dosttur-lar, politikacı ya da mistiktirler. Talmud kopma yerine süreklilik yaratan bir gelenek sunmaktadır: Her şeyden önce Talmud tapınağın yıkımının travmasına bir yanıt niteliği taşımaktadır.

O devam eden ve değişmez akademik tartışmalar dünyası sunmaktadır. Tarihsel koşullar ne olursa olsun bunlar değişmez ve süreklidir.

Talmud metni içinde, akademik tartışma düşüncesi Hıristiyan teolojiden tamamen ayrı bir tarza sahiptir. Öğretmenlere karşı nasıl davranılacağına ilişkin çeşitli pasajlar bulunmaktadır. Tartışmaların nasıl yapılacağı, kanıtların resmi kurallarının ne olduğu belirtilmiştir. Rabbinin düşüncesini çoğunluğun düşüncesinden ayıran ve neler olduğunu dramatize eden çok canlı sahneler bulunmaktadır. Gerçekten de Talmud bir kişinin kendi kendine okuyacağı şekilde değil, her zaman için en az iki kişi arasında bir tartışma kapsamı içinde olmuştur. Gerçekten de bu üzerinde tartışma yapılacak bir metindir ve her okumada yeniden ortaya çıkan bir tartışma talebinde bulunmaktadır. Çalışma –birlikte çalışma– kültürel bir ideal olmuştur. Rabbi idealizminde Talmud üzerinde çalışmak Tapınağın yerine geçmektedir: Tanrıya uygun bir hizmette bulunmak çalışma koridorları içinde bulunmaktır.

Gerçekten de, Talmud dünya resmi dinsel etkinliğini gözler önüne sermektedir. Sinagoglar halka yönelik din ifadesinin merkezi olmuştur. Dua edenler gitgide daha fazla olarak geniş ufuklu ve bilgili kişiler olmaktadır. Dua etme hizmeti kurban hizmeti ile yer değiştirmiştir. Bu, çarpıcı ifadelere sahiptir:

> *Rav Sheshet dua ettikten sonra konuşmaya başlamıştır: 'Evrenin Efendisi, Kutsal Tapınak zamanından önce günahkar olan kişinin bir kurban sunacağını belirtmiştir ve o yalnızca onun yağını ve kanını sunacaktır ve böylece kefaretini ödeyecektir. Ve artık, bir Tapınak olmadığı için ben oruç tutuyorum ve benim kendi yağım ve kanım azalmaktadır. Benim kurban olarak sunduğum şey kendi yağım ve kanım olacaktır.'*

Rabbi'nin dua etmesi artık Tapınak'ta uygulanmayan kurban etmenin bir biçimidir.

Üç gündelik dua hizmeti artık üç kurban hizmeti yerine geçmektedir. Ancak Talmud ayrıca daha eski ve daha aziz bir geleneği ortaya koymaktadır. Rabbi Chahiha'nın oğlu olan Rabbi Yose, İbrahim, İshak ve Yakup tarafından oluşturulan üç dua etme hizmetini tartışmaya açmıştır. İbrahim sabah duasını oluşturmuştur, bu Yaradılış 19.27'de belirtilmiştir. "Ve İbrahim sabahları erken kalkarak dua edeceği yere giderdi." Talmud'da 'dua etmeye durmak' şeklinde ifadeler bulunmaktadır. İbrahim ayrıca Tapınak ile bir işbirliği içinde olabileceği 'dua etmek şeklinde Tanrı'ya yönelmek' anlamına gelmektedir. Ve Yakup 'yere gelir ve geceyi orada geçirirdi' (Yaratılış 28.11) ifadesinde 'yer' yükseltilmiş bir dinsel anlam taşımaktadır. Bu bir akşam duası uygulamasıdır. Dua hizmetinin çıkış noktasının yorumlaması dinsel tarihin çok başlangıcına kadar geri gitmektedir. Tapınak bu platform üzerinde hizmet vermektedir. Talmud'un sürekliliği bulma arzusu daha çarpıcı bir şekilde ortaya konulamazdı. Tapınağın yıkılmasından sonra kurbanlığa yönelik ritüellerin yerini dua hizmeti almaya başlamıştır. Bu, yalnızca Museviliğe ilişkin bir durum değil, kurban etmenin çıkış noktasına ilişkin bir durumdur.

Dua etme, kurban adamanın yerini almıştır ve Tanrı ile iletişim kurmanın anahtar biçimi olmuştur. Dua edenin bunu belli bir şekilde yapması gerekmektedir ve bu ancak bu konu üzerinde çalışarak elde edilebilecek bir şeydir. Dua edenin duygularının mutlaka aktarılması gerekmektedir. Bunu yaparken bir sözcüğün bile atlanmaması önem taşımaktadır. Bir kervanın içinde eşek üzerinde yolculuk yaparken bunun yerine getirilmesi olanaksızdır. Bu durumdayken normal bir duruş içinde olmak olanaksızdır. Zaten Kudüs'ün ne tarafta olduğundan emin olmak bile olanaksızdır. Ayrıca dua zamanının ne zaman olduğuna dair kesin bir hüküm yoktur. Bu tartışmaların düşündürdüğü şey yalnızca Tapınak ritüelinin yerine geçecek bir protokol arayışı ile sınırlı değil, daha önemli olarak dua eden ve çalışma arasındaki bir tartışmadır. Hem dua eden hem de ça-

lışma, yıkım sonrası topluluğun Tapınak ritüelinin yerini alacak performanslardır.

Daha göz alıcı olan şey Talmud'un Tapınağı kendi sayfalarında canlı kılmasıdır. Herod'un tapınağının ölçümleri kübit olarak verilmiştir. Binanın haritası ve krokisi sunulmaktadır, farklı odaların kullanım kayıtları verilmektedir. İki rabbi arasındaki bu küçük tartışmada olduğu gibi bu tür yorumlar ile keskin ifadeler kullanılmaktadır:

Rabbi Eliezer ben Yaacov 'Ben güney-doğu küçük odasının ne için kullanıldığını unuttum' demiştir. Abba Saul ise 'Onlar şarap ve zeytinyağı saklanması için kullanılıyorlar. Ve o zeytinyağı saklama odaları olarak adlandırılıyor,' demiştir.

Harita yalnızca bizim önümüzde bulunmamaktadır: O bir hafıza eylemi olarak unutulma tehdidinin eylemi olarak bulunur. Çalışma yapmak yıkılmış olan Tapınağı yeniden hafızaya kazımak anlamına gelmektedir.

Kaybolmuş ve idealleştirilmiş geçmişin bu çalışması takıntılı bir etkinlik olmaktadır. Bu konudaki risale Nazir risalesi olarak bilinmektedir. Bu Nazirite ritüelinin görünümüdür. Bir Nazirite şarap içmeme ve kendini adama nedeniyle belli bir süre boyunca saçlarını kesmeme yemini etmiş biridir: Burada betimlenen prosedür Sayılar Kitabı'nda çok kısa bir şekilde anlatılmıştır. Yemin döneminin sonunda, Nazirite Tapınağa gitmelidir, saçlarını kesmelidir ve ritüel döneminin sonunu işaret eden bir kurban sunmalıdır. Bu küçük ve son derece ileri bir dinsel etkinliktir. Bu ritüeli en ince ayrıntısına kadar tartışmaya açan uzunlukta bir risale yoktur. Tartışmanın performansı gündelik yaşam için mümkün olan herhangi bir olası pratik talimatı gerçekleştirir. Nazirite ritüellerinin hiçbiri artık yapılmamaktadır. Artık Tapınak ritüelleri dinsel kendini ifade etmenin yeni bir biçimi olmaktadır.

Bu sürecin son dönüşünde, dua etme hizmeti belleğe kazımanın bu mantığını ortaya koymaya başlamaktadır. Kefaret Günü olan Yom Kippur öğleden sonra hizmetinde, Tapınakta Yüksek Din Adamı'nın adaması ve itirafını içermektedir. Tapınağın yok edilmesinden sonra, hizmet bir seremoni şeklinde biçim almıştır. Şiir ve ilahiler eklenerek seremoni yüceltilmiş ve idealize edilmiştir ('Din adamı kan alacak ve onu altarın üzerine serpecek ve . . . söyleyecektir'). Ozanlar mümkün olduğu kadar canlı bir yapı ortaya koyacaktır ve şiirsel yaratıcılık bazı ince hayal gücü yanıtları doğuracaktır. Tapınak hizmeti yaratıcı şiirsellik içinde anılmamaktadır; bu şiirselliğin kendisi yeni ritüel olur. Buradaki seremoni bir mitin ritüel performansıdır: Bu hayal gücünün bir Tapınak hizmetidir.

Tapınağın yok oluşundan sonra, dua etme hizmeti ve çalışması Tapınağın ritüeli ile yer değiştirmiştir. Talmud üzerinde çalışmak Tapınağı belleğe kazımanın bir yolu olmuştur. Bu entelektüel etkinlik Museviliğin kendi kendini tanımlamasının bütünleyici bir parçası olmuştur ve dinsel hizmetler içinde kurumsallaşmış bir yapıya sahiptir. Tapınak hayal gücünün bir anıtı olmuştur.

6

SİZİN BEDENİNİZ BİR TAPINAKTIR

BEDENİNİZİ TANRI İLE YÜCELTMEK!

Hıristiyanlık Museviliğin küçük bir isyankar mezhebi olarak başlamıştır ve kendisini Musevilikten ayırmak için büyük bir enerji harcamıştır. Bu uzun zaman alan ve çileli bir süreç olmuştur. Bu nedenle Hıristiyanlığın hem başlangıcında hem de kendi tarihi boyunca kendi gündemini oluşturma konusunda Tapınak imgesini benimsemesinin ve uygulamasının şaşırtıcı bir yanı yoktur. İsa, bir Yahudi olarak öğretmek ve ibadet etmek için Tapınağa gitmiştir—bu onun için doğal ve beklenen bir durumdur; aynı şey Paul için de geçerlidir. O Yahudi-olmayan biri olarak iç avluyu geçmeyi denemiştir. Ancak şaşırtıcı olarak, İsa'nın İncillerdeki kehanetlerin istisnası ile, erken dönem Hıristiyanlar yıkımı ayrıntılı olarak tartışmamışlardır; bunun yerine, Hıristiyanlık Tapınağı yeniden tanımlamıştır ve Tanrı Evi konusunda daha fazla polemiğe yol açacak bir yaklaşım içinde olmuşlardır. Daha sonrasında Hıristiyan tarihçiler yok edilmiş Tapınağı Yahudileri cezalandırmanın mükemmel ve tatminkar bir örneği olarak bulmuşlardır. Ancak Tapınak düşüncesini Hıristiyanlık için en etkin ve en ilginç şekilde değiştirmiş olan kişi Paul olmuştur. O saflığın elde edilmesinde

yeni bir yol bulma arayışı içinde olmuştur. O bu konuda bir metafor kullanmıştır. Paul'ün belirttiği şey, 'sizin bedeniniz bir tapınaktır,' Hıristiyanlığı diğer dinsel oluşumlardan ayıran bir düşünce olmuştur.

'Artık bu konuda yasa ve peygamberlerin terk edilmesi gerekmektedir,' der İsa, Matthew İncil'inde, 'Ben onları bozmak için değil, gerçekleştirmek için geldim.' Hıristiyanlığın ilk kuşağı yasaların yönlendirmesiyle Tapınak ritüeli içinde yer almış gözükmemektedir. Ancak kısa süre içinde Hıristiyanlık ile Musevilik arasında daha keskin ayrılıklar başgöstermiştir. Yunanlı - Romalı topluluk Tapınağın kurban etme ayinine yönelik olarak daha radikal bir tutum içinde olmuşlardır. Kurban olgusunun 'yerine getirilmesi' (sünnet ve oruç gibi diğer temel unsurlar ile birlikte) herhangi bir fiziksel performansın reddedilmesi anlamına gelmektedir. Bu terime yeni bir metaforik, spritüel anlam yüklenmiştir. 'Ben kurbanlık olgusunu yok etmeye geldim' der İsa, Ebionite İncil'inde. Bu en vurgulu ve en lafını esirgemeyen ifade olarak Tapınak hakkında Hıristiyanlık düşüncesini ortaya koymaktadır (Ancak Ebionite İncili bunu bir dini yasa yapmamıştır). Hayvan kurban etme Yunanlı – Romalı din açısından Hıristiyanlığa özgü bir tutum olarak değerlendirilmiştir. Hıristiyanlık bu yaklaşımı ile Roma İmparatorluğu kültüründen ayrılmaktadır. Bir Hıristiyan kurban ritüellerine katılımda bulunmayı reddetmelidir.

Şahitler erken dönem Hıristiyanlığın kahramanları ve azizleridir. Onlar Tanrıya olan sevgileri adına kendi hayatlarını adamışlar ve Hıristiyanlığa gönül vermişlerdir (Şahit olmak tanık olmak anlamına gelir). Erken dönem Hıristiyan metinleri bu tür durumların muzaffer sayılarını ortaya koymaktadır. Hıristiyanlığın askeri yönü halk tarafından benimsenmeye başlanmıştır. Onlar kendi dinlerini benimseyenlere kurban ritüelinden uzak durmalarını tembihlemişlerdir. Burada İspanya'dan bir dördüncü yüzyıl Latin ozanı, St. Vincent şahadetine ilişkin olarak duygularını anlatmaktadır:

Putperestlik papazı,
Gaddar yasalarla kuşatılmış,
Pranga ve zincirleri zorlama arayışında
Ulusların tanrılarına kurban vermek için.
İlk olarak yumuşakça konuşup
ikna edici sözcükler kullanmıştır
Tıpkı ava giden bir kurt gibi
Yakaladığı dananın ayağına yapışıp
Ona saldıracak:
'Dünyanın En Büyük Egemenliği' demiştir
Roma Asasını kullanan kişidir
Tüm Dünya ona hizmet edecektir
Tanrıların antik ayinleri ile.

Şiir St. Vincent'e ithafen yazılmıştır ve 500 dizeden oluşmaktadır. Aziz, işkence betimlemelerine gülüp geçmektedir. Ritüel kurbanlığın tüm biçimleri hakir görülmekte ve reddedilmektedir ve onun defedilmesi gerekmektedir. Genç kadın Eulalia gibi bir aziz bile ölümü göze alarak evinden uzaklara gitmektedir. Bu kişilerin nihai hedefi şehitlik mertebesine ulaşabilmektedir. Hıristiyanlar toplumun normlarını ve bağlarını farklı bir bakış açısıyla ele almaktadır. Tapınağın kurban bayramlarının olduğu yerde bir topluluk duygusunun oluşturulması ve sürdürülmesine yönelik olarak çeşitli durumlar ortaya konmaktadır. Hıristiyanlar topluluk değerlerini reddederek kardeşlik değerlerini ön plana çıkarmaktadır. Bunu ölüm pahasına yapmaktadırlar.

İnciller Tapınak ve onun kültü konusunda böyle bir olumsuz görüş içindedir. İsa takipçilerinin Tapınak taşlarına olan hayranlıklarını reddetmiştir. Tapınak yıkıldıktan sonra onun taşlarının kutsal kabul edilmesini benimsememiştir. Ancak şimdi gördüğümüz gibi taşlar Yunanlılar, Romalılar, Yahudiler ve çağdaş arkeologlar tarafından çok önemli kabul edilmekte-

dir. İsa aynı zamanda Tapınak'taki para değiştokuşu yapan kişileri dışarı atan kişidir. Böyle bir işin kutsal yerin spritüel değeri ile bağdaşmadığını düşünmektedir. O ayrıca Tapınaktaki yasalarla yapılan kısıtlamaları eleştirmiştir ve sonunda yeni Tapınak yapımına ilişkin olarak 'Bu tapınağı yıkın ve üç gün içinde yine dikeyim' (John 2) ifadesi söylenmiştir. Bu kehanet mimari olarak Tapınağın İsa'nın kendisi ile yer değiştirmesi anlamına gelmektedir. Gerçekten de İbranice İncil Tapınağın kuruluşu hakkında İsa Mesih'in figürünün önem taşıdığını söylemektedir: İsa burada tanrının varlığı deneyimi aracılığı ile vardır.

Kurban etme dilinin pozitif değeri İsa Mesih'in figürü içinde kalmıştır: Bu Hıristiyanlığın kurban etme yasasını nasıl "yerine getirdiğini" ortaya koymaktadır. İsa'nın ölümü büyük bir iyinin kaybı olarak temsil edilmektedir. Kurban dünyaya sonsuz yaşamı getiren bir ölümdür. İsa'dan sonra, artık kurban etme konusunda herhangi bir ihtiyaç yoktur. Tanrının koyunu imgesi burada bir rol oynamaktadır. Koyun yalnızca barışçıllığı değil, aynı zamanda kurban etini de simgelemektedir. İsa'nın ölümü Tapınak ritüelinin reddedilmesi ile birlikte, temel olarak Hıristiyan geleneği içindeki kurban etme düşüncesini değiştirmiştir. İsa'nın çarmıha gerilmesi bir yalnız kurban olmadır. Ve o teolojik kavramların en büyüğü olarak anlaşılmalıdır: Bu insanın sonsuz yaşam umudu için olan bir ölümdür. Tapınağın merkezi yönetimi yeni bir dinin merkezi teolojik kavramına başkalaşım yaşamıştır.

Tapınak imgesi Hıristiyanlık güç kazandıkça ve inananların sayıları arttıkça kendisini geliştirmiştir. Hıristiyanlar doğu Akdeniz bölgesinde ve ötesinde topluluklar oluşturmaya başlamışlardır. Topluca ibadet yeri olarak Tapınak Hıristiyanlık komünal değerleri için olumlu bir ifade olarak ele alınmıştır. Paul Korintlilere cesaret vermektedir:

İnanmayanların boyunduruğu altına girmeyin. Doğruluk ve kanunsuzluk arasında var olan ortak nokta nedir? Peki ya ışık ile karanlığın arasında bulunması? İsa ile Beliar arasında var olan uyum nedir, ya da inanan ile inanmayan arasındaki fark nedir? Tanrının Tapınağı ile idoller arasında var olan anlaşma nedir? Biz yaşayan Tanrı'nın Tapınağı olarak; onun içinde yaşayan ve onunla birlikte hareket eden olarak. 'Ve ben onların Tanrısı olacağım ve onlar benim halkım olacaklar,' demiştir.

Paul doğru olmak ile doğru olmamak arasındaki inanan ile inanmayan arasındaki bir ayrımı ortaya koymaktadır: Bu, 'beden ve ruhun her kirinden bir arınma' olacaktır. Mimari olarak Tapınak saf olan ile saf olmayan arasındaki sınırların düzenlenmesi ve sürdürülmesi olarak görev görmektedir. Paul'ün retoriği kutsal Hıristiyanı, Hıristiyan olmayanın bozulmuşluğundan arındırmaktı. Tapınak bu tartışmanın orta noktasında bulunmaktadır: Tapınak bir topluluktur, insanların bir Tapınağıdır; 'Biz Tapınağız.' reddedilen ve yok edilen fiziksel Yahudi tapınağı bir tinsel topluluk olarak yeniden doğmuştur. 'Yer' *hamacom*, 'Tanrının Adının Evi' insanların Benim adıma bir araya geldikleri' herhangi bir yer olarak şimdi yeniden oluşturulabilir.

Paul'ün buradaki dili çarpıcı bir şekilde Ölü Deniz Parşömenleri'nin yankısıdır. Bunlar Kumran'da bulunan Essene'lerin kutsal yazılarıdır. Onlara göre Kudüs'teki tapınağın kendisi bu dinsel mezhebe göre Tapınağın yerine geçen onların kendi topluluğu olarak saygı görmektedir. Onlar kendilerini saflığa sahip spritüel bir grup olarak görmektedir. Kendilerini yeni Tapınak kehanetini yerine getirecek bir grup olarak görürler. Erken dönem Hıristiyanlar Essene'lerin saflık ve cinsel perhize yönelik aşırı tutumlarını benimsemişlerdir—Hıristiyanlığın doğduğu dönemde bu aşırı Yahudi mezhebinin fikirlerinin sünnet ve oruç yasaları gibi Musevilik inancının temel uygulamalarının kilise tarafından reddedilmesi etkisinde olan bir havariden güçlü bir şekilde etkilenmiş olduklarını görüyoruz.

Essene'lerin insan bedenine düşmanlıklarının etkisi Paul'ün yazılarında da açık bir şekilde görünmektedir. Paul saldırgan bir şekilde cinsel ölümsüzlükleri nedeniyle Korintlilere karşı atakta bulunmaktadır. Korint Yunan Tapınağının bulunduğu şehirdir. Burası fahişeleri ile ünlü olduğu söylenen bir yerdir ve o böyle bir üne sahip olmayan Hıristiyanları istemektedir. 'Bir fahişe ile birleşen bir bedenin tek bir vücut olduğunu bilmiyor musunuz?' Yazılmış olduğu gibi "İkisi tek bir vücut olacaktır." Ancak Tanrı ile birleşen kişi onunla tek bir ruh olacaktır. Cinsel ölümsüzlükten sakının! Benim 'cinsel ölümsüzlük' olarak çevirmiş olduğum Yunanca sözcük burada standart çeviri basit bir şekilde 'ölümsüzlük'tür. Bu başka bir beden için arzunun ortaya konulmasını içermektedir. Bu özellikle fahişelik ve başka tensel hazlar kapsamı için geçerlidir. Bu bazen 'zina' olarak adlandırılmaktadır. Hıristiyan ahlakçılar bu konuda büyük bir kaygı içindedirler. Paul şöyle devam etmektedir:

> *Her başka günah insan bedeninin dışında gerçekleşmektedir. Ancak cinsel olarak ahlaksız olan adam kendi vücuduna karşı günah işler. Ya da siz kendi vücudunuzun içinizde bulunan Kutsal Ruhun bir Tapınağı olduğunu bilmezsiniz. Tanrıdan gelen bir ruh içinizde bulunmaktadır. Siz kendiniz değilsiniz. Siz bir bedel ile alınmışsınızdır. Tanrı sizin bedeninizi yüceltmiştir.*

Bu, çarpıcı bir tartışma doğurmaktadır. Paul fahişelerle seks yapan erkekleri eleştirmekten (bu ahlaki duruş olarak yeterince kolaydır) Tanrı ile spritüel bir birlik içinde olmaya (çok daha zor bir fikir) ulaşmaktadır. Bu ulaşılabilecek fikirler içinde en zor olanıdır. Bedenin fiziksel olarak birlikteliği Tanrı ile spritüel bir birlikteliği önlemektedir. Anlaşılır bir şekilde mektubun bir sonraki bölümünde erkekler ve kadınlar için ideal olacak şekilde bekaret övülmektedir. Zinadan kaçınmanın tek yolu olarak yasalara uygun evlilikler gösterilmektedir. Yaradılış'ta Tanrı'nın temel buyruğu 'Gidin ve çoğalın' şeklindedir. Bu

mesaj burada spritüel bir evlilik sonrasında olabilecek bir durum olarak verilmektedir. Bakir erkekler ve bakire kızlar bir araya gelmeli ve evlenmelidir. Tartışmanın bu noktasında Tapınak bir kez daha önem kazanmaktadır çünkü evliliklerin amacı Tanrı'yı yüceltmektir ve Tanrı'nın yüceltilmesi için Tapınak kullanılacaktır. Bedenin cinsel saflığı kutsallığın tanımlayıcı kategorisi olacaktır. Sizin bedeninizin başka bir beden ile birleşebilmesi için Tapınağın bunu onaylaması gerekmektedir. Tapınak kutsal bir yer olarak saflığı bir metafor olarak kutsamaktadır.

Tapınağın bu radikal teolojik yeniden oluşumları Hıristiyanların Tapınak Tepesi üzerinde Tapınağın yeniden inşa edilmesi girişimlerinin neden olduğunu açıklamaya yardımcı olacaktır. Fiziksel Tapınak bireylerin kendi cinsel saflıkları ile yer değiştirmiştir. İsa'nın kurban edilmesi artık hayvan kurban edilmesini gereksiz kılmaktadır. Konstantin'in annesi Helena'ya göre boş Tapınak Tepesi Yahudi hatasını ortaya koymaktadır. Aziz Jerome dördüncü yüzyılın sonunda birkaç Yahudi hacının Tapınağın yıkılışının yüzüncü yılında nasıl yas tuttuklarını betimlemiştir: 'Siz gelen bir üzgün halk gördünüz, ayakta zor duran küçük kadınlar ve yaşlı adamlar . . . onlar bu acıyı hak etmiyorlar.' Yahudiler İsa'yı Mesih olarak kabul etme konusunda başarısızlıkları nedeniyle cezalandırılmışlardır ve Tapınağın yıkılması bu cezalandırmanın görülür işareti olarak kalmıştır. Hıristiyanlar saflıklarının bir işareti olarak yeni bir Tapınağa sahip olmuşlardır. Onların bir binaya ihtiyaçları yoktur.

'SÜLEYMAN, BEN SENİ GEÇTİM'

Fiziksel Tapınağı inkar etmek sona ermemiştir. Anicia Juliana Bizans Kraliyet ailesinin zengin bir prensesidir ve yaklaşık 525 yılında Konstantinapol'de St. Polyeuktos Kilisesi'ni inşa etmiştir. Burası görkemli bir binadır. Kilisenin giriş duvarında bir şiir bulunmaktadır. Bu şiirde "Tanrı'ya Tapınak yapma ko-

nusunda Süleyman'ın bilgeliğinin üstüne çıkıldığı" belirtilmektedir. Arkeologlar bu binanın 100 kübit uzunluğunda ve 100 kübit genişliğinde olduğunu saptamışlardır. Hıristiyan imparatorluğunda, onun imparatorları İncil'in kralları ile bile rekabet halindedir. Kutsanmış İmparator Justinian Hagia Sophia (Ayasofya) Kilisesi'ni inşa etmiştir. Burası Bizans Kiliselerinin en büyüğüdür. Konstantinapol'de olan bu bina geçmişin ve Anicia Juliana örneğinin üzerine çıkma amacında olmuştur. Hagia Sophia tamamlandığı zaman, öyküye göre o 'Süleyman, ben seni geçtim' (her tur rehberi bunu söyleyecektir) demiştir. Konstantin 'her şehrin mükemmel yapılarını aşmak için 'bunu inşa ettirmiştir. Jüstinyen ise Süleyman'ın Tapınağı'nın kendisine meydan okuyacak şekilde onu daha ileri boyuta taşımıştır. Tapınak daha sonra takip edilen ve daha iyi konuma getirilen fiziksel, mimari bir model olmuştur.

Daha sonrasında Hıristiyanlık mimari hırs konusunda Jüstinyen'i geçme yönünde başarıları çok nadir olarak gerçekleştirmiştir. Ortaçağ döneminin yükselen katedralleri Tanrı'yı yüceltmek amacıyla inşa edilmiştir (ancak onları inşa ettirenlerin bu ünü paylaştığına hiç kuşku yoktur). Tapınak bu başyapıtlar için uzak bir idealdir. Bu nedenle bazı bilgeler karşılaştırma yapabilmek için araştırmalar yapmışlardır. Örneğin Ezekiel Tapınağı örneği Salisbury Katedrali'nin oranları ile karşılaştırılmıştır. O kabaca bir haç şekline sahiptir. Antik Tapınak ile çok az açık bir fiziksel benzerliği vardır. Yalnızca matematiksel oranlamalar ile bir bağlantı kurulabilir. Tapınağın İncil'deki betimlemelerinde görkemli ifadeler bulunmaktadır. Ortaçağ ve Rönesans Hıristiyanları Süleyman'ın Tapınağı'nın betimlemelerini okumayı sürdürmüşlerdir. Ezekiel'in vizyonu ve Herod'un tutku ve yoğunluk yüklü anıtı Hıristiyanlar için büyük önem taşımaktadır. Onlar bir tapınağın yeniden inşa edilmesinin resmini hayal etmektedir. Ancak onlar ayrıca Tapınağı dünyayı kendi anlayışlarına göre inşa etmesi için bir model olarak kullan-

mışlardır. Tapınak Hıristiyan düşüncesinin bir pozitif imgesi olarak geri dönmüştür.

The Pilgrim's Progress kitabının yazarı olarak tanınan John Bunyan 1688 yılında *Solomon's Temple Spiritualized* adlı daha az bilinen bir yapıt ortaya koymuştur. Bu kitap Venerable Bede'nin *On Solomon's Temple* adlı yapıtından beri olagelen modern Batı Avrupalı Hıristiyan geleneğindeki pek çok başka çalışmalardan ayrı bir biçeme sahiptir. Talmud Tapınağı şu şekilde yorumlamıştır: 'Tapınak tüm dünyaya ve küçük dünyaları olan insanoğlu yaratımına uyumludur.' Tapınağın her bir öğesi dünya ile uyumludur—yedi kollu şamdanın yedi ışığı yedi yıldıza işaret etmektedir. Altın altar insanoğlunun ruhu ile uyumludur, pirinçten yapılmış altar ise insanoğlunun bedeni ile uyumludur. Josephus ve ondan önce İskenderiye'de yaşamış olan Yahudi filozof Philo, bilgili Yunan okuyucuları için daha uzun alegorik açıklamalar yapmışlardır. Bunyan'ın kitabı bu tür simgesel coğrafyalara sahip dolu dolu yetmiş bölüm sunmaktadır. Modern okuyucular iyi bir Protestan doğruluğuna sahip olan bu kitabı açık bir şekilde anlayabilmektedir.

Tapınaktaki altın kaşıklar, ritüellerde önem taşımaktadır. Kullanılan bebek kaşıkları İsa'nın içindeki tüm bebekler içindir. Kilise'nin korumacılığını simgelemektedir. Her mimari öğe ya da ritüel nesne Hıristiyan spritüelliğinin bir ön modeli olarak işleve sahiptir. Bu tipolojik okuma okuyucuya Tapınak turu yaptırmaktadır. En ince ayrıntısına kadar Hıristiyanlık simgelerini gözler önüne sermektedir. Bu, bir simgesel dünya yaratmanın ve okuyucuya etraflarındaki her şeyde bir Hıristiyan mesaj bulmaya teşvik etmenin bir yoludur. Bunyan okuyucuların Tanrı'nın düzeninin bir işareti olarak dünyadaki her şeyin nasıl göründüğünü öğrenmelerini istemektedir. Tapınak Hıristiyan gözleri aracılığı ile bakmak için bir rehberdir.

Hıristiyan teologlar tarihi yazarken, onu Hıristiyanlığın zaferlerinin bir tarihi şeklinde yazma eğilimi içinde olmuşlardır.

Bu, Tapınağa bakış açısını etkileyen bir olgu olmuştur. On dokuzuncu yüzyılda yayınlanan kitaplardaki başlıklarda bu durum göze çarpmaktadır. George Holford yazdığı kitapta bu yönde ifadeler kullanmıştır: *Kudüs'ün yıkılışı; Hıristiyanlığın tanrısal çıkış noktasının mutlak ve aksi iddia edilemez bir kanıtıdır. Şehir ve tapınak kısa bir betimleme ile, Tanrı'nın olaylara öngörüsünü kanıtlama eğilimi içinde Yahudilerin yaşadıkları felaketlerin bir anlatımını sunmaktadır.* Buradan yola çıkarak Tapınağın yıkılışının Yahudilerin hak ettikleri bir cezalandırma olduğu anlatılmaktadır. Kitaba göre Yahudiler polemik yaratan gerçek düşmanlar olarak dine saldırıda bulunan taraf olmuşlardır.

Ancak Tapınağın kayboluşunun öyküsünün bir cezalandırmayı gerektirmesi zorunlu değildir. Bu kaçınılmaz ve kolay bir şekilde ifade edilebilir. Çağdaş Alman teologlarının önde gelenlerinden biri olan Ernst Lohmeyer, savaş sonrasında komünistler tarafından infaz edilmiştir, Hıristiyan İncilinin kökeni neresi olursa olsun tapınak ve kurban etmenin topraklardan ve insanların yaşamlarından yok olduklarını söylemiştir: 'Erken dönem Hıristiyanlar tarafından tapınaklara yapılan saldırılar ve altarlara yapılanlar bilinmemektedir. Kurbanlar basit bir şekilde yakılmaya götürülmektedir.' Bu, Hıristiyan otoritelerinin şiddetli bir şekilde pagan ve Yahudi dinine karşı yanlış yönlendirilmelerini ortaya koymaktadır. Tarih yazarlarının bununla ilgili olarak yazdıkları doğu cephesindeki Nazi ordusunda hizmet gören bir üslupla yazılmıştır. Tarihçi her zaman için tarih içinde kendi konumunu işin içine karıştırarak yazmıştır.

Hıristiyanlık için, Tapınağın tarihi ve teolojisi derin bir şekilde birbiri içine girmiştir—bu paradoksal görünen bir kuşku durumu yaratmaktadır. Diğer taraftan Hıristiyanlar Tapınağın yıkılmasını Hıristiyanlığın Musevilik üzerinde zafer kazanması olarak kutlamışlardır: Tanrı İsa'yı kabul etmeyen dini cezalandırmıştır. Ayrıca, Hıristiyanlar Tapınağı bir spritüel düzen im-

gesi olarak yüceltmişlerdir. Tapınak İsa olmuştur, topluluk Hıristiyan olmuştur ve Hıristiyan'ın bedeni Kilise için bir model olmuştur. Yeni Tapınak Hıristiyanlığın temelidir ve Tapınağın nasıl bulunduğu tanımlanan bir Hıristiyan etkinliğinin yeniden yapılmasıdır.

7

HALİFELER VE HAÇLILAR

KUDÜS'E GECE YOLCULUĞU

Peygamber Muhammed 632 yılında Medine'de ölmüştür. Onun takipçilerinin ordusu, Halife Ömer başkanlığında Suriye'de Hıristiyan Bizans kuvvetlerini yenilgiye uğratmıştır ve Şam'ı fethetmişlerdir. 638 yılında Kudüs'e giden kapıları açmışlardır. Bu başarılı yayılma harekatı sonucunda İspanya'ya kadar ulaşacaklardır. Hıristiyan hükümdar Sophorinos, Bizans'tan hiçbir askeri destek alamadan hızlı bir şekilde Ömer'e şehri teslim etmiştir. Ömer şehre yürüyerek girmiştir. Üzerinde deve yününden yapılmış basit bir tünik vardır.

İslam dini, Hıristiyanlık ve Musevilik gibi, yalnızca silah gücüne dayalı bir kuvvet değildir. İçsel çatışmalar, dışsal baskılar ve teolojik tartışmalar sonucu olarak gelişen bir sistemdir. Ve Hıristiyanlık ve Musevilik'te olduğu gibi, Kudüs ve Tapınak Tepesi bu tarih içinde önemli bir rol oynamıştır. İbrahim (tıpkı Yahudilerin ve Hıristiyanların olduğu gibi) Müslümanların babasıdır; İsa, Müslümanlar tarafından bir peygamber olarak tanınmaktadır. Bu gelenek izlenerek Halife Ömer Yahudilerin Kudüs'e geri dönmelerine izin vermiştir ve Hıristiyanların onların kutsal sitesini özgürce kullanmalarını sağlamışlardır. Onuncu yüzyıl İslam coğrafyacısı el-Mugaddasi Kudüs'ü 'şehirlerin en yücesi' olarak betimlemiştir. Bu şehir insanların kendi

dinlerini daha iyi öğrenmeleri için uygun bir yer olarak görünmektedir. Hıristiyanlar ve Yahudiler burada baskındır ve cami konusunda yoksun bir bölgedir. Halife Ömer'in açıklığı Kudüs şehrinin bugünkü konumunu almasına yardımcı olmuştur: Günümüzde Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar bu şehirde yoğun bir şekilde yaşamaktadır.

Kudüs, Mekke ve Medine'den sonra İslamiyet'in üçüncü en kutsal şehridir. Onun kutsallığı kutsal metinlerin çeşitliliğinden gelmektedir. İlk olarak Kur'an hadis olarak toplanılan ve sözlü olarak aktarılan Muhammed'in yaşamına ilişkin öyküleri içermektedir. Yahudi geleneğinde *midrashim* benzer şekilde öyküler sunmaktadır. Hadisler, Kur'an'daki yorumlamaya dayanan sorunlara yanıt veren öykülerdir ve onlar Müslüman kültürel kimliğinin oluşumu için yetkin metinler olmuşlardır. Muhammed'in kendisi ve takipçileri hakkında kuruluş öyküleri anlatılmaktadır. *Midrashim* gibi, onların tarihsel temeli çağdaş eleştirel akademik yapı tarafından eleştirilmektedir, fakat *Midrash*'dan bile daha fazla olarak inanç oluşumu içinde merkezi bir rol oynamaktadır. Kur'an'ın ikinci suresinde (sure: kabaca bölüm) Kudüs'ün kutsallığına ilişkin ilk iddia yer almaktadır. Muhammed Mekke'den Medine'ye gittiği zaman Kudüs'ün kıble olarak kullanılabilecek bir yer olabileceğini düşünmüştür. Ancak yolculuğunun ikinci yılında Medine'deki Yahudilerle olan anlaşmazlıklar sonrasında, kıble olarak Mekke seçilmiştir ve bu şekilde kalmıştır.

1047 yılında Kudüs'e yolculuk yapmış olan Persli bir Müslüman olan Nasir el-Khusrav Tapınak Tepesi'nin taşlarının üzerine bir yazı kazımıştır. Bu yazı inançlı bir gözlemcinin algısının bu dinsel metinlerin yapısına ilişkin olarak nasıl şekillendiğini ortaya koymaktadır:

> *Bu Sakrah taşı Tanrı'nın Musa'ya kıble olarak buyurduğu taştır . . . Daha sonra Süleyman'ın dönemi gelmiştir—barış onun üzerinde olsun! O taşın kıble olduğunu görerek onun etrafında*

bir cami [İlk Tapınak] inşa etmiştir . . . Böylece bizim peygamberimiz Muhammed dönemine kadar böyle kalmıştır—kutsallık ve barış onun üzerine olsun! Bunun kıble olduğunu bilen kişiler dua ederken bu yöne doğru dönmüşlerdir; fakat Tanrı daha sonra kıblenin [Mekke'deki] Kabe evi olmasını buyurmuştur.

Nasir al-Khusra baktığı zaman, kayanın üzerinde Musa döneminden onun yaşadığı döneme gelen sitenin dinsel bir tarihini görmüştür. Bu peygamber geleneğinin sürekliliğini vurgulayan bir tarihtir. Muhammed'e ulaşan vahiy bu noktada devrimsel bir an oluşturmaktadır. Hacılar için Kubbetüs Sahra Süleyman'ın Tapınağının yerini alan bir nokta olmuştur.

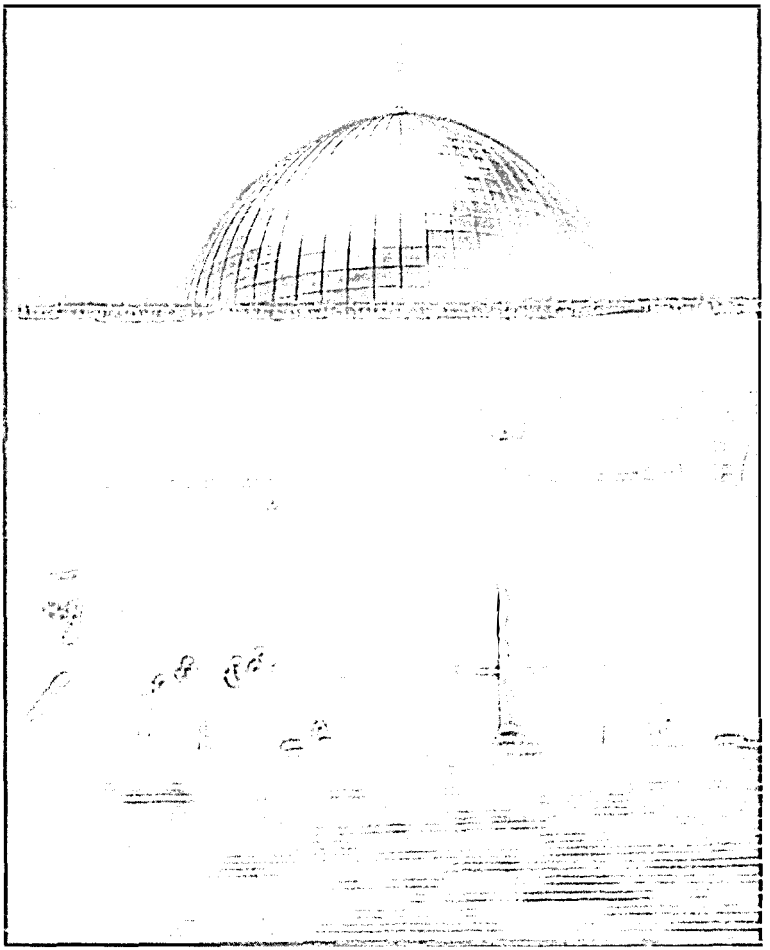
Bu sitenin İslam düşüncesi için kutsallığı Muhammed'in yaşamöyküsü ve özellikle hadislerde kök bulmuştur. Bunlar sekizinci yüzyılda ve daha sonrasında yazılmıştır. On yedinci yüzyılda Kur'an sureleri genişletilmiştir. Bunlar genel olarak 'Gece Yolculuğu' olarak bilinmektedir. Kur'an Muhammed'in 'daha uzak olan bir tapınağa giderek kutsanmış olduğunu, Miraç adlı olay ile Allah katına yükseldiğini' anlatmaktadır. Bu, kesin bir coğrafi yerin belirtildiği bir durum değildir fakat Tapınak Tepesi olduğu yönünde çıkarımlar vardır. Sekizinci yüzyılda Muhammed'in ilk yaşamöyküsünün yazarı olan İbn İshak "Tanrı'nın elçisi geceleyin Kabe'nin Camisinden [Kudüs'teki] Kutsal Aelia Evi'nde bulunan Aksa Camisine taşınmıştır." Öykü İbn İshak ve başkaları tarafından genişletilmiştir. Melek Cebrail, Muhammed uyurken geceleyin onun bulunduğu yere gelmiştir, onun kalbini dışarı almıştır, onu saflaştırmıştır ve onun boşluklarını inanç ve bilgelik ile doldurmuştur. O, Muhammed'i uyanması için dürtmüştür (daha sonraki bir anlatımda Al-Hasan adına Ibn Hisham tarafından yapılan bir yoruma göre Cebrail, Muhammed'in görmesi gereken şeyi görmesinden önce onu üç kez dürtmüştür). Cebrail onu dışarıya almıştır ve orada beyaz bir hayvan bulunmaktadır. Bu, boyut olarak bir katır ile bir eşek arasındadır ve kanatları vardır—el Burak. Mu-

hammed, bir rehber olarak Cebrail ile birlikte bir hayvan tarafından Kudüs'e taşınmıştır. Orada İbrahim, Musa, İsa ve Tapınaktaki peygamberlerle buluşmuştur. Muhammed'e iki kap verilmiştir, birisi süt ile, diğeri şarap ile doludur. O süt kasesini içmiştir ve Cebrail onu övmüştür: 'Sen doğru dine yönlendirildin. Şarap senin için yasaklanmıştır' (Bu nedenle Müslümanlar alkollü içecekler içmezler). Muhammed Mekke'ye döndüğü zaman, pek çok insan onun böyle bir yolculuk yapmış olabileceğine inanmamışlardır fakat Ebu Bekir onun doğru söylediğini kabul etmiştir ve Muhammed'in Tanrı'nın elçisi olduğuna şahadet etmiştir.

Öykü Muhammed'in Tapınak Tepesi'nden gökyüzüne nasıl yükseldiğini anlatarak devam etmiştir. En iyi türden bir altın merdiven ile gökyüzüne yükselmiştir. Tanrı katına çıkmak için yedi katman yükselmiştir. Cezalandırılmış olan günahkarları görmüştür: "Ben develerinki gibi dudakları olan adamlar, elleri taş gibi olan ateş içinde adamlar gördüm. Onlar ağızlarıyla birbirlerini itiyorlardı ve onlar kendilerinden sonra geliyorlardı. Cebrail bana bunların öksüzlerin haklarını almış olan günahkar insanlar olduğunu söyledi.' O ayrıca kendisi gibi yükselen peygamberler görmüştü: İsa, Musa, Harun ve İbrahim. Sonunda Tanrı'dan Müslümanları yönetme yetkisi almıştır. Bir günde beş kez dua edilecektir. 'Gece Yolculuğu' ile Mekke'den Kudüs'e yedinci gökyüzü katmanına çıkmıştır. Bu olay Miraç olarak İslam dünyasında kutlanmaktadır.

Kudüs ve Kudüs'teki Tapınak sitesi kutsaldır çünkü Mekke'den mucizevi bir yolculuk yapılmıştır (bir yorumcunun belirtmiş olduğu gibi 'Mekke ve Kudüs sürekli olarak bağlantılıdır'). Ve Muhammed İslam'ın kurallarını buradan getirmiş olduğu için Müslümanlar için kültürel ve dinsel olarak böylesine önemlidir. Günlük ibadet ve alkolden uzak durma hükümleri bu yolculuk sonrasında gelmiştir.

'Gece Yolculuğu'nun öyküleri sayı ve zenginlik olarak geliştikçe, sitenin kendisine olan yanıtlar da gelişmiştir. Halife

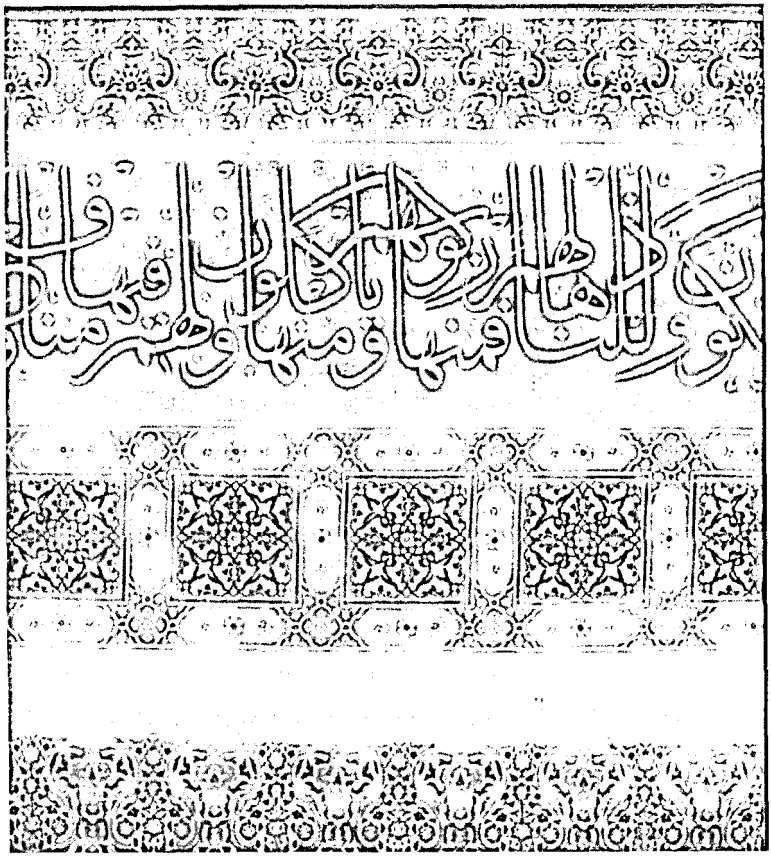

18. Kubbetüs Sahra, parlatılmış çatısı ile güneşte parlamaktadır.

Ömer, daha önce görmüş olduğumuz gibi, terk edilmiş sitede restorasyon sürecini başlatmıştır. Büyük fakat basit bir cami yaptırmıştır. Bu 2000 inançlı insana hizmet verebilecek dört tarafı ahşap olan bir binadır. Elli yıl sonra 691 yılında Kubbetüs Sahra'yı inşa eden Halife Abdülmelik olmuştur (O batılı gezginler tarafından sıklıkla yanlış olarak 'Cami' olarak ya da 'Ömer'in Kubbesi' olarak adlandırılmıştır). Kubbe hâlâ Kudüs gökyüzünü kaplamaktadır. O pek çok kez restore edilmiştir, bunların en göze çarpanı on altıncı yüzyılda Osmanlı Sultanı Muhteşem Süleyman tarafından yapılmıştır. Yapı mozaik kiremitlere sahip olmuştur ve daha yeni olarak yirminci yüzyılda çatı parlak gökyüzünde altın gibi parlayan bir alaşım ile restore edilmiştir.

Kubbetüs Sahra Muhammed'in 'gece yolculuğu' tefsirlerine bağlı olarak yorumlara göre inşa edilmiştir. Kayanın kendisi İbranice yazıtlarının üç ünlü anını konu etmiştir: Bunlar Süleyman altarı, İshak sitesi ve Kral Davud'un Tanrıdan günahlarını affetmesini istediği yerdir. Tapınak Tepesi'nde ayrıca gece yolculuğundaki belli anların başka anıları da vardır: Bir nokta 'Burak istasyonu' olarak onurlandırılmıştır. Burası küheylanın bağlandığı yerdir. Sitedeki diğer camiler ayrıca Kutsal Yazıt'tan alınan bölümler içermektedir. El-Aksa Camii Abdülmelik'in oğlu el-Valid tarafından inşa edilmiştir. Kur'an Muhammed'in 'uzak camiye' (el Aksa) gideceğini söylemiştir. El-Aksa Camii inşa edildiği zaman, Tapınak Tepesi üzerinde bir referans noktasına dönüşmüştür (El-Aksa Camii'nin inşa edilmesi bu bölgeye ayrı bir görünüm kazandırmıştır). Taşın altındaki mağara taşın Muhammed'i gökyüzüne yükselten yeri göstermektedir. Muhammed'in ayağının toprağa bastığı yer kayanın üzerinde gösterilmiştir. Tapınak Tepesi üzerinde yürümek öykülerin gömülü yaşantısı üzerinde yürümektir.

Kubbe gerçekten çok güzeldir. El-Mugaddasi incelikli bir şekilde onu onuncu yüzyılda yerleştirmiştir. 'Bu bir mucizenin gerçekleşmesidir ve böyle bir olay tüm İslam dünyasında ben-

19. Son derece süslü olan duvar çinileri Muhteşem Süleyman tarafından Kubbetüs Sahra'ya eklenmiştir. Soyut desenlerin yanı sıra Kur'an'dan alınan sözlerin kaligrafik yazıtları bulunmaktadır.

20. Kubbetüs Sahra'nın iç kısmı. Onu çevreleyen sütun ve kemerler boyunca çıplak kayanın etrafında işlemeli yürüyüş yolu görülebilmektedir.

zeri görülmemiş bir şeydir; pagan dönemlerinde bile Kubbetüs Sahra görkemi ile rakip olabilecek bir etkinlik olmamıştır.' Kubbetüs Sahra Hıristiyanların büyük Kilisesi ile karşılaştırılmaktadır; bu dinsel politika açısından yaygın olarak yapılan bir şeydir. Abdülmelik'in düşmanları tarafından önerilen bir durumdur. Bu bölgede dinsel üstünlük sağlamak tüm dinler için önem verilen bir durumdur. İslamiyet'in erken tarihi bu nedenle bu dinin yayılması çalışmalarının bir sonucu olarak savaşlar ve mücadeleler ile geçmiştir. Yapılan binaların konumu ve heybeti temsil ettiği dinin büyüklüğünü ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. Tapınak Tepesi'nin dinsel tarihi bu rekabet ortamı içinde belirlenmektedir.

Binanın sekizgen şekli Bizans mimarisinin güçlü bir etkisini göstermektedir (on dokuzuncu yüzyıl İngiliz arkeologlarının elde ettikleri bilgiye göre Konstantin tarafından yaptırılan ve orijinal olarak bir Hıristiyan anıtı olan Kubbe bildik bir emperyalist strateji taşımaktadır. Kullanılan mermer daha önce yapılmış olan Hıristiyan veya pagan binaları ile benzer özellikler taşımaktadır. Onun üzerinde Kur'an'dan sözler bulunmaktadır. Bu kutsal yapıt için yazılı metnin ilk kaynağı Süleyman'ın işlemelerinin biçimlerinde görülmektedir (Şekil 20). Parlayan ufak kubbe Kudüs gökyüzünü öylesine kaplamaktadır ki onun çapı yaklaşık 20 metre ve yüksekliği yaklaşık 30 metredir (ve yüzyıllar boyunca tekrar tekrar onarılmıştır). Bu merkezi silindir kayanın kendisi etrafında yakın bir şekilde inşa edilmiştir (Şekil 20). Küçük kubbe dört kemer ve yirmi sütun ile desteklenmiştir. Onun etrafında sekiz kemer ve on altı sütundan oluşan sekizgen bir dairesel yapı vardır. Dairesel ve sekizgen kemerler arasında, zengin bir şekilde işlenmiş olan yürüyüş alanları vardır.

Kayanın etrafı yürüyüş yolu ile çerçevelenmiştir. Bir dizi sütun ve kemer ile bu yol oluşturulmuştur. Tüm bina yaklaşık 48 metrelik bir çapa sahiptir ve yürüme yolları yaklaşık 11 metre

yüksekliğindedir. Süleyman'ın Tapınağı'nda olduğu gibi bu, boyutuyla muazzam bir etki bırakan bir bina olmaktan çok, yapısıyla insanları kendisine hayran bırakmaktadır.

Sütunlar ve kemerler incelikle soyut tasarımlar ile işlenmiş mozaikler ile kaplıdır. Bunlar altın rengi, kırmızı, mavi ve turkuvazdır. Renkli cam pencereler ortaya yumuşak bir ışık vermektedir. Yürüyüş yollarının tavanları rozet biçiminde yaldızlı panellere sahiptir. Bunlar 1960'larda neredeyse tamamen yeniden yapılmıştır (Dekorasyonun çoğu yıllarca süren uğraşlar sonucunda yenilenmiştir. Kemerler mermer ve taş olarak bölünmüş yüzeylere sahiptir. Bunlar birbiriyle karşıtlık sunmaktadır. Özellikle merkezdeki basit taş ile tam bir tezat oluştururlar.

Bu bina Kudüs'ün ikonu olmuştur—ve tarihte buna benzer bir yapı yoktur. Bu, kavganın ve arzunun mükemmel bir simgesini oluşturmaktadır.

KAYNAYAN VE KIZARTILAN PAGANLAR

İlk Haçlı Seferi Kudüs'e Hıristiyanlığın şiddet dolu gücünü geri getirmiştir. 1095 yılında Papa II. Urban Kutsal Topraklar'ı kendi dinlerinden olmayanlardan geriye alabilmek için bir fetih ordusu kurmuştur. 1099 yılında Kudüs alınmıştır. Şehrin yağmalanması vahşice olmuştur. Orta çağların romantik düşüncesi içinde Haçlı Seferleri'ni yapanlar, özellikle Aslan Yürekli Richard kutsal bir görevi yerine getirmenin heyecanı içinde olmuşlardır. Kudüs'e giriş korkunç katliamların yaşanmasına neden olacaktır. Müslüman komutanların teslim olmasına ve verdikleri sözlere rağmen, Haçlılar ellerine geçirdikleri herkesi katletmişlerdir. İçi insan dolu olan binaları ateşe vermişlerdir. Bir Haçlı lideri olan Aguiler'li Raymond tapınak alanını ziyaret ettiği zaman dizlerine kadar yükselen kan gölü ile karşılaşmıştır. Bu, kana susamışlığın çok büyük bir örneği olarak tarihe geçmiştir. Caen'li Rudulph paganları kaynatmak için kazanlar hazırlatmıştır; çocuklar da dahil olmak üzere büyük bir

vahşet yaşanmıştır. Yamyamlık düşmanı aşağılamanın bir standardı olmuştur. Hıristiyan askerler Kudüs'teki Hıristiyan-olmayanları bu şehirden çıkarmışlar ve bölgeyi askeri bir idare olarak yönetmeye başlamışlardır.

Kubbetüs Sahra, *Templum Domini* olarak yeniden isimlendirilmiştir. Bunun anlamı Tanrımızın Tapınağı'dır. Bu basit fakat zafer göstergesi olan bir isimdir. Kubbe'nin tepesine bir haç yerleştirilmiştir. Batılı Hıristiyanlar için Yahudi tapınağının egemen imgesi bu İslam eseri üzerinde boy göstermeye başlamıştır. Şekil 21 bunun bir örneğini sunmaktadır. O Rafael'in şimdi Milan'da bulunan *Bakire'nin Evliliği* eserini göstermektedir. Resmin etkileyici bir arka planı vardır. Ön kısmında bir evlilik töreni yapılmaktadır. Bu, Kubbe'nin bir İtalyan versiyonudur. Tapınak Rafael ve izleyicilere doğru bakmaktadır. Tapınağın imgesi tarih, politika, görsel gelenek ve hayal gücü karışımı ile sürekli olarak yeniden yaratılmaktadır.

Tapınak Tepesi'nin diğer binaları da ele geçirilmiştir ve Haçlıların kullanımına sunulmak üzere değiştirilmiştir. El-Aksa Camii Tapınak Şövalyelerinin yeni oluşturulmuş Birliğinin merkezi olmuştur. Onlar camiyi Süleyman'ın Tapınağı anlamında *Templum Solomonis* olarak adlandırmışlardır çünkü onlar bunun ilk Tapınağın sitesi olduğunu düşünmektedirler. Onlar ayrıca atlarını Süleyman'ın Ahırları olarak adlandırılan yerlere bağlamışlardır. Yeni ritüeller icat edilmiştir. Altın Kapı olarak bilinen doğu kapısına duvar örülmüştür. Yahudi *midrashim* geleneği içinde, Mesih bu kapıdan girecektir ve Hıristiyanlar İsa'nın bir Pazar günü geleceğine inanmaktadır. Belki de bu tür öyküler nedeniyle, Ömer'in Kudüs'ü fethetmesinde bu kapı kapatılmıştır. Haçlılar bu kapıyı yılda iki kez açmaktadır. Bunların birisi Palın Pazar günü ve diğeri Gerçek Haç'ın Kudüs'e gelişini kutlayan yeni bir bayram günüdür. Bizans İmparatoru Heraclius'un bu ritüeli Perslilerden aldığı söylenmektedir. Tapınak Tepesi Hıristiyanlığın zaferinin bir işareti olarak uzun zaman boyunca boş kalmıştır ancak daha sonrasında binalar ile

21. Rafael'in *Bakire'nin Evliliği* (Şimdi Milan, Brera'da bulunmaktadır) arka planında Kubbetüs Sahra'nın olduğu bir resimdir.

dolmuştur ve burada ritüeller yapılmaya başlanmıştır. Fiziksel bir Hıristiyan Tapınağı Kudüs'ün üzerinde bulunmaktadır.

Hıristiyan hükümdarlığı bir yüzyıl bile sürmemiştir ancak yine de onun batılı belleklerde derin bir etkisi olmuştur. Bu dönemde bölgeye çok sayıda bina yapılmıştır. Bunlar Kudüs'ün eski şehrinin büyük bölümünü oluşturmaktadır. Büyük komutan Selahattin Kudüs'ü ele geçirmek üzere bir Müslüman ordusunu yönetmiştir ve haçın yerine hilal koymuştur. İkinci Tapınağın Titus tarafından yıkılmasında olduğu gibi ilk tapınağın Nebukadnezar tarafından yıkılışı olarak takvimde aynı gün (9 Ağustos) söylenmiştir. Kudüs'ün yeniden alınışı ise Müslümanların takviminde (27 Recep) karşılığı olarak 2 Ekim 1187 olarak belirlenmiştir. Bu tarih Muhammed'in Kudüs'ten göğe yükseldiği zamandır. Tapınağın tarihi içinde hiçbir rastlantıya yer yoktur. Anlatımlar simgesel anlamlar ile verilmiştir. Haçlıların Tapınak üzerindeki mücadeleleri Doğu ile Batı arasında tamamen simgesel bir mücadele şeklinde gösterilmiştir. Haçlı Seferleri'nden sonra Tapınak üzerine olan herhangi bir mücadele kolaylıkla retorik bir örneğe dönüşebilmektedir. Batı saldırıları ya da Selahattin-benzeri olarak İslami değerleri kahramanca savunmak ya da Batı kültürünün barbarlardan kurtulması şeklinde retorik ifadeler kullanılmıştır. Tapınak ile birlikte, tarihin yükümlülüğünden kaçmak olanaksız görünmektedir.

8

SANATÇININ BAKIŞI

Rafael'in Tapınak imgesi şaşırtıcı şekilde sanatçı geleneği içinde beslenebilen mimari gerçekliklerin örneğinin bir anlatımıdır. Ancak Tapınak imgesi oluşturmaya çalışmış olan sanatçıların çoğunluğu yazılı kaynaklara ve her birinin eserlerine güvenmişlerdir. Bu çizimlerden resimlere kadar Tapınağın betimlenmesi konusunda mükemmel bir repertuar oluşturulmuştur. Bu betimlemeler kaçınılmaz bir şekilde antik dünya hakkında olduğu gibi, kendi üretim dönemlerinin kültürü hakkında da bazı açıklamalarda bulunmaktadır. Ancak onlar tapınağın gelişimi hakkındaki gelenek olduğu kadar yazılı tartışmalar ve gelecek resimler konusunda da fikir vermektedir.

On yedinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar Süleyman'ın Tapınağı'nın yegane betimlemeleri İncil'den edinilen bilgilere dayanmaktaydı. Arkeoloji biliminin ve mimari eğitiminin gelişimiyle birlikte sanatçıların hayal gücü zenginleşmiş ve kültürel çevrelerin etkisiyle gerçekliklere yönelik olarak daha derinden bir etki ortaya çıkmaya başlamıştır. Rönesans döneminden bu yana Süleyman'ın Tapınağı'nın yüzlerce imgesi üretilmiştir. Ben burada bunların birkaçını örnek olarak seçtim. Bunlar sanatsal geleneği incelikli bir şekilde ortaya koyan resim ve modellerdir.

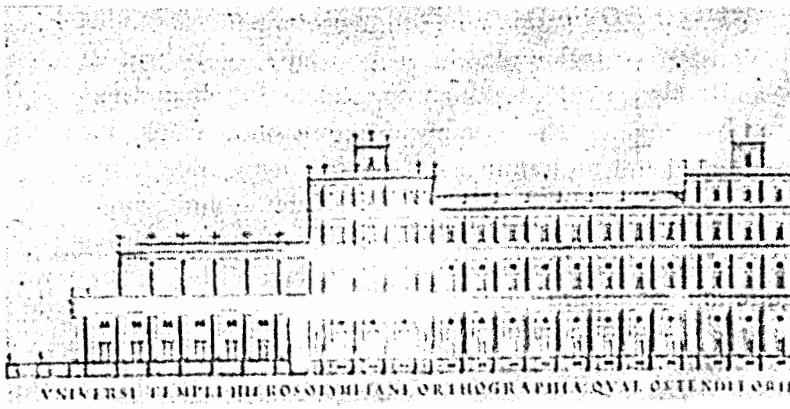
Juan Bautista Villalpando bir İspanyol Cizvit'ti. Hieronymo Prado ile birlikte üç ciltlik bir araştırma yayınladılar. 1594 ile 1605 yılları arasında yayınlanan bu araştırma Ezekiel'in vizyonu üzerinedir. Daha sonrasında çizimlerle bu araştırmalarını desteklemişlerdir. Şekil 22, Villalpando'nun Rönesans mimarisi konusundaki yaklaşımını ortaya koymaktadır. Onun resimleri Kraliyet sarayları ve onun klasik yapısı üzerine yoğunlaşmıştır. Süleyman'ın Tapınağı'nın bu düşüncesi çağdaş bakışlar için apaçık bir tarih hatası olarak görülebilir. Romalı mimar Vitruvius'un ilkelerini izleyen bina biçim simetrisi ve oran dengesi sunmaktadır (binada İncil'de söylendiğinden daha fazla pencere vardır ve en az elli metre uzunluktan daha fazlasına sahiptir!). Tarihsel doğruluk için belli bir aristokratik ve akademik bilgi birikimine ihtiyaç vardır.

Bir Fransız din adamı olan Bernard Lamy matematik ve felsefeye tutkuyla bağlıydı. O Villalpando'nun tarihi duyarlılıktan yoksun çalışmasına çok az saygı göstermiştir. O metinleri daha duyarlı bir şekilde incelemiştir ve bir mimari plan ortaya koymuştur. Bu, çok sayıda sütunu olan bir tapınaktır. Ayrıca 120 kübit yüksekliğinde bir kulesi vardır. Ancak o Tapınak Tepesi'nin platformunun mimarisinden de büyülenmiştir ve mükemmel kitabı olan *De Tabernaculo Foederis, de sancta Civitate Jerusalem et de Templo eius* (Kutsal Şehir Kudüs ve Onun Tapınağı'daki Akit Sandığı Üzerine) 1720 yılında yayınlanmıştır. Kitap platformun altyapısının şaşırtıcı temsilini içermektedir (Şekil 23). Bu imge, Lamy'nin matematiksel yapısına olan tutkusuna bağlı olarak bir Aydınlanma çalışmasından daha fazla olarak Alman dışavurumculuğunun zirve döneminden bir Escher baskısına benzemektedir. Lamy'nin İncil metnine aşırı bağlı geri dönüşü onu fantastik bir uçuştan alıkoyamamıştır.

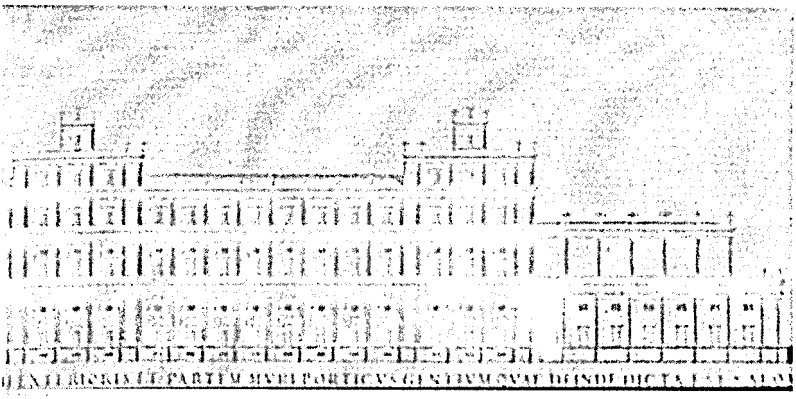
Conrad Schick bir Alman mimardı ve Kudüs'te yerleşmiş olan bir misyonerdi. Yaşamış olduğu on dokuzuncu yüzyılda şimdi şehrin aşırı bağnaz kesimi olan Mea Shearim'in bulun-

masına ve tasarlanmasına yardımcı olmuştur. O Kudüs arkeolojisi araştırmalarında elli yıl geçirmiştir ve şehrin ve onun anıtlarının büyük ölçekli ahşap modellerini oluşturma görevini üstlenmiştir. Kudüs'te ziyaret etmiş olduğu Tabernacle'nin bir modelini inşa etmiştir. Bu eseri Prusya kraliyet prensi ve Avusturya İmparatoru tarafından ziyaret edilmiştir. O Kutsal Toprakları onu ziyaret edemeyenlerin önüne getirmektedir: Sergisi misyonerlik faaliyeti olarak büyük bir başarı kazanmıştır. 1873 yılındaki Viyana'da yapılan Dünya Fuarı'ndan sonra onun Kutsal Yazıt modeli Württemberg kralı tarafından takdir edilmiş ve şövalye olarak ödüllendirilmiştir. O ayrıca Osmanlı İmparatorluğu Sultanı tarafından aynı sergi için Tapınak Tepesi'nin bir modelini yapmıştır. Onun kariyerinin en büyük başarısı ise her birinde farklı bir dönemin temsil edildiği, dört dönem halinde Tapınak Tepesi'nin daha ileri bir modelidir. Onlar ayrı ayrı ele alınabilir ve sitenin topografisini çıkarmak için bir araya getirilebilir: Zerubbabel ve Herod'un Tapınağın yapımı ve yok edilmesi ve sonunda Müslüman Haram el-Şerif. Bina modeli 1885 yılında yapılmıştır ve 1904 yılında St. Louis'de Dünya Fuarı'nda sergilenmiştir ve 800 £ gibi o zaman için büyük bir miktar karşılığında satılmıştır.

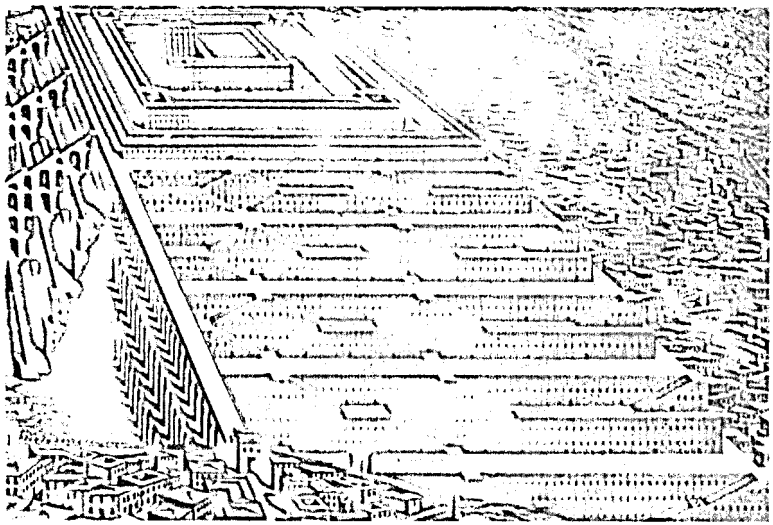
Şekil 24 Süleyman Tapınağı'nın dönem içindeki modelini göstermektedir. Onun yaptığı tüm arkeolojik çalışmalar ışığında Tapınak Tepesi'nin yeraltı sarnıçları üzerine önemli bilgiler elde edilmiştir. Onun modeli Süleyman'ın klasik geleneğe derin bir şekilde bağlı olduğu bir durumu ortaya koymaktadır. Onun sütunlu portikoları ve simetrisi, iyi oranlanmış binaları bir on dokuzuncu yüzyıl mimarisinin eğilimini ortaya koymaktadır. Onun Süleyman Tapınağı'nın ön cephesinin çizimi biraz farklı gözükmektedir. O aşırı derecede süslüdür. Büyük Viyana'nın bir dokunuşundan daha fazlasına sahiptir (Şekil 25). Onun süslü kornişleri, oryantalist çerçeveli pencereleri Avrupalı katedral mimarisini andırmaktadır. Schick'e göre, Batılı izleyiciler Dünya Fuarı'ndaki kalabalıkların alışık oldukları türde binalar yapılmaktadır.

22. Juan Bautista Villalpando tarafından hayal edilmiş olan Tapınak görünümü. *Ezechielem Explanationes* (1594-1603): Rönesans saray mimarisinin bir başyapıtı.

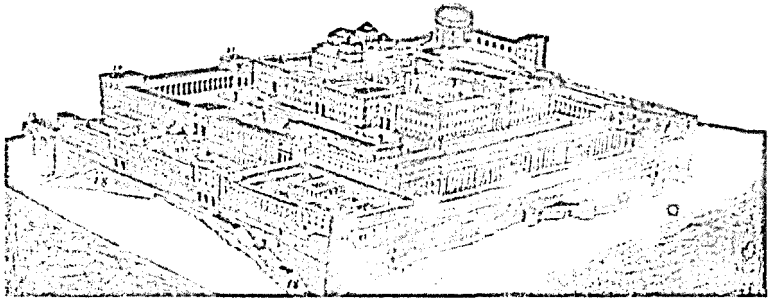
[127]

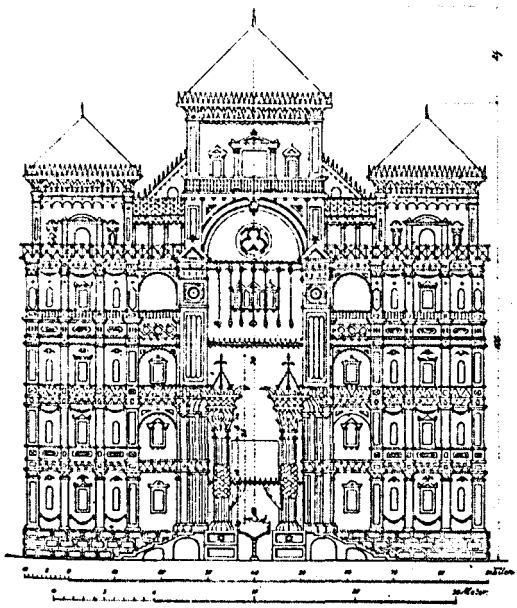
23. Süleyman'ın Tapınağı'nın Bernard Lamy tarafından onun *de Tabernacula* (1720) yapıtındaki görünümü.

Yaratıcı yeniden yapımın bu süreci Herod'un Tapınağı'nda bu kadar açık değildir. Josephus (klasik bir kaynak) ve İncil ve Talmud (dinsel alimler kuşağı için daha otoriter bir kaynak) tarafından verilen ayrıntılı betimlemeler ve ölçümler Süleyman'ın binalarının betimlemelerinden farklı bir sınırlama matriksi sağlamaktadır. Bu, söylenebilecek diğer tüm başka şeyleri gereksiz kılmaktadır. Şekil 26 yine Schick'e aittir ve Süleyman Tapınağı'nın ön yüzünün yeniden yapılışı (Şekil 25) ile göze çarpıcı benzerlikleri göstermektedir. Sürekliliğin ideolojik çekim gücü burada bir şekilde ortaya konmuştur. Herod'un ikinci Tapınağı, yeniden ilkinde olduğu gibi, aynı barok pencereler, çok-katmanlı portikolar ve üçgen kuleler şeklinde inşa etme iddiası içinde olmuştur. Boyutlar buna denk olacak şekilde dikkatlice çizilmiştir. Misyoner arkeologa göre ilk ve ikinci tapınakların sürekliliği bir dinsel ve kültürel tarihin zeminini oluşturmaktadır.

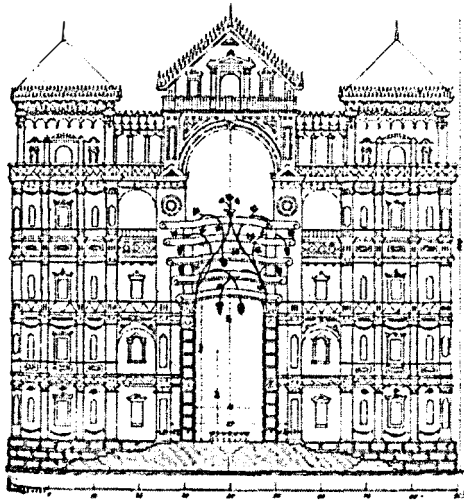
James Fergusson Viktoryen döneminde yaşamış olan, sanat ve arkeoloji konusunda bir uzmandı. O özellikle Hint sanatı ve İngiltere'deki mimari yapı konusunda etkin bir kişilikti. Bir İskoç olarak Edinburgh Lisesi'nde eğitim görmüştü fakat üniversiteye gitmemişti; o 25 yaşındayken azımsanmayacak bir servet sahibi olmuştu. Hindistan'da bir çivit fabrikası vardı ve Londra'da yaşıyordu. Yolculukları boyunca çalışmalar yürütmüş ve yazılar yazmıştır. Kubbetüs Sahra'nın orijinal olarak Konstantin tarafından yapılmış bir Hıristiyan binası olduğunu öne sürmüştür ('Onu hiç kimse benim gördüğüm gibi görmüyor ve sonuç olarak ben aptalca bir rüya görmüş gibi değerlendiriliyorum'). O, Ortadoğu ve Uzakdoğu arkeolojisi hakkında çok kapsamlı yazılar yazmıştır. Bunların yanı sıra yolcu koltuğunda keyif olsun diye yapılmış olan çok sayıda iyi resim bulunmaktadır. Herod'un Tapınağı'nın yeniden oluşumu bir antik kaynağının zorlu bir araştırmasına dayandırılan iddialar bu yurtdışı çizimleri ile desteklenmiştir (Şekil 27).

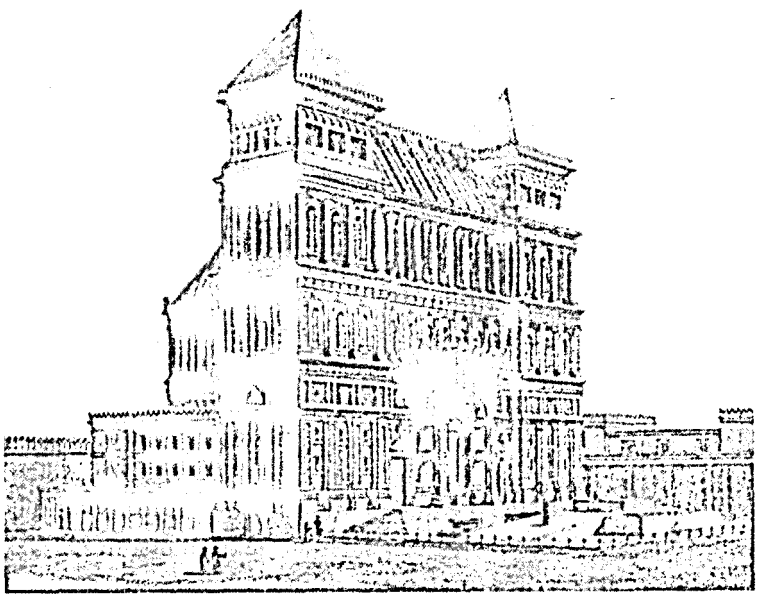
24. Süleyman'ın Tapınağı'nın modeli, güneydoğu tarafından resmedilmiştir ve on dokuzuncu yüzyıl sonrasında Conrad Schick tarafından yapılmıştır.

25. Conrad Schick tarafından resmedilen Süleyman'ın Tapınağı'nın ön yüzü (1896).

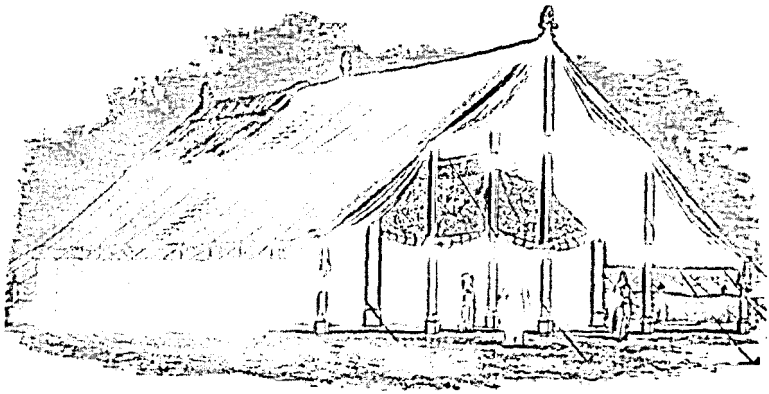
26. Conrad Schick tarafından resmedilen Herod'un Tapınağı'nın ön yüzü (1896).

27. James Fergusson tarafından resmedilen Herod'un Tapınağı (1878).

Burada Süleyman'ın ya da Herod'un temel planlaması vurgulanmamıştır. '100 kübit genişliğinde, 100 kübit yüksekliğinde, 100 kübit uzunluğunda bir bina modeli oluşturulmuştur. Onun çizimleri oran şiirselliğinden yoksundur.' Onun çizimleri bu tür inatçı olgulara dayanmaktadır ve bakış açısı dört tarafı eşit olan kare şeklindeki bir yapının çirkinliğini en aza indirmek üzerine kurulmuştur. Ancak Schick'in aksine, Fergusson Tapınağın tarihini bir süreklilik olarak görmemiştir. Bunun yerine döneminin Viktoryen gelişim sürecine uygun bir yapı olarak değerlendirmiştir: 'Tüm mimarlık tarihi içinde Darwinci gelişim örneğine uygun tamamlanmış bir yapı bulmak zordur. Yahudilerin Tapınağındaki çeşitli değişiklikler, varlığının uzun dönemi boyunca restorasyonlar ve yeniden inşa çalışmaları ile ibadet yeri olarak hizmet verme konusunda kesintiler yaşanmasına neden olmuştur.' Fergusson'a göre, Tapınak Museviliğin gelişimine denk olarak mimari bir gelişim göstermiştir. Hıristiyanlığın modern dinine karşı olarak bir gelişim söz konusudur. Onun binası hareket halindedir. Herod'un Tapınağı'ndaki birikmeye başlayan şey çöldeki Çadır ile başlamıştır (Şekil 28). Destekleyen sütunların arkasında gözüken asma halatlarına karşın bu çadır bir Viktoryen ordu çadırından başka bir şeye benzemektedir. O belki de Hindistan'daki İngiliz imparatorluğundan kalma bir çadırdır. Burada Fergusson resim üzerinde uzun uzadıya çalışmıştır. Onun Darwinizm çalışması mükemmel Viktoryen renklerine sahiptir.

Viktoryen döneminde yaşamış olan Fergusson ve Schick'in çizimleriyle karşılaştırılınca değeri daha iyi anlaşılabilecek daha sonraki döneme ait çizimler sıradışı bir arkeologdan gelmiştir. Carl Watzinger Almanya'nın önde gelen kurumlarından birinde, Tübingen'de 1916 yılından, öldüğü yıl olan 1948'e kadar Arkeoloji Profesörü olarak çalışmıştır. Bu tarihler onun Nazi dönemi boyunca görev yaptığını ortaya koymaktadır. Onun en ünlü kazısı Eriha'da olmuştur ve Orta Doğu boyunca sitelerde çağdaş arkeolojinin bir öncüsü olmuştur. 1933 ve 1935 yılları

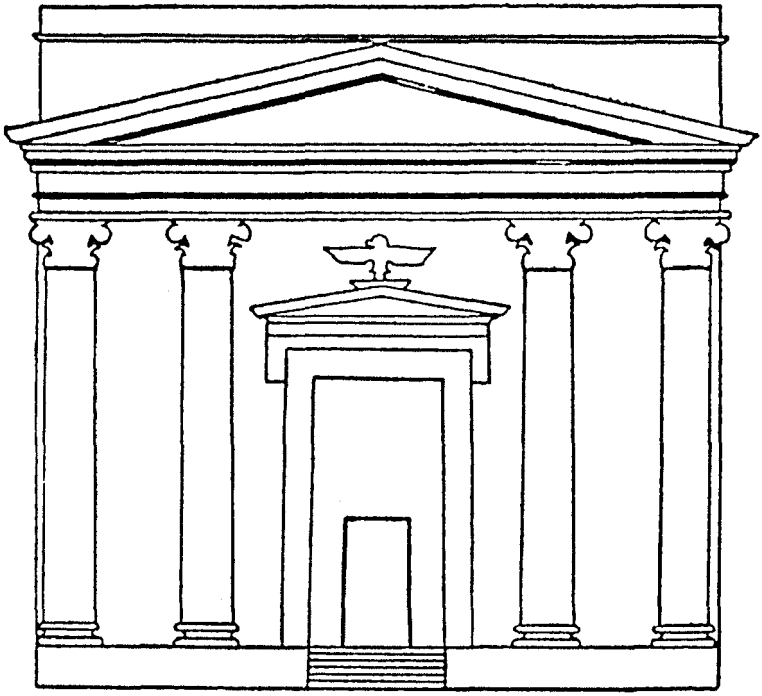

28. James Fergusson'un hayal ettiği şekilde çöldeki Musa tapınak çadırı.

arasında iki ciltlik *Denkmäler Pälastinas* (Filistin Anıtları) kitabını yayınlamıştır. Aryanizm Nazi ideolojisi vurgulanarak Hıristiyanlığın Filistin ve Yahudi kökenleri araştırılmıştır. Bu konu, bu dönemde Alınan akademik çevrelerinde özel bir öneme sahipti. Alman mimarisi de, klasisizme çok şey borçlu olarak, devlet sponsorluğunda yapılan bina programının yönlendirmesiyle anıtsal tasarım konusunda yeni bir döneme girmiştir. Bu durum Watzinger'in Herod'un Tapınağı'na bakışını değiştirmiş olmalıdır (Şekil 29). Schick ya da Fergusson yeniden yapımlardan farklı olarak bu sade ve klasik, basit dört köşe tasarımı yapmıştır. Tek süsleme unsuru kapının üzerinde bulunan kartal figürüdür.

Watzinger Josephus'u iyi tanımaktadır. Yahudi tarihçiye göre Herod Roma'ya olan sadakatinin bir göstergesi olarak tapınağın kapısının üzerine bir kartal figürü yerleştirmiştir. Kartal Roma anlayışına göre savaşlara taşınan ve Roma devletinin ayırt edici bir simgesidir. Ancak Josephus ayrıca kartalın Kudüs yerleşimcilerinin bir protesto fırtınasına neden olduğunu söylemiştir (Daha sonraki yüzyıllarda bunun yerine haç ve hilal kullanılmıştır). Watzinger Tapınağı, mimarın orijinal tasarımına göre betimlenmiştir. Ancak faşizm kelimesinin antik Roma'da yetkililerin otorite göstergesi olarak taşımış oldukları çubuk demetleri (*fasces*) sözcüğünden türemiş olduğunu unutmak zordur. Ve kartal Nazi devleti için de ayırt edici simge olarak kabul edilmiştir. Watzinger'in çizimi gerçekten de Herod'un Tapınağı'nın yeniden yapımını ortaya koyan yüzlerce çizim içinde bir kartalı kapsayan tek çizimdir. Bunun yalnızca bir süsleme öğesi olarak ele alınması pek doğru olmayacaktır. Watzinger'in Tapınağı Albert Speer tarafından tasarlanmış olabilir.

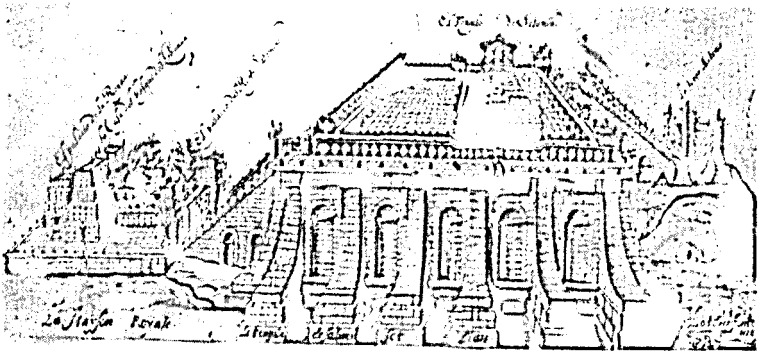
* * *

29. Herod'un Tapınağı'nın ön yüzü, Alman arkeolog Carl Watzinger tarafından 1933'te resmedilmiştir.

Conrad Schick'in modelleri ünlüdür fakat o Tapınağın ya da Kudüs'ün modellerini üreten tek kişi değildir. Aslında model oluşturmanın uzun bir geleneği vardı. Bu sıklıkla eğitim amacıyla yapılırdı fakat aynı zamanda sanatsal ve dinsel istek nedeniyle de yapılmıştır. Dinsel kuruluş ya da müzeler konusunda bu tür modellemelerin yapılması yaygındır ancak onlar Tapınağın yaygın olarak hayal gücüne nasıl girdiği konusunda unutulmuş bir tarihi ortaya koymaktadır. Bu tarih içindeki göz alıcı bir figür, tapınağın ünlü modeli nedeniyle Leon Templo olarak bilinen Jacob Judah Leon'dur. O, on yedinci yüzyılda yaşamış olan bir Alman Yahudi'si idi. Londra'ya gelmiş ve orada kraliyet çevresine girebilmiş olan ilk Yahudi olmuştur ve Kral için bir dua besteleyen ilk Yahudi'dir. Bu, sinagoglarda söylenmek üzere oluşturulmuş Kraliyet İlahisidir. Onun Tapınak modeli heybetlidir: 20 fit çarpı 10 fit çarpı 7 fit boyutlarına sahiptir. İlk olarak Amsterdam'da sergilenmiştir. Burada Kral II. Charles ve maiyetindekiler tarafından görülmüştür. Bu, onu İngiltere'ye götüren kapıyı açmıştır. Bu model o denli moda olmuştur ki onu ziyaret etmek yaygın yapılan bir etkinliğe dönüşmüştür. Tanıtım posterleri hâlâ varlığını sürdürmektedir: 'Siz sabah 9 ile 11 arasında ve öğleden sonra 2 ile 5 arasında onu ziyaret edebilirsiniz ve kitap satın alabilirsiniz.' Modelin açıklamalı betimlemeleri sekiz dilde yayınlanmıştır.

Leon Templo aydın ve eğitimli bir adamdı. Kendisini tanıtmak üzere Sir Christopher Wren'e bir mektup göndermişti. Süleyman Tapınağı'na ilişkin modelini tanıttığı mektubunda konuya ilişkin bilgi ve ilgisini ortaya koymuştur. Cizvit Villalpando'un modelinden yola çıkılarak yapılan model varlığını sürdürmemektedir. Ancak basılmış olan çizimler Villalpando'nun aristokratik yeni-klasik sarayı hakkında fikir vermektedir. Leon Templo'nun binası büyük bir platformun üzerine oturtulmuştur. Platformun duvarları büyük payandalarla desteklenmiştir ve Süleyman'ın Sarayı'nın daha üst seviyelerine giden, her bir tarafta görülebilen büyük merdivenler vardır. Bu, Antonia

30. Jacob Judah Leon, *Retrato del Templo de Selomoh* (Middleburg, 1640): Süleyman'ın Tapınağı, onun sarayı ve Antonia Kalesi'nin bir görünümü. Leon'un modeli Talmud'a ilişkin kaynakları ilk kez olarak kullanan model olmuştur.

kalesini andıran bir görünüm sunmaktadır. Tapınak platformun kuzey-doğusuna doğru asimetrik bir şekilde yerleştirilmiştir. İncil'e ilişkin kaynaklar bu yönde bilgi vermektedir. Bina üç katlı olarak tasarlanmıştır. Burası Viktoryen hayal gücüne sahip olmayan ve Villalpando'nun klasik genişlemelerini ortaya koyan bir yapıdır. Templo'nun modelleri geniş bir izleyici kitlesine ulaşmıştır ve onun kitapları Avrupa boyunca tercüme edilmiştir (1965 yılında, Villalpando'nun çizimlerinden yola çıkılarak tam ölçekli bir tahta model bir Alman Hıristiyan olan Gerhard Schott tarafından yapılmıştır. Bu model bugün Hamburg'da görülebilir). Ancak Templo'nun yalnızca Talmud tartışmalarını yeniden yapım ideaları içine sokmasında değil, aynı zamanda Londra'da halkın ilgisini çeken bir grup içinde –Hürmasonlar– bir etkinliği vardır. Templo'nun kariyerindeki bu ilginç dönüşümü görmek için 11. Bölüme kadar beklemek gerekmektedir.

Çizimler üç boyutlu modeller oluşturmayı getirmiştir. Bu, çizimler için farklı bir fiziksel yanıt niteliği kazandıracaktır. Modellerde etrafta yürüyen, dokunabileceğiniz, hissedebileceğiniz öğeler tasarlanmıştır. Onlar bir kitapta olduğundan daha farklı bir boyutta mucizevi geçmişin manzarasını izleyicilere sunmaktadır. Bu, Tapınağın modellerinin çekim gücüne sahip olmayı sürdürdüklerini açıklamaya yardımcı olur.

Suffolk çiftçisi olan Alec Garrand kendi ahırlarından birinde otuz yıl boyunca Tapınağın tam ölçekli modelini inşa etmek için uğraşmıştır (Şekil 31). 'İnsanlar benim Tanrı'dan esinlenmiş olduğumu söylüyorlar' dedi bana. 'Ancak böyle bir şey yok,' diye sürdürdü konuşmasını. Ölçümlemeler ve yeniden yapım öylesine kesindir ki bunun ancak akademisyenler tarafından yapılabileceği düşünülmektedir. Çiftçilik uğraşını sürdüren Alec –kendisine ilk ismi ile hitap edilmesini istemiştir– konuya ilişkin teorilerini tartışmaktadır. Ben onu ziyaret ettiğim zaman modelini geçici olarak Harleston köyündeki Fuar Merkezi'ne taşımıştı. Burada Pazar günleri modeli ziyaret edile-

31. Alec Garrand'ın modeli; Tapınak Tepesi'ndeki üstü kapalı sütunlara bir yakın çekimdir.

bilmekteydi. Norfork kırsalında Kutsal Topraklar imgesi görülebilmektedir. İngiltere'nin yeşil ve hoş görünümlü tarlaları Kudüs'ün yeniden inşa edilmesine tanıklık yapmaktadır.

'Onları ölçelim ve örneklendirelim': sanat açısından ve bir model olarak Tapınak hayal gücünün bir anıtıdır. Farklı kültürel dönemler ve takıntılar çok farklı bina imgeleri oluşturmaktadır. Kayıp tapınağın resminin çizilmesi gerekmektedir fakat bunun nasıl resmedileceği hem sanatçı hem de kültürel beklentiler açısından zor bir durumdur. Tapınağın zihinlerde nasıl yeniden inşa edileceği çağın umut ve rüyalarının bir ifadesidir.

9

GEZGİNLERİN ÖYKÜLERİ

'GEÇMİŞ DAHA GERÇEK BİR ŞEKİLDE ÖNÜMDE DURUYORMUŞ GİBİ'

Schick'in modeli Kutsal Topraklar'ı onu ziyaret edemeyenlere getirmiştir. Ancak Davud döneminden itibaren Kudüs şehri sürekli olarak talep gören bir kent olmuştur. Tapınağın bulunduğu yerde hacı bayramı dünyanın başka yerlerindeki Yahudileri bir araya getirmiştir; yıkımdan sonra, Yahudilerin buraya gelmelerinin yasaklandığı dönemde bile yılda bir kez yas tutmak için çok azının buraya girmelerine izin veriliyordu. St. Jerome'nin çektiği acıların matemi tekrar yaşatılmaktaydı. Hıristiyanlar da İsa'nın yaşamış olduğu bölgeyi ziyaret etmeye başlamışlardı. Önceki dönemlerde azizlerin yaşadıkları bölgeyi ziyaret etmek onlar için ayrı bir önem taşımaktaydı. "Tüm bu çilelerin yaşanmış olduğu topraklar onlar için kutsaldı." Buraları ziyaret etmek onlar için hac görevini görüyordu. Tapınak Kubbesi bir camiden daha fazla olarak Müslümanlar için bir hac yeriydi—çünkü Muhammed burada göğe yükselmişti. Dini hacılara göre, Tapınak bölgesini ziyaret etmek kaybolmuş bir şeye yönelik olarak bir yolculuk yapmak, halen yanmakta olan bir geçmişi bugüne taşımak anlamına gelmekteydi.

Seyahat yapmanın zorluğu, Osmanlı İmparatorluğu ile Batı arasındaki savaş ve Batı Avrupa'dan Kudüs'e giden yolun tehli-

kelerle dolu olması ciddi bir sorun olmaktaydı. Bütün bu olumsuzluklar nedeniyle on sekizinci yüzyıldan önce hac görevini yerine getirenlerin sayısı çok azdı. Ancak daha sonrasında gitgide daha fazla insan bu yolculuğu yapmaya başlamıştır. Ayrıca bu insanlar yaptıkları hac yolculuğu hakkında yazılar yazmaya başlamışlardır. Bunlar 'gezginlerin öyküleri' şeklinde bir biyografik derleme oluşmasını sağlayacaktır. Yalnızca 1878-95 yılları arasında bu şekilde 12.000 kaynak oluşmuştur. Batılı gezginler Kudüs'e gelerek İncil'in dünyasına girmektedir. Zihinlerinde bulunan bilgiler ışığında bu kutsal toprakları ziyaret etmekte ve İncil'de anlatılanları kafalarında canlandırmaktadırlar. Bu bölge onlar için geçmişte yaşananları anımsatan bir yerdir. Evlerine döndüklerinde belleklerinde sayısız izlenim kaydı bulunmaktadır. Onlar Tapınağın bir zamanlar bulunduğu yeri ziyaret etmişlerdir ve Orta Doğu'nun küçük ev ve dar sokaklarının bulunduğu şehri gezmişlerdir. Taşların içindeki tarihi benliklerinde duyumsamaktadırlar ve Kudüs'ün çektiği acıyı içlerinde hissetmektedirler. Kudüs geçmişte yaşanan acılar nedeniyle kazandığı zaferlerin keyfini süremeyen bir kenttir. On dokuzuncu yüzyıl gezginleri acı-tatlı deneyimleri kaleme almaktadır.

"Bir İngiliz'in Güzergahı" (1344-5) Kudüs'e yapılan ilk yolculuklardan birinin anlatımıdır. İsimsiz bir hacı Tapınak Tepesi'ni ziyaret etmiştir (burası çok büyük bir alandır, karlarla kaplıymış gibi beyazlık bir bölgedir). Bu hacı Kubbetüs Sahra, Altın şamdanları ve başka simgesel şeyler hakkında yazmıştır. Ona göre, Kubbe Tanrı'nın Tapınağıdır ve burada kutsal nesneler bulunmaktadır. On dokuzuncu yüzyıl gezginlerinden tanınan biri *Travels along the Mediterranean and Parts Adjacent* (Akdeniz ve Yakın Bölgeler Boyunca Yolculuklar) adlı kitabını 1822 yılında yayınlamış olan Robert Richardson'dır. "Çorak bir dağ tepesinin ortasında sıkışmış olan bu yüksek duvarlar, Kudüs kentini kuşatmaktadır." O, şehre meraklı bir şekilde yaklaşmaktadır. "Süleyman Tapınağı neredeydi ve Sion Dağı nere-

dedir, tüm yeryüzünün gururu nerededir?" Richardson'a göre, Kudüs'te görülen şey her zaman için bir soru olarak kalmıştır. Gezginin duyguları ve düşünceleri, sitenin kendisinde olduğu gibi, keşfedilmeyi beklemektedir.

Richardson bir doktordu. Bir Kontes'in himayesinde gelmiş olduğu Tapınak Tepesi'ni içeren şehir turu sırasında Ömer Efendi'nin koruması altındaydı. Onun tepkileri başlangıç tereddüdünden sonra daha karmaşık bir hal almıştır. Okuyucuya 'Haydi gelin' diye davette bulunmaktadır, 'Ve Peygamberler ve Havariler Şehrini görün, Kudüs'ün duvarları etrafında yürüyün ve Sion Dağı'nın acısına ortak olun.' Onun hamisi olan Kontes mükemmel bir gezgin olarak tanımlanmaktadır: "O, Kudüs'ün önemli olan tüm yerlerini ziyaret etmiştir ve dindar bir Hıristiyan'ın duygularına sahip olarak Kudüs hakkında her şeyi büyük bir merak duygusu içinde öğrenmiştir." Onun rehberi kutsal yazılardı. Kutsal kentin ziyaretçisi olmanın ideal bir şekli budur: Bir hacı olarak, elinde İncil ile, bir turistten daha fazlasıdır. Richardson'un notlarına göre "Hıristiyan gezginlerin Kudüs'e bakışı, Thebes, Atina ya da Roma kalıntılarına bakışları ile aynı olamaz. Kudüs ziyaret edilirken Hıristiyanlar bambaşka duygular içinde olmaktadır." Bu cümle Viktoryen gezginlerinin iki temel beklenti içinde olduklarını ortaya koymaktadır. İlk olarak, karşılaştırma her zaman için Yunanistan'ın şanı ve Roma'nın görkemi ile yapılmaktadır. Büyük Tur temel olarak İtalya'nın klasik şehirlerine yapılmaktadır ve hayal gücü ile antik binaların ulvi gücü standart oluşturan klasik kalıntılar canlandırılır. İkinci olarak, bir gezgin böyle bir yeri yalnızca ziyaret etmiyordur. Onun kendisinin 'düşüncelere dalacak şekilde' olması gerekmektedir. O durup düşünmeli, gözlem yapmalı, derin düşüncelere dalmalı ve geçmiş hakkında dalıp gitmelidir. Oradan oraya dolaşan bir turistten farklı olarak, gezginin düşünceleri daha derindir ve bir kitap içinde yayınlamaya değerdir.

Richardson Tapınak Tepesi'ni ziyaret ettiği zaman, daha önceki tepkilerine rağmen, derin bir şekilde etkilenmiştir. Tapınak tüm görkemi ile karşısında duruyor gibidir. Süleyman'ın şanı Tapınak bölgesini kaplamaktadır. O ayrıca İncil'i bilimsel açıdan incelemiştir ve Kubbe'nin Kutsalların Kutsalı sitesinde olamayacağını düşünmektedir. El-Aksa Camii'nin Süleyman'ın Tapınağı sitesinde olması nedeniyle böyle düşünmektedir. Ölçümler birbirine uymamaktadır. Bilgili bir Viktoryen gezgini olarak, akademik bilgiler ve İncil hakkında derin bir birikime sahip biri olarak düşünmektedir. Bunlar bir kadın için daha az baskı unsuru olabilir, onun dindarlığı Viktoryen halk yaşantısını yansıtmaktadır. Ancak bir hacı olarak şaşırtıcı bir durum Frederika Bremer'in yazdığı *Travels in the Holy Land* (Kutsal Topraklarda Yolculuklar, 1862'de Almanca'dan İngilizce'ye çevrilmiştir) adlı kitapta görülmektedir. Bu kitapta anlatılanlar yazarın en yüksek duygulara ulaşmış olduğunu ortaya koymaktadır: "Her yerde olan şey spritüel zihnin sonuçlarını oluşturmaktadır. Bremer'in kitabı Kudüs sitesinde olduğu gibi onun "spritüel zihnini" göstermektedir.

Richardson'a göre, pek çok gezginlerde olduğu gibi Kudüs'ün kutsal şehirleri kendi dinsel adanmasının bir ifadesi anlamına gelmektedir. Richardson pek çok İngiliz gezginin yapmış olduğu gibi keşişler ve din adamlarının birbirleri arasındaki rekabeti benimsemiştir. Roma Katolik Kilisesi ile Yunan Ortodoks keşişler arasında iğneleyici bir inanç savaşı görülmektedir: "Bizler tıpkı çocuklar gibi birbirimize karşı iğneleyici, alaycı, küçümseyici bir tavır içinde olarak kendi inanç sistemimizin daha üstün olduğu yönünde bir mücadele içinde olduk." Din adamları kendi mensup oldukları din istemine uygun olarak inanış yöntemlerinin diğerlerinkinden daha doğru olduğu yönünde bir düşünceye sahip olurlar ve bu yönde ikna etme çabalarını kendi inanış sistemlerine daha fazla sahip çıkma olarak görürler. Protestanların Müslümanları eleştirmeleri ya da Hı-

ristiyanlığın başka bir mezhebinden olanları küçümsemelerinin temel nedeni budur.

Richardson ayrıca Kudüs'teki Yahudi varlığının sürmesinden büyülenmiştir: "Ben pagan kültüründen gelen bazı seremoniler izledim ve bunları merakımı gidermek için yaptım fakat Yahudilerin seremonileri kalbimin derinliklerine yer etti." Yahudiler Richardson'u tarihin derinliklerine sürüklemiştir: "Ben Yahudileri daha önce böylesine saygıdeğer görmemiştim ve onları kendi kardeşlerim olarak hissettim."

Richardson Tapınağı gezdikçe Yahudiler ve onların dinsel yaşantısı hakkında daha fazla ilgi sahibi olmaya başlamıştır. Charles Warren, bir sonraki bölümde tanışacağımız bir arkeolog ve asker olarak, Ağlama Duvarı'na gelen Batılı ziyaretçileri betimlemiştir. Richardson'a göre, Yahudi kadınlar daha az spritüel bir tarz içinde olmalarına karşın çok çekicidirler: "Onlar kendi cinsiyetlerinin yumuşaklığını taşıyan kişiler olarak hayranlık uyandırmaktadırlar. Kudüs'ün kızları İngiltere'nin kızlarına benzer olarak özellikle boyun ve çene bölgesi çekici olan kişilerdir." Modern zamanların övgü terimleriyle aynı olmayarak, onların dinsel geçmişleri nedeniyle hissettirdikleri ifadeler kullanılmıştır—zaman geçtikçe Yahudi kadınların güzellikleri hakkında başka yorumlar eklenmiştir. Bu bağlamda Ağlama Duvarı'ndaki Yahudilerin betimlemeleri, çizimleri ve fotoğrafları yaygınlaşmıştır.

Yabancı kadınların güzellikleri üzerine yapılan yorumlar İngiliz İmparatorluk erkeklerinin Oryantal dünyaya bakış açılarını yansıtmaktadır. Bu gezginlerin öykülerinin Hıristiyanların bakış açısı ile yazılmış olduğunun unutulmaması gerekmektedir. Burada Kudüs'te Yahudilerle temas halinde olarak Londra ya da Paris'te olduğundan farklı bir duygu içinde olacaklardır. Bu Hıristiyanların Kudüs'te bulunmaları Tapınağın onlara sunduğu başka anlamlara sahip olarak tarihi bir siteye yapılan gezinin ötesinde bir duygu içinde olmalarını sağlamıştır. Ku-

düs'teki Yahudilerin ya da Müslümanların yaşadıkları kısa hikayeler Hıristiyanların tarihi nasıl gördüklerinin aynasıdır.

Harriet Martineau on dokuzuncu yüzyılın en önemli ve en yaygın okunan kadın yazarlarından birisiydi. O, 1876 yılında ölümünden yirmi yıl önce emekli olmuş ve kitaplar yayınlamaya başlamıştır. Viktoryen orta sınıf feminizm düşüncesinin temelini oluşturan makaleler ve otobiyografisini yazmıştır. Üç ciltlik *Eastern Life: Present and Past* (Doğu Yaşantısı: Bugün ve Geçmiş, 1848) sekiz aylık bir Orta Doğu gezisine dayanmaktadır. Martineau Hıristiyanlık inanışı ile Viktorya İngilteresi'nin bilim anlayışını kaynaştırmıştır. Kitap yurtdışında bir yabancı olarak hangi duyguların hissedildiğini anlatmaktadır. Coğrafik ve biyolojik keşifler ışığında İncil'in doğruları Viktoryen anlayışı ile karşılaştırılmaktadır. 'Zamanın engin uzamı' ve 'doğanın büyük devrimleri' hakkında bilinmesi gereken şeyleri anlatmaktadır. O başka gezginlere tavsiyelerde bulunmaktadır. Doğu Yaşantısı kişinin kendisinin farkında olmasını ve dönemin Hıristiyan düşüncesine göre kilisedeki çalkantılı dönemin eğlenceli savunmasını ortaya koymaktadır. Richardson gibi o da 'yanıltıcı batıl inançlar'dan hoşlanmamaktadır ve yalnızca 'resmi gözlem gücüne' dayalı bir bakış açısına sahip olmak istemektedir; Richardson gibi Yahudileri çok yakışıklı bir ırk olarak bulmuştur ve insanlığın geri kalanından ayırt edici özellikleri olduğunu düşünmektedir. Ancak Martineau böyle bir yerde tarihi keşfetmek ile daha fazla ilgilidir. Bir dinin tarihi ile onun gerçek değeri arasında ayırım yapmaktadır: Biz 'Musevilik ve Hıristiyanlığın verdikleri mesajların çıkış noktalarının kayıtları konusunda korkunç bir hata yapmaktan' kaçınmalıyız. Martineau'ya göre, Hıristiyanlık bir Darwinci yöntem geliştirmektir, yavaşça fakat emin adımlarla ilerlemelidir. Ancak Tapınağın ona hissettirdiği şey 'zamanın engin uzamı'nın gerçek bir çekim duygusudur:

Ancak benim gözümün önünde olan bütün bu şeyler zihnimde geçmişi yaşatmaktaydı. O sanki benim daha önceden görmüş olduğum şekilde gerçekten benim önümde yaşanmış gibiydi. Burada Davud tarafından seçilmiş olan ve Süleyman tarafından Tapınak inşa edilmiş olan bir yer vardı.

Bunlar bu yerin insanların zihninde nasıl bir bilinirlik içinde olduğunu ortaya koyan ifadelerdir. Martineau dikkatli bir şekilde kendi yanıtlarını incelemektedir. Uzam onun okumuş olduğu şeyler nedeniyle ona bildik gelmektedir. Onun zihni geçmişin işaretlerinin ötesinde şekillenmiş olan bir Tapınak sitesini canlandırmaktadır. Buradaki kalıntılar onda farklı duygular yaratmaktadır: O sanki orada gibidir. Bir gezgin olarak Tapınağın deneyimini yaşamaktadır.

ESKİ BİR ETON KULÜBÜ

On dokuzuncu yüzyılda yazılmış olan en eğlenceli ve en popüler gezi kitaplarından biri A. W. Kinglake tarafından kaleme alınmış olan *Eothen* adlı yapıttır. Kinglake eski bir Eton (*Etonian*) olarak düşünce birikimini kitabına yansıtmıştır. Kitabın ismi antik Yunanca'da "Doğu'dan gelen" anlamındadır. Bir gezginin öyküsü anlatılmaktadır: 'Böylesine ilgi çekici bir yeri ziyaret edebilen insanlar vardır ve onlar sürekli olarak yerin yaptığı tarihi çağrışımlara uygun önerilerde bulunan bir düşünce eğitimi içinde olmuşlardır. . . Ben böylesine uysal değilim; bu yalnızca kapışmadır ve birlikte geçirilen çok az an içinde bu yerin tarihi ile gerçekten bir birlik içinde olabilirim.' Richardson ve Martineau Yahudilerin güzelliği konusunda bir ilhama sahiplerdi. Kinglake ise Beytüllahim'in Hıristiyan kızları ile nasıl temas kurulabileceği konusunda tavsiyelerde bulunmaktadır: 'Eğer siz yeterince zeki iseniz neşeli bakireler sizin gitgide daha yakınıza gelecektir.' Martineau'nun başka ülkelerin gelenekleri konusunda kaygılandığı konulara Kinglake daha ılımlı bir

şekilde yaklaşmaktadır: 'Çay tutkusu İngilizler ve Asyalılar için ortak bir tutkudur.' O ayrıca elinde İncil ile yürüyen ziyaretçilerle kibarca alay etmektedir: "Hıristiyan İncili" bulmacasında onları şaşırtacak çok sayıda coğrafi sürpriz yaşanmaktadır. Her şeyden öte, İngiltere'de yaşamaya alışmış olan şehirli birisi ile Kudüs'ün dünyasındaki engin deniz arasındaki mekan farklılığını anlayabildiğini ifade etmekte ve bunun yaratabileceği uyumsuzluk konusunda uyarıda bulunmaktadır. 'Kendinizi gündelik olarak yapılan her şeyin dini çağrışımlar ve işaretlere göre yapıldığı bir yerde kuşatılmış olarak bulmak genel olarak tuhaf hissetmenize neden olacaktır. Sizin oteliniz bir manastırdır... Sizin kulübünüz Kutsal Yazıt'ın büyük Kilisesidir.' Onun Kudüs'teki dinin egemen oluşuna ilişkin alaycı kafa karıştırıcı sözleri Tapınak sitesinde dinsel tarih içinde kendi yerini bulmuş olan hacılar ve gezginler için saygısızca bir eleştiridir.

Tapınağa önyargılı olarak yaklaşan herkes ve Batı Avrupalılar yüzyıllar boyunca İncil ve başka antik kaynaklardan şekillenen bu önyargıların kırılacağı bir ortam ile karşılaşacaklardır. Bu bölgeye yapılan gezgin akımı beraberinde çok sayıda betimlemeyi getirmiştir. Özellikle on dokuzuncu yüzyılda Hıristiyanlık bilim ve Darwin'den gelen yeni tarihi bilgiler ile mücadele etmiştir. Kudüs'e gelen Hıristiyan gezginler kaçınılmaz olarak kendilerini geçmiş ve bir çelişki halinde bulmuşlardır. Onların Tapınak sitesinde gördükleri ve hissettikleri şey bu anıtın yok oluşundan en fazla kimin sorumlu olduğuydu. Yahudiler, Müslümanlar ve Hıristiyanlığın farklı türleri geçmişi bugüne taşımada ne kadar başarılı olabilmişlerdir? Tapınak tarih içinde bir araştırma yeri olmuştur. Tapınağın boş aynasında gezginin gördüğü şey kendisi olmuştur.

10

ARKEOLOJİ VE EMPERYALİZM

KUDÜS KOLONİSİ

Rönesans Batı Avrupa'daki bina yapımının ve plastik sanatlar için klasik mimari ve heykelini egemen model yapmıştır. Büyük Tur klasik biçimin ideallerini İtalya'dan ve zaman zaman Yunanistan'dan geri almıştır; heykeller keşfedilmiştir, satın alınmıştır ve yağmalanmıştır ve sonuç olarak özel evlere ve oradan müzelere taşınmıştır. Bu gelişim Avrupa'daki kamu binalarının yüzünü değiştirmiştir ve sanatsal hayal gücü konusunda yeni bir görünüm içinde olunmasına neden olmuştur. Davud, Mikelanj'ın ellerinde, artık genç bir Yunan kahraman gibi görünmektedir. Arkeoloji Rönesans'ın temel disiplinlerinden biridir: Rönesans geçmişin klasik parıltısını arkeolojik keşiflerle yeniden gün yüzüne çıkarmaya çalışmaktadır. Onlar kaybolmuş binaları yeniden gün ışığına çıkarmıştır ve antik Yunan ve Roma'ya ait sanat eserlerini çağdaş insanların beğenisine sunmaktadır. Pompei kasabasının on dokuzuncu yüzyılda toprak üzerine çıkarılması ile umulmadık eserler edinilmiştir. Birinci yüzyılda meydana gelen volkan patlaması sonrasında donmuş lavlar arasında bozulmadan kalmış olan eserler arkeoloji açısından çok çekici nesnelerdir. On dokuzuncu yüzyılda Heinrich Scliemann tüm dünyaya "Bugün ben Agamemnon'un

yüzüne baktım" duyurusunu yapmıştır. Truva kentinde yaptığı kazı çalışmaları sonrasında çok değerli eserler bulmuştur. Mısır'da da yavaş yavaş Piramitlerin sırları ortaya çıkmaya başlamıştır. Tutankamon'un mezarının bulunmasıyla birlikte halen devam eden çekim gücüne sahip uluslararası bir öykü ortaya çıkmıştır. Girit adasında yirminci yüzyılın başlarında Knossos Sarayı'nın keşfi ile Yunan labirent mitleri ve yarı insan yarı boğa olan Minoatur dünyaya tanıtılmıştır. Arkeoloji Indiana Jones'tan daha önce eğlenceli bir bilim dalı olarak ortaya çıkmaktadır.

Böyle bir geçmişe bağlı olarak Tapınak etrafında şaşırtıcı bulgular elde edilebilecektir. Görmüş olduğumuz gibi Eriha Conrad Schick tarafından kazılmıştır. Burada işlemeli bir sinagog ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca Orta Doğu'da başka tapınak sitelerinde çok sayıda başka eser gün yüzüne çıkmıştır. Çok sayıda kamu binası ve özel ev kazılar sonucu ortaya çıkmıştır. Ancak Tapınak Tepesi'nde yalnızca iki büyük kazı çalışması yapılmıştır. Bunların her ikisi de şiddetli anlaşmazlıklar nedeniyle sona erdirilmiştir. Tapınak Tepesi'nde kazı yapılmamasının nedeni basittir: Vakıflar, Müslüman otoriteler, buna izin vermeyi kesinlikle reddetmiştir. Ayrıca katı Yahudi topluluğu da aynı şekilde karşı çıkmıştır. Burası kutsal bir yerdir ve burasının huzursuz edilmemesi gerekmektedir. Bu, Kudüs'te kazı yapmayı tamamen karmaşık bir hale getirmektedir. Yüzbaşı Warren 1870'li yıllarda ve Profesör Mazar 1970'li yıllarda iki kazı çalışması yürütmüştür. Yüz yıllık bir zaman politika açısından uzun bir zamandır fakat iki öykü bir araya gelerek bize arkeoloji ile emperyalizm arasındaki bağlantıyı sunmaktadır. Bu, arkeoloji ile çıkar ilişkisi arasındaki bağlantıdır.

Filistin Keşfetme Fonu 1863 yılında kurulmuş olan bir komite idi. Onun kuruluşu kısmen Bayan Burdett Coutts'a bağlı olmuştur. O, Kudüs'e su aktarma yollarının gelişiminde önemli çalışmalar yapmıştır. Bir yıl içinde güçlü bir Viktoryen grup

tarafından İncil tarihinin sorunlarına ışık tutacak şekilde çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Kutsal şehirdeki antik sitelerin topografisi çıkarılmıştır. Bu, çok etkin bir özel komite olmuştur ve Viktoryen sistemi için çok önemlidir. Canterbury Başpiskoposu, Argyll Dükü, Shaftesbury Kontu, Dr. Pusey, Sir Henry Rawlinson, George Grove (Kraliyet Müzik Okulu yöneticisi) ve Sir Walter Besant (Roman yazarı ve antikacı) dünya dinleri ve sanatları konusunda önemli çalışmalara imza atmışlardır. 1867 yılında, onlar Yüzbaşı Warren ile bir araya gelmişler ve daha önce başlatılmış olan çalışmaları tamamlamışlardır. Bu proje Boer Savaşı ünlü mücadelesinin akıbeti açısından belirleyici olacaktır.

Warren İngiliz İmparatorluğu'nun gerçek bir kahramanıydı. O gençliğinde yalnızca iki kitaba ihtiyacı olduğunu söylemişti: Bunlardan birisi İncil ve diğeri Baden-Powell'in *Scouting for Boys* (Çocuklar için Keşifler) kitabıdır. O kendi yazdığı ve torunu tarafından yazılmış olan biyografisine göre 'Haçlı Seferi neferi olarak görev görmüştür . . . kendisine amaç olarak Kutsal Yerleri tüm Hıristiyan dünyasına göstermeyi belirlemiştir. Türk Müslümanlar tarafından kıskançlıkla korunan bazı eserleri bir kuşatma sonrasında açığa çıkartmıştır. Türk otoritelerin engelleme çalışmalarına karşın bunu başarmıştır. Her iki taraf ile dengeli bir politika yürüterek amacına ulaşmıştır.' Warren'ın kazı çalışmaları büyük bir gizlilik içinde yürütülmüştür ve bu konuda göstermiş olduğu cesaret nedeniyle halkı tarafından 'kahraman' olarak anılmıştır. Onun çalışmalarının gerçekleşmesinde emperyalist tutumların çok az etkisi olmuştur.

Öyle ya da böyle kazı çalışmaları Tapınak bölgesi topografisinde herkesin anlayışını değiştirmiştir. Gerekli su kaynaklarının ortaya çıkarılması konusunda gözüken çalışmalar neticesinde bölgenin genel coğrafik özellikleri açısından farklılıklar ortaya çıkarılmıştır. Kısaca söylemek gerekirse, o tüm topografiyi yeni bir ayak üzerine oturtmuştur.

32. General Sir Charles Warren.

Onun 'cesur' olarak anılmasına neden olan şey 10 metre yüksekliğinde, kayaların içine oyulmuş bir tünel kazmış olmasıdır. Bu tünelin amacı su kaynaklarına ulaşmak değil, arkeolojik kazı çalışması yapmaktır. O ve güvenilir asistanı Corporal Birtles bu ağırlığı yayabilmek için üç kapı açmışlardır. Onların her biri bir giriş kapısında dururken üçüncü kapıdan geçiş yapılıyordu; birkaç yüz fitlik yavaş bir ilerleme gerçekleştirmişlerdir. Geçiş gitgide daha fazla daralmaktadır ve koşullar daha tehlikeli hale gelmektedir. 'Toprak altında her şey öylesine kaygan bir yapıya sahipti ki biz kapıların çökmemesi için kendimizi destek olarak kullanıyorduk, şanssız bir çökme feci bir ölüme sebebiyet verebilirdi—ve onlara toprağın altında bir fare gibi ölmeyi göze aldıran şey acaba neydi?' Sonrasında onlar ayak sesleri duymuşlardı ve bir Osmanlı paşasının onlara doğru gelmekte olduğunu anlamışlardı. Londra gazetelerinde yayınlanan anıları 'Kudüs Kolonisi' başlığı altında toplanmıştır.

Warren Filistin Keşfetme Fonu tarafından ödüllendirilmiştir. Sir Walter Besant'ın yazmış olduğu gibi:

> *O Warren idi . . . kayaların arasında oyulmuş olan çukurlar içindeydi. 1000 fit uzunluğunda ve 200 fit yüksekliğinde bulunan duvarları olan tapınağın hemen yakınında gizli bir tünel kazıyordu; bir antik sukemeri, gizli bir geçit açarak Tapınak ile kasabayı birbirine birleştirmişti.*

Bu övgü yazısında kahraman olan arkeolog gerçeğin üzerindeki çamuru almıştır ve geçmişin sırlarını ortaya koymuştur. Çağdaş bilim İncil metinlerinin anlattıklarıyla bir mücadele içindedir. Warren'in arkeolojisi İncil'de anlatılanları doğrulamak konusunda hizmet etmeye dayanmaktadır. Arkeolojinin baştan çıkarıcı vaatleri 'Tapınağın görkemini gözler önüne serme' yönündedir.

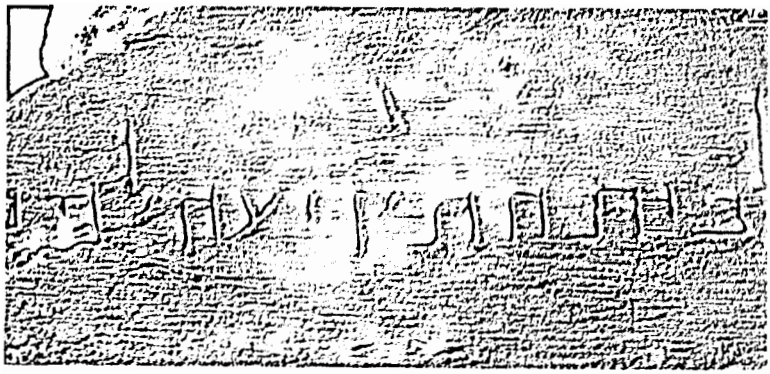
Profesör Mazar tarafından yapılan kazılar 1967 yılında Kudüs'ün ele geçirilmesinden sonra haftalar içinde yapılmıştır. Batı Duvarı'nın önündeki alan temizlenmiş ve Yahudilerin ibadet etmeleri için geniş bir alan oluşturulmuştur. Bunlar simgesel olarak kabul edilebilecek küçük bir kazı çalışmasıdır. Tapınak Tepesi'nin etrafını kazmak için savaşın tam olarak bitmesi beklenmiştir. Bu kazı çalışmalarına her taraftan protestolar yükselmiştir. Kazının ilerlemesi öyküsü Meir Ben-Dov tarafından eğlenceli bir şekilde anlatılmıştır. Ben-Dov kazının önde gelen arkeologlarından birisiydi. Dolayısıyla olayı dışarıdan gözlemleyerek anlatan biri değildir (O kendine güven duygusu ve mizah yeteneği ile rakiplerini kızdıracak açıklamalarda bulunmuştur). Politik olarak hassas bir bölge olan Tapınak alanında kazı yapmak herkesin ilgisini bu alana çevirmiştir. Sephardi Başhahamı Nissim kazıya karşı çıkmıştır çünkü Ağlama Duvarı'nın Tapınak Tepesi'nin batı duvarı olmayabileceğinden çekinmektedir ve genel olarak inanca ters bir durum ile karşılaşılması olasılığı onu korkutmaktadır. *Midrash*'da Tapınağın altına gömülü olduğu söylenen Nuh'un Gemisi ortaya çıkarılabilirdi. Arkeologlar bunun müthiş bir keşif olabileceğini düşünüyorlardı ancak Haham Unterman artık olmayan Tapınağın saf haliyle bırakılması gerektiğini düşünmekteydi.

Ben-Dov bir plan yapmıştı. Ürdünlüler güney duvarının yanında bir Müslüman kızlar okulu inşa etmişti. Savaştan sonra okul taşınmıştı ve geriye kalan bina harabeye dönmüştü. Ancak belediye başhahamlığa geçici olarak burayı yönetim yeri olarak kullanma izni vermişti. Ben-Dov okuldaki başka odaları da kullanabilmek için valilikten gizlice izin koparmıştı. Aynı zamanda hahamlar hâlâ kazıya karşı düşüncede bulunuyorlardı. O, bölgeyi gizlice kazmaya başladı. Haham Nissim odaların bazılarının alınmış olduğunu gördüğünde öfkelendi. Hemen Dini Konular Bakanı'na ulaştı ve Ben-Dov'un odadan atılmasını ta-

lep etti. Okulun paylaşımı konusunda büyük ölçekli bir sorun ortaya çıkmıştı. Ben-Dov birkaç gün boyunca odasını koruyabildi—bu süreçte alttan kazı çalışmalarını sürdürüyordu. Odayı boşaltma zamanı geldiğinde site üzerinde seksen arkeolog vardı ve çalışmalar neredeyse bitme noktasına gelmişti.

Müslüman din adamları da kazı politikası hakkında son derece duyarlıydılar. Tapınak Tepesi'nin erken dönemi hakkında kazıdan çikarılanlar nasıl sergilenecekti ve onların sahibi kim olacaktı? En uç biçiminde, Yahudilerin el-Aksa Camii'sini yok etmeye çalıştıkları şikayetleri yapılıyordu. Kazının ilk keşiflerinden bir tanesi bilinmeyen bir Müslüman sarayı olmuştur. Bu, erken dönem Müslüman kenti iken yapılmış olduğu anlaşılan bir saraydır. Ürdün Antik Eserler Birimi yöneticisi olan Refik Dajani siteyi ziyaret etmiştir. 'Eğer biz politikacıların politikalarını terk edebilirsek ben sizin çalışmalarınızı tüm kalbimle kutlayacağım,' demiştir Ben-Dov'a. O erken Müslüman döneminin heyecan verici olduğunu anlamıştır ve dürüst bir şekilde İsrailli akademisyenleri tebrik etmiştir. Onun isteği bulunanların halka sunulmasıdır. Yabancı bilim adamlarıyla yazışmalar yapılması ve onların yayınlanmalarını istemiştir. Dajani birkaç gün sonra görevinden alınmıştır.

Ben-Dov kendi öyküsünün kahramanıdır. Batıl inançlar konusunda ve bilgisizliğine karşı yaptığı bilimsel araştırmalarının zaferini kazanmıştır. Warren gibi, bunu gerçekleştirebilmek için yerel ve ulusal politikalarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Onun bilimsel bilgi arayışına kendisini adamış olması dinsel rakiplerine karşı kullandığı bir kılıca dönüşmüştür. Warren'in yapmış olduğu gibi, kazıların sonuçları hayret vericidir. Kapılara giden basamaklar (Şekil 14) ve Wilson Kemerinin merdiven yolu (bkz. Şekil 13) en büyük keşifler olmuştur fakat İbranice yazıtlardan birisi daha fazla ilgi çekmektedir. Duvarın kulelerinden birisi üzerinde "Tpompete – P— için bina çağrısı" yazılıdır (Şekil 33). Josephus bir din adamanın, din adamlarının evinin yukarısındaki kuleden bir trompet üflediği-

33. Profesör Mazar'ın kazı çalışmasında keşfedilen bir yazıt. Yazıtta "Trompete- Pr—için bina çağrısı" yazılıdır ve muhtemelen Tapınak Tepesi'ne aittir. Din adamının evinin üzerinde bulunan kuleye ait bir yazıt olabilir.

ni söylemiştir. Bu Sabbath ayininin başlangıcını ve bitişini vatandaşlara duyuran bir çağrıdır.

* * *

Arkeolojinin vaatleri ve tehdidi gömülmüş olan geçmişin ortaya çıkarılışıdır. Arkeolojik çalışmalar Tapınağın üzerinde durduğu kaideyi ortaya çıkaracaktır; tehdit unsuru ise Tapınağın hayal edildiği şekilde yapılmamış olmasının ortaya çıkacağıdır. Arkeologların başarıları keşfin kahramanca mücadelesi olarak betimlenebilir. Arkeolojinin ne denli spekülatif sonuçlar doğurabileceği açıktır. Tapınağın arkeoloji gerçeği tüm çıplaklığı ile ortaya konulacağı ve hiç kimsenin inkar edemeyeceği kaçınılmaz bilimsel veriler ortaya koymasıdır. Geçmişin nesneleri bu konuda şimdiye kadar anlatılmış olan öykü ve fantaziler ile uyum göstermemesi durumunda din açısından bu kaçınılmaz sonuçlar doğuracaktır. Bizim Tapınak hakkındaki imgemiz her iki güç tarafından çekiştirilerek farklı bir şekle bürünebilir.

11

MİT OLARAK TAPINAK: HÜRMASONLAR VE TAPINAK ŞÖVALYELERİ

MASONİK GİZEMLER

Yüzbaşı Warren tutkulu bir hürmasondu. Arkeologlar kendi kahramanlarının bu yönünü genellikle belirtmezler. O Masonik Araştırmalar Birliği'nin kuruluşunda yer almıştır. Kendisini Hürmasonluğun tarihi ve arkeolojisine adamıştır. Dünyanın her yerindeki Birlik çalışanları ile temas halinde olmuştur. On dokuzuncu yüzyılda organizasyonun en üst seviyesine yükselmiştir. Pek çok önemli şahsiyet bu Birlik içinde yer almaktadır. Galler Prensi, daha sonra Kral VII Edward bu Birlik üyesi olan kişilerdir. Tapınak Hürmasonların mitleri ve uygulamaları için merkez konumundadır. Warren'ın kendini adaması sonucunda Kudüs'ün topografyası ortaya çıkarılmıştır.

Hürmasonlar on sekizinci yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren organize olmaya başlamışlardır ve bu yüzyılın ortasında tam bir teşkilata dönüşmüşlerdir. Bu konudaki efsaneler Tapınak dönemine kadar geri gitmektedir. Üyeler teşkilata bağlı kalacaklarına dair yemin etmektedir. Bazı simgesel işaretler ile birbirine karşı bağlılıklarını ortaya koymaktadırlar. Bu simgeler ve alegoriler Tapınak'tan alınmış olanları da içermektedir. Hür-

masonların mistik tarihi şaşırtıcı bir şekilde bizi Krallar Kitabı'na geri götürür: "Kral Davud Tapınağı *Templum Domini* olarak adlandırılmıştır." Bu, şimdi Kudüs Tapınağı olarak tasarlanmış olan tapınaktır. Bu monarşik oluşum masonların himayesinde gerçekleştirilmiştir ve her aşamada onun daha fazla güçlenmesi hedefini taşımaktadır. Onun ortaçağ Latince isme sahip olması tuhaftır. Kubbetüs Sahra Süleyman'ın Tapınağı'nın özgün ismi olarak alınmıştır. Tapınak "Süleyman'ın Masonları" tarafından inşa edilmiştir. İncil'lerin döneminde Hürmasonlar bu birliğin üyeleri olarak önemli bir konuma sahip olmuşlardır. İskoç Hürmasonların en erken dönemli olarak kaydedilen dini öğretilerinden birisi 'ilk birlik'in nerede olduğu idi?' ve yanıt olarak "Süleyman'ın Tapınağı" söylenmişti.

Masonik efsanenin en önemli kahramanı Hiram Abiff (Mason literatüründe bazen H. A. Olarak tanımlanır)'dir. Hiram Abiff, Süleyman Tapınağı inşa etme kararı aldığı zaman onun tarafından Tyre Kralı olan Huram'a gönderilmiştir (Krallar Kitabı'nda Huram, Hiram olarak adlandırılır ve bu durum karışıklığa yol açar). Huram Süleyman'a 'yetenekli ve zeki adamlar' yollar. Bu kişiler Tapınağın usta inşaatçıları olacaklardır. Efsaneye göre duvar işçiliği konusunda sırlar yalnızca bu adamlar tarafından bilinmektedir fakat Hiram Abiff bu sırrı öğrenir. Bunun üzerine diğer duvar işçileri onu öldürürler. Süleyman onun bedeninin bulunmasını ve katillerin yakalanmasını emreder. Bu efsane modern Masonik birliklerin başlangıç ayininin bir bölümü olarak vardır ve sırrın açığa çıkarılması için talepte bulunulur. Adaylar bunu reddeder ve böylece birlik üyesi olarak 'yeniden doğarlar.'

Başlangıç seviyesinde kendi "şifrelerini" alırlar. Bu, Tapınak'tan alınmış alegorik bir anlam içermektedir. İlk iki seviye 'Boaz' ve 'Jachin' olarak bilinmektedir. Bunlar İncil'e göre Süleyman'ın Tapınağı'nın sundurmasının dışında bulunan bronz sütunların isimleridir. İlk seviyenin adayları başlangıç sözcüğü ile giriş yaparlar: 'Bu sözcük Kral Süleyman'ın giriş ya da sun-

durma yolunun Boaz adlı soldaki sütunundan alınmıştır. Davud'un büyük büyükbabası, İsrail'de bir Prens ve Hükümdar olan Boaz isminden alınmıştır. Geçiş cümlesi söylendikten sonra 'Geç, Boaz!' denir. Ritüel alegorik rehberlik ışığında devam eder.

Tapınağın modelini çizmiş olan Leon Templo Hürmasonların organizasyon yapısından etkilenmiştir ve onun da erken dönem Masonik Locası üyelerinden biri olduğu söylenmektedir. Onun Tapınak modeli Lawrence Dermott, Hürmasonluğun kurucu babalarından birisidir. Dermott Musa'nın Çadırı ve Süleyman'ın Tapınağı'ndan 'hafızadan silinmeyecek şeyler olarak' büyülenmiştir. Mason Locası sekreteri olan Dermott sonuç olarak Tapınağın modelinin Masonik Loca sponsorluğunda yeniden yapılması konusunda önayak olmuştur.

Hürmasonluk sıklıkla bir kuşku ve küçümseme konusu olmuştur. Onların gizli ritüelleri böyle bir düşünceyi beraberinde getirmiştir. En kuvvetli saldırılar iki Müslüman akademisyenden gelmiştir. Onlar birinci yüzyılda Yahudiler tarafından kurulmuş olan yapılanmanın daha sonrasında komünizm, Nazizm, Siyonizm gibi düşünceleri doğuran bir yapı olduğunu iddia etmişlerdir. Amerikan emperyalizmi ile Hürmasonluk bir dolarlık banknotun üzerinde kendini belli etmektedir. Bir dolarlık banknota yakından baktığınızda Boaz ve Jachin iki sütununun arasında işlenmiş olarak Zion sözcüğünün ilk harfinin olduğunu görürsünüz. Onun nihai hedefi Tapınağın El-Aksa Camisi üzerine yeniden inşa edilmesidir. Bu tür paranoyakça yaklaşımlar aldatıcı bir görünüme sahiptir. Ancak onların Tapınak efsanelerinde yeri olduğu söylenmektedir. Onlar antik tarih içinde bir kökene sahiptir ve İncil'den gelen otorite içinde yeri vardır. Her şeyden öte, Hürmasonlar yeni Tapınağın inşa edilmesi konusunda efsanelere, ritüellere ve egemen düşünceye sahiplerdir—ancak bunun El-Aksa Camisi üzerinde kurulmak istenmesi doğru değildir. Tapınağın yeniden inşa edilmesine yönelik olarak farklı ve birbiriyle rekabet halinde olan

efsaneler kolaylıkla ve tehlikeli bir şekilde dinsel ve politik fanatizm ile iç içe geçebilmektedir.

SAVUNUCULARIN GELDİKLERİ YER

Tapınak Şövalyeleri camileri ele geçirerek bunları Hıristiyanlığın kilisesine dönüştürüyorlardı. Onlar Tapınak Tepesi'nde yaşıyorlardı ve Kudüs'e giden yolları şiddet kullanarak korumalarıyla ünlüydüler. Onlar uluslararası bir Hıristiyan savaşçılar birliği idiler. Haçlı Seferleri boyunca kendi dinlerinden olmadıkları için kafir olarak gördükleri kişilere karşı Hıristiyanlığı savunuyorlardı. St. Bernard, bu Birliğin başlangıcında, Haçlı seferlerinin misyonunu belirtmiştir: Onlar Kutsal Topraklar'a giden yolu koruyan ve kendi düşüncelerine inanmayan kişilere karşı amansız bir mücadele içinde olacaklardı. Tapınak Şövalyeleri suçu günahı olmayan kişileri öldürmede herhangi bir sakınca görmüyorlardı. Onların tek düşüncesi İsa için savaşıyor olmalarıydı. 'İsa'nın askerleri bu uğurda kendi ölümlerini de göze almışlardı.' Kısa süre içinde Tapınak Şövalyelerinin ünü yayılmaya başladı. Müslümanlar arasında onların korkunç zalimlikleri de şaşırtıcı görülmüyordu.

Onlar kendi kendilerine karşı da acımasızdı. Adam de Valaincourt kardeşlikten ayrıldıktan ve geri döndükten sonra, bir yıl boyunca köpeklerle birlikte yerde yemek yemek zorunda bırakılmıştı. Haftada üç gün ekmek ve su orucu tutmaya zorlanıyordu. Ve her Pazar günü altarda çıplak olarak kamçılanıyordu. Ancak Tapınak Şövalyeleri için büyük bir Hıristiyan desteği vardı. Onlar bol miktarda hediye alıyorlardı ve çok değerli topraklar onlara bırakılıyordu. Onların uluslararası bağlantıları bankacılar ile bağ kurmalarını sağlıyordu. Onlar küçük bir askeri elit tabakaya dönüşmüşlerdi. Onların, kısmen de olsa, bu finansal başarıları sayesinde Birlik 1314 yılında Fransa Kralı IV Philip tarafından yasaklandı. Onların liderleri öldürüldü ve mal ve mülklerine el konuldu. Zayıf papa V. Clement Fran-

sa kralının Tapınakçıların zenginliğini ele geçirme girişimine karşı hiçbir şey yapamadı.

Birlik yasaklanmış olabilirdi fakat bir yüzyıl sonra tamamen çiçek açmış olarak geri döndü. Tapınak Şövalyeleri Sir Walter Scott ve onun benzer ortaçağ fantezilerinin sonucu olarak tekrar yaşam alanı buldular. Onlar İsa'nın Şövalyeleri olarak gizli bir kardeşlik çetesi oldular. Zalimlik konusunda bir önceki yüzyılda yaşayan Tapınak Şövalyelerinden hiç de geri kalmıyorlardı. Genç erkeklerden kurulu olan grup 'toplumsal olarak saygın' bir konumda bulunuyordu. Özellikle Almanya'da Haçlı Seferleri çok büyük bir destek görüyordu. Şövalyeler bu konuda ön saflarda savaşan kişiler olarak genel halkın desteğini arkalarına almış görünüyorlardı. Bu gruplar daha sonrasında genellikle Hürmasonlar olarak misyonlarını sürdürüyorlardı. Mason localarına yüksek dereceden girerek şövalyelik saygınlıklarını sürdürebiliyorlardı. 1672 yılı kadar erken bir dönemde Oxford'da Ashmolean Müzesi'nin bağışçısı ve keskin bir Hürmason olan Elias Ashmole Tapınak Şövalyelerini 'Kudüs krallığını destekleyen temel direkler' olarak nitelendirmiştir. Filistin yollarında terör estiren ortaçağ şövalyeleri romantik bir bakış açısıyla görülüyor ve Tapınağı inşa etmek ve orayı yaşamak aynı fantezisini paylaşıyorlardı.

Londra'da Tapınak Şövalyeleri tarafından inşa edilmiş olan güzel bir ortaçağ kilisesi bulunuyordu. Bu, Tapınak olarak adlandırılan bir yeraltı istasyonuna yakın bir yerdeydi. Düzen on dördüncü yüzyılda yasaklanmış olduğu için Tapınak Kilisesi ve etrafındaki binalar avukatlar (savunucular) tarafından satın alınmıştı. İç Tapınak ve Orta Tapınak, avukatların bir araya geldikleri ve akşam yemeği yedikleri yerdir. Tapınak Kilisesi Londra şehir merkezi ile Westminster Şehir Merkezi arasındaki sınırda bulunmaktadır ve 'Barrière du Temple' olarak bilinmektedir. Bunun nedeni avukatların sık sık savunucu (barrister) olarak bilinmeleridir. Allenby 1917 yılında Kudüs'e yürüdüğü zaman, savunucular Tapınak Kilisesinde özel bir seremo-

ni yapmışlardır. Onlar kilisenin etrafında kutlamalar yapmış ve orada gömülmüş olan şövalyelerin büstlerine defne çelengi koymuşlardır. İlk olarak 1239'dan beri var olan bir Hıristiyan ordusu Kudüs'e geri dönmüştür.

Bir matematikçi ve din bilgini olan E. W. Barnes tarafından vaaz verilmiştir. O, Birmingham Piskoposu olarak 'goril vaazları' olarak bilinen ünlü vaazlarını vermiştir. Bunda insan evrim teorisi ve Darwin sonrası teolojik sataşmalar ele alınacaktır (1920'li yıllarda dinin daha bilimsel olması gerektiğine yönelik olarak halk protestosu girişimleri olmuştur). 'Bu özel hizmet planlanmıştır,' diye açıklamıştır. 'Böylece bizim Hıristiyan askerler olarak Tanrının kollarına kendimizi adamamız engellenmek istenmiştir. Bizler Kudüs'ü zaptetme üzerine düşünemeyiz.' Konuşmasına 'Biz bu görkemli binaya ihtiyaç duyuyoruz' diye devam etmiştir. Bu düşünce onu Tapınak Şövalyelerinin tarihini övmeye götürmüştür. Onlar bir Hıristiyan Kudüs için savaştıklarından her türlü övgüye layıktırlar. 'Haçlı Seferleri başarılı olduğu zaman kutsal Mezar Hıristiyan denetimi altında olacaktır.' Barnes 'İmparatorluğun dinsel ve dehşet verici sorumluluğunu' hatırlatarak konuşmasını sona erdirmektedir. Hemen sonrasında 'Sion Kralı En Üstün Yere Egemen Olacak' ilahisi ve belki de kaçınılmaz olarak 'Sizin Fetheden Kılıçlarınızı Hazırlayın' ilahisi okunacaktır.

Çağdaş bir izleyici için bu imparatorluk retoriğinden hoşlanmak hiç de kolay değildir fakat Barnes kendi ideolojik konumunu öylesine keskin bir şekilde ortaya koyar ki bu durumda barışçıl düşünceler içinde olmak olanaksızlaşır (1917 yılında bu kolay bir şey değildir). Vaaz en azından açık bir şekilde hedef kitlesini vuracaktır. Bir dostun belirttiği gibi 'o entelektüel bir dürüstlük içinde kendine özgü kanıtlara dayalı olarak mücadelesini sürdürmüştür.' Tapınağın Koro Komitesi 18 Aralık 1917'de vaaz metnini 300 adet çoğaltmış ve İç ve Orta Tapınak Ustalarına dağıtmıştır.

Tüm katmanlarda kabul görmek zordur fakat böyle bir yerde böyle bir tarihte böyle bir konuşmacı ve izleyici kitlesiyle böyle bir seremoni çeşitli zorlukları ve ironileri içinde barındırmaktadır—ancak o Tapınağın karmakarışık ve tuhaf efsanesini gerçekleştirmenin nasıl olacağının mükemmel bir örneğini sunmaktadır.

12

TAPINAK BİZİMDİR!

Kudüs'ün 1967'de işgal edilmesinin öyküsü tüm İsraillilerin bildikleri bir öyküdür. İsrailli yönetici Motta Gur şehre yukarıdan bakmıştır, jipine bağlı vericisi olan mikrofonu eline almıştır ve askeri birliklerine şöyle söylemiştir: 'Tapınak Tepesi, Batı Duvarı, Eski Şehir. 2000 yıldır bizim insanlarımız bu an için dua ediyorlar. Şimdi zafere yürüyelim.' Birlikler ilerlemiştir ve kısa süre içinde merkezi Kumandaya şu mesaj gelmiştir: 'Tapınak bizimdir!' Askerler sokak aralarına dağılmışlardı. Birisi 'Batı Duvarı! Duvarı görebiliyorum' diyordu. Yakınındakiler ona katıldılar. Onlar otuz iki saat savaşmışlardı ve şimdi duvara ulaşmışlardı, orada ağlayacak ve dua edeceklerdi.

Bu öykünün zafer kazananların bakış açısından vurgulanması gerekmez. Okuyucuların politik bakış açılarına bağlı olarak farklı yorumlamalar getirilebilir. Ancak Tapınağın, Süleyman'ın Tapınağı'nın ve Herod'un Tapınağı'nın sitesinin ele geçirilmesi onu ele geçirenleri Ağlama Duvarı'na yöneltmiştir. Askerler –ve öykü– tapınağın platformunun dış duvarında duygusal anlar yaşamışlardır. İki bin yıllık tarihi boyunca bu hayal gücü üzerinde kendi kuvvetini ortaya koyan bir durumdur: Yüzyıllar boyunca Yahudilerin ulaşabildikleri tek nokta Tapınak Tepesi'nin dışındaki kaldırım olmuştur. Askerleri bu denli heyecanlandıran şey yüz binlerce Yahudi'yi duygulandı-

ran şey bu olmuştur. Bunun tek nedeni en katı Yahudilerin Mesih gelmeden önce Tapınağı yeniden inşa etme denemeleri değildir. Tapınak her zaman için hayal gücünün bir anıtı olarak kalmıştır. Tarih boyunca ve tarih içinde o her zaman yeniden inşa edilmiş, yeniden yerleştirilmiş ve yeniden resimlenmiştir.

Tapınak Tepesi'nin dinsel bir site olması nedeniyle, onun için çok sayıda mücadele ve savaş olmuştur. Tarih içindeki pek çok olay Tapınağa bağlı olarak meydana gelmiştir. Tapınak ayrıca tanrısal düşünceyi, mesihin gelmesini ve dinsel konuları ifade etmektedir. O, bir efsane, fantezi ve politik idealizm nesnesi olmuştur.

Tapınak çok derin anlamlar içerdiği için düşünürler, sanatçılar ve teologlar nesli onun imgesini yaratma çabası içinde olmuşlardır. Sözlüklerdeki, resimlerdeki ve modellerdeki bu imgeler belirli dönemlerin ve belirli çevrelerin bireylerinin ürünüdür: Onlar Tapınak hakkında düşünme girişiminin nasıl olduğunu gösteren kişisel yaratım edimleridir. Konu Tapınak olduğu zaman hepimiz tarihin köleleriyiz. Bu imgeler zihninde uzun süre yaşamakta ve Tapınağın nasıl kavrandığını ortaya koymaktadır. Onlar Tapınağın arkeolojisinin parçalarıdır.

Tapınağın manevi değerini ölçmek olanaksızdır. Kudüs'te bulunan doktorlar onların şimdi "Kudüs sendromu" olarak adlandırdıkları bir duruma alışkındırlar. Bu, Tapınak Tepesi'nin gölgesinde bulunmaktan kaynaklanan dinsel bir çılgınlık durumudur. Yahudi-olmayan Avustralyalı bir turist olan Michael Rohan 1969 yılında El-Aksa Camisine ateş etmiştir. Bunun nedeni Zekeriya Kitabı'nda bu yönde bir telkin olmasıdır. İsrailli bir asker olan Allen Goodman el-Aksa Camisinin bulunduğu yokuşa ateş açmıştır. Bunu yaparken düşündüğü şey "Yahudiler Kralını bu Kutsal Noktadan özgür kılmaktır."

Ne yazık ki sorun yalnızca bu tür dönemsel psikolojik sorunlu bireylerin yaptıkları değildir. Ayrıca küçük, takıntılı

gruplar vardır. Bunlar politik ve dinsel yoğunluk karışımı ile beslenmektedir. Onların amacı Tapınak Tepesi'nin yerine yeni bir Tapınak kurmaktır. 'Kudüs Tapınak Kuruluşu' gibi gruplar sürekli olarak bunun mücadelesi içindedir. 'Kudüs Tapınak Kuruluşu', 'Tapınak Enstitüsü' ya da 'İsrail İnanç Hareketi Tapınak Tepesi ve Toprağı' gibi gruplar sürekli olarak İsrail devleti ve mahkemeleriyle kavga halindedir ve kaçınılmaz olarak onlar kendilerini tek gerçek umut olarak görürler. Ayrıca bu yönde yapılan yayınlar, kahramanlık öyküleri ve politik girişimler olmaktadır. Bu yeni Tapınak inşa edildiği zaman dindarlar için ritüellerin öğretileceği iki Talmud okulu vardır. İki haham, Yehuda Getz ve Shlomo Goren burada Nuh'un Gemisi'nin gömülü olduğunu iddia etmektedir ve yörede gizliden gizliye kazılar yapıldığını söylerler.

Aşırı uç Evangelist Hıristiyanlar, özellikle Amerika'da bulunanlar, bu amaçla kurulan fonlara kaynak sağlamaktadır. Müslümanlar tüm bunları paranoya olarak değerlendirirler (Yeni Tapınak için Lübnan'da hazırlanmış olan sedir ağaçları ve halihazırda kesilmiş taşlar olduğuna dair öyküler anlatılmaktadır) ve ayrıca (en azından 1930'lardan itibaren) şehirde ve bölgede mevcut olan gerilimi arttırmaya yönelik olarak çeşitli kargaşalar eksik olmamaktadır. "Kudüs sendromu" kısa süre içinde bir illete dönüşmüştür.

Tapınak Orta Doğu politikalarının merkezinde bir simge olarak kalmıştır ve uzun tarihinden sonra yirmi birinci yüzyılda varlığını sürdürmektedir. Bu, askerlerin, din adamlarının, politikacıların, sanatçıların ve arkeologların rekabet halinde oldukları bir simgedir. Herkesin Tapınağa ilişkin olarak bir görüşü bulunmaktadır. Ancak kime sorarsanız sorun bu konuda alacağınız yanıt "Tapınak bizimdir!" olacaktır.

* * *

Bu, bir binanın mimari bir tasarımdan daha fazlası olmasını ifade eder. Tapınak ile ilgili olmak çok uzun bir tarihle ilgili olmak, kederlerin, umutların, gücün, sanatsal rüyaların ve politik mekanizmaların bir tarihi ile ilgili olmak anlamına gelmektedir. Tapınak fiziksel bir varlığa sahip olmayabilir fakat o Dünyanın Büyük Binasının tamamen vücut bulmasıdır.

ZİYARET ETMEK İÇİN

Doğal olarak görebileceğiniz bir Tapınak yoktur fakat Tapınak Tepesi ve Batı Duvarı, yazmış olduğum gibi, ziyaretçilere açıktır. Görülebilecek başka siteler ve gezi yerleri şunlardır:

- Tapınak Parşömenleri Kudüs'teki İsrail Müzesi'nde görülebilir.
- Dura-Europos panelleri Şam'daki Şam Müzesi'nde görülebilir.
- Schott'un modeli Hamburg'da Museum für Hamburgische Geschichte'de korunmaktadır.
- Schick'in modellerinin bazıları Kudüs'te Şam Kapısı'nın karşısında bulunan, Schick'in Okulu olarak bilinen St. Paulus Hastanesi'nde görülebilir.
- Bernini Ballacchino Roma'ya giden ziyaretçiler için standart bir ziyaret yeridir.
- Alec Garrand'ın Tapınak modeli artık iki site arasındaki bir geçiş yerinde bulunmaktadır: Moat Çiftliği, Fressingfield, Eye, Suffolk IP215TB.
- Londra'daki Tapınak Kilisesi ziyaretçilere açıktır.

İLERİ OKUMALAR

BÖLÜM 1:
HAYAL GÜCÜNÜN BİR ANITI

Bu konuyu tümüyle ele alan hiçbir kitap yoktur. Tapınağın mimari mirasına iyi bir başlangıç kitabı Helen Rosenau'nun *Vision of the Temple: The Image of the Temple of Jerusalem in Judaism and Christianity* (Londra, 1979) yapıtıdır; açık ve güzel bir şekilde resimlenmiş bir Tapınak Tepesi tarihi Joan Comay'ın *The Temple of Jerusalem with a History of the Temple Mount* (Londra, 1975) kitabıdır; genel olarak Tapınak ile ilgili daha eski bir başlangıç kitabı A. Parrot'un yazmış olduğu *The Temple of Jerusalem* (Londra, 1957) kitabıdır.

BÖLÜM 2 ve 3:
SÜLEYMAN'IN TAPINAĞI VE ONUN YENİDEN İNŞA EDİLMESİ

Krallar Kitabı'ndan yapılmış olan çeviriler büyük ölçüde Yahudi yayıncılık Topluluğu versiyonundan alınmıştır. *Midrash* mükemmel bir şekilde derlenmiş ve çevrilmiştir, L. Ginzberg, *The Legends of the Jews* (7 cilt), çev. H. Szold (Philadelphia, 1913-36). *Midrash Eicha Rabbah*'ın çevirisi H. Freedman ve M.

Simon'un genel editörlüğünde *Midrash Rabbah*'ın Soncino baskısından alınmıştır (Londra ve New York, 1983). Tapınak Parşömenlerinin öyküsü Yegael Yadin tarafından anlatılmıştır, *The Temple Scroll* (Kudüs, 1985) ve tümü onun üç ciltlik çalışmasında toplanmıştır; Ölü Deniz Parşömenleri için G. Vernes'in *The Dead Sea Scrolls: Qumran in Perspective* (Londra, 1994) ve H. Shanks'ın editörlüğünü yaptığı *Understanding The Dead Sea Scrolls* (New York, 1992) kitaplarına bakınız. Adolfo Roitman'ın *Envisioning the Temple* (Kudüs, 2003) kitabında bu döneme ilişkin olarak arkeolojik ve tarihsel arka planı sunan iyi bir tartışma vardır. Bernini ve St. Peter için Irving Lavin, *Bernini and the Crossing of St. Peter's* (New York, 1968) kitabına bakınız.

BÖLÜM 4:
HEROD'UN TAPINAĞI

Bu konudaki en iyi tarih kitabı Seth Schwartz'ın, *Imperialism and Jewish Society 200 BCE, to 640 CE* (Princeton, 2001); Elias Bickerman, The Jews in the Greek Age (Cambridge, Mass., 1988) kitaplarıdır. İkinci kitapta Yahudiler ve Akdeniz'in egemen kültürü arasındaki bağıntı açıklanmıştır. Martin Hengel'in klasik çalışması olan *Judaism ve Hellenism*, II. Cilt geniş bir yaklaşım J. Lieu, J. North ve T. Rajak (ed.) *Jews among Pagans and Christians in the Roman Empire* (Londra), 1992) yapıtıdır. Arkeoloji konusunda, bakınız Leon ve Katleen Ritmeyer, *Secrets of Jerusalem's Temple Mount* (Washington, DC, 1988); konuya ilişkin iyi bir bilgi birikimi Alman kültüründen Th. Busink, *Die Tempel von Jerusalem von Salomon bis Herodes*, 2 cilt (Leiden, 1970-80); daha yakın tarihli olarak, Meir Ben-Dov, *In the Shadow of the Temple* (Kudüs ve New York, 1985) yapıtında yazarın bölgede yapmış olduğu kazıların sonuçları sunulmaktadır. J. Wilkinson, *Jerusalem as Jesus Knew It: Archaeologs as Evidence* (Londra, 1978) arkeolojik konulara daha ge-

niş bir çerçeveden bakan açık bir giriş kitabıdır. Dinsel hizmetler konusunda, bakınız Manahen Haran, *Temples and Temple Service in Ancient Israil* (Oxford, 1978) ve Francis Scmith, *How the Temple Thinks: Identity and Social Cohesion in Ancient Judaism*, çev. J. E. Crawley (She-field, 2001). Tapınak üzerine İncil'e ilişkin olmayan kaynaklar için, yararlı bir kitap C. Hayward, *The Jewish Temple: a Non-biblical Source Book* (Londra ve New York, 1996) olacaktır. Bu kitapta başkalarının yanı sıra Josephus ve Philo'dan tartışma pasajları alınmıştır.

BÖLÜM 5:
ALİMLERİN TAPINAĞI

Middoth'un çevirileri Babil Talmud'unu Soncino baskısından alınmıştır. Talmud'a mükemmel bir giriş Adin Steinsaltz'ın *The Essential Talmud* (Londra, 1976) kitabıdır. Talmud'un tartışmalarının belki de güven vermeyen bir tanesi Susan Handelman'ın *The Slayers of Moses: The Emergence of Rabbinic Interpretation in Modern literary Theory* (Albany, 1982); daha fazla ses getiren ve daha fazla provokatif olan kitap Daniel Boyaren tarafından yazılmış olan *Intertextuality and Reading of Midrash* (Blomington, 1990) yapıtıdır; daha ılımlı birisi Louis Jacob'un *Structure and Form in the Babylonian Talmud* (Cambridge, 1991) kitabıdır.

BÖLÜM 6:
SİZİN BEDENİNİZ BİR TAPINAKTIR

Konuya ilişkin genel bilgiler için, bakınız Robin Lane Fox, *Pagans and Christians* (Londra, 1986) ve Keith Hopkins, *A World Full of Gods. Pagans, Jews and Christians in the Roman Empire* (Londra, 1999). Joachim Jeremias, *Jerusalem in the Time of Jesus* (Londra, 1969) kitabı da Kudüs'te Tapınağın rolüne ilişkin önemli bir çalışmadır. St. Paul hakkında, Daniel Bo-

yarin'in *A Radical Jew: Paul and the Politics of Identitiy* (Berkeley, 1994) kitabı incelenebilir. Robert Gundry, *Soma in Biblical Theology* (Cambridge, 1976) kitabında bedenin teolojik konularını incelemiştir, Peter Brown'ın *The Body and Society: Men, Women and Sexual Renunciation in Early Christianity* (New York, 1988) bedene ilişkin politikalar konusunda genel bilgiler sunmaktadır. L. Gaton, *No Stone on Another* (Leiden, 1970) ve C. Grappe, *D'un Temple à l'autre* (Paris, 1992) kitaplarında Yahudilerden Hıristiyanlara geçen Tapınak konusunu ele almaktadır. J. Wilkinson, *Jerusalem Pilgrims Before the Crusades* (Warminster, 1977) kitabı erken dönem Hıristiyan gezginlerin Tapınak Tepesi üzerine yaptıkları çalışmaları ele almaktadır. Anicia Juliana için bakınız, Martin Harrison, *A Temple for Byzantium* (Austin, Teksas, 1989); *Hagia Sophia* (Ayasofya) için standart bir giriş kitabı Rowland Mainstone'un Hagia Sophia (Londra, 1988) yapıtıdır. Tapınağın erken dönem çağdaş kullanımı için, bakınız Jim Bennett ve Scott Mandlebrote, *The Garden, The Ark, The Tower, The Temple* (Oxford, 1998) ve Salisbury Katedrali ve çok sayıda başka yapı için J. Wilkinson'un yazdığı *From Synagogue to Church* (Londra, 2000) kitabını inceleyin. Ernst Lohmeyer'den yapılan alıntılar onun *Lord of the Temple* (Edinburgh ve Londra, 1961) adlı ilk olarak 1942'de basılmış olan kitabından alınmıştır.

BÖLÜM 7:
HALİFELER VE HAÇLILAR

Al-Muqaddasi B. Collins tarafından çevrilmiştir. *The Best Divisions for Knowledge of the Regions* (Reading, 2001); Kur'an'ın çevirisi Arthur Arberry'nin Oxford Dünya Klasikleri serisi içinde yayınlanmış olan versiyonundan (Oxford, 1964) alınmıştır; *The Life of the Prophet Mohammed: Al Sira al Nabawiyya* Trevor Le Gassick (Reading, 1998) tarafından çevrilmiştir; ve daha genel bir kaynak kitap Norman Calder, Jawid Mojaddedi ve

Andrew Rippin tarafından yazılmış olan, *Classical Islam: A Sourcebook of Religious Literature* (Londra ve New York, 2003) yapıtıdır. Gerhard Endress'in *Islam: An Historical Introduction*, 2. Baskı (Edinburg, 2002) ve Jonathan Berkey'in *The Formation of Islam: Religion and Society in the Near East, 600-1800* (Cambridge, 2003) tarihsel konularda iyi giriş kitaplarıdır. Ayrıca Chase Robinson'un *Islamic Historiography* (Cambridge, 2003) kaynak materyali sorunları üzerine mükemmeldir. Tapınak Tepesi üzerine önemli bir kitap Said Nuseibeh ve Oleg Grabar'ın *The Dome of the Rock* (Londra, 1996) kitabıdır. Bu kitapta iyi yorumların yanı sıra mükemmel resimler de bulunmaktadır. A. Maalouf, *The Crusades Through Arab Eyes* (Londra, 1984) ya da daha iyi olarak Carole Hillenbrand, *Crusades: Islamic Perspectives* (New York, 1999) Haçlı Seferleri hakkında gerekli düzeltmeleri sunmaktadır. Jonathan Riley-Smith (eds) *The Oxford History of the Crusades* (Oxford, 1999) bu dönem için iyi bir başlangıç noktasıdır.

BÖLÜM 8:
SANATÇININ BAKIŞI

Buradaki temel resimler şu çalışmalardan alınmıştır: Juan Bautista Villalpando, *In Ezechielem Explanationes*, 3 cilt (roma, 1594-1605): Conrad Schick, *Die Stiffshütte, der Tempel in Jerusalem und der Tempelplatz der Jetzeit* (Berlin, 1896); James Fergusson, *The Temple of the Jews* (Londra, 1878); Carl Watzinger, *Denkmäler Palästinas*, 2 cilt (Leipzig, 1933). Leon Templo'nun ilüstrasyonları *Jacob Judah Leon, Retrato del Templo de Selomoh* (Middelburg, 1642)'de bulunabilir ve öykü için A. K. Offenberg, *Jacob Jehudah Leon* (1602-1675) ve onun Tapınak modeline bakınız, J. Van den Borg ve e. Van der Wall (ed.), *Jewish – Christians Relations in the Seveinteenth Century* (Dardrecht, 1988). Fergusson'un Hint akademisyenliği üzerine basit bir giriş kitabı Colin Cunninham, *'James Fergusson's History of Indian*

Architecture,' incelenebilir. Alec Garrard kendi basımı olarak *The Spendour of the Temple* (Eye, 1997) kitabını yayınlamıştır ve tamamı modelinin ilüstrasyonlarından oluşmaktadır.

BÖLÜM 9:
GEZGİNLERİN ÖYKÜLERİ

James Buzard'ın *The Beaten Track: European Tourism, Literature and the Ways to 'Culture'* (Oxford, 1993) ve Mary Campbell'in *The Witness and the Other World: Exotic European Travel Writing, 400-1600* (Ithaca, NY, 1988) bu konuda arka plan sunan iyi başlangıç kitaplarıdır. 'The Itinerary of a Certain Englishman' E. Hoade'nin *Western Pilgrims* (Kudüs, 1952) kitabında bulunabilir. A. W. Kinglake'nin *Eothen* kitabı ilk yayınlanma tarihi olan 1847 yılından beri çok sayıda baskı yapmıştır ve hâlâ baskısı vardır; Harriet Martineau'nun *Eastern Life: Present and Past*, 3 cilt (Londra, 1848) bir kadının böyle bir geziye çıkmasını mükemmel bir şekilde anlatan bir örnektir. Robert Richardson, *Travels along the Mediterranean and Parts Adjacent*, 2 cilt (Londra, 1822) kitabı bu türün bir paradigmasıdır.

BÖLÜM 10:
ARKEOLOJİ VE EMPERYALİZM

Charles Warren üzerine onun *Underground Jerusalem* (Londra, 1876) ve *The Temple of the Jews* (Londra, 1880) kitaplarına bakınız. James Fergusson'un *The Temple of the Jews* (Londra, 1878) kitabı da bu konuda bilgilendirici olacaktır. W. W. Williams, *The Life of General Sir Charles Warren* (Oxford, 1941) bir Viktoryen kahramanın mükemmel bir değerlendirmesidir. Meir Ben-Dov, *In the Shadow of The Temple* (Kudüs ve New York, 1985). Mazar'ın kazısının öyküsünü anlatmaktadır. Yeraltı sukemerleri ve Tapınak Tepesi'nin bölmeleri Shimon Gibson

ve David Jacobsen'in *Below the Temple Mount in Jerusalem* (Oxford, 1996) kitabında bulunabilir.

BÖLÜM 11:
HÜRMASONLAR VE TAPINAK ŞÖVALYELERİ

Hürmasonlar üzerine, bakınız James Dewar, *The Unlocked Secret: Freemasonry Examined* (Londra, 1966); R. Wells, *Understanding Freemasonry* (Londra, 1991); Alexander Horne, *King Solomon's Temple in the Masonic Tradition* (Wellingborough, 1972); J. S. M. Ward, *Freemasonry and the Ancient Gods* (Londra, 1921). Arapça versiyonu Muhammed Safwat al Saqua Amini ve Sa'di Abu Habib, *Freemasonry* (New York, 1982). Tapınak Şövalyeleri üzerine bakınız, Peter Partner, *The Murdered Magicians: The Templars and Their Myth* (Oxford, 1981). Tarih olarak C. G. Addison'un *The History of the Knights Templar, The Temple Church and the Temple* (Londra, 1842) daha iyisini bulamayacağınız bir kitaptır. Barnes'in vaazı (1918 yılında) özel olarak 'Jerusalem: a Sermon Preached in Commemoration of the Capture of Jerusalem on Sunday, December 16th, 1917 at the Temple Church' olarak yayınlanmıştır.

İLÜSTRASYONLAR LİSTESİ

1. Tapınaktan alınan kutsal yedi kollu şamdan ile Romalı askerler: 1890 fotoğraf.
2. Batı Duvarı'nda dua etme, 1890.
3. Batı Duvarı'nda dua etme, y. 1990, *Guardian* gazetesinden.
4. Kudüs'ün on beşinci yüzyıl Flaman minyatürü: Museo Nacional de Arte Antiguo Lisbon.
5. Davud ve Süleyman'ın Krallığının bölge haritası, Joan Comay'dan alınmıştır, *The Temple of Jerusalem* (1975).
6. Süleyman'ın Tapınağı'nın planı, Joan Comay'dan alınmıştır, *The Temple of Jerusalem* (1975).
7. Ezekiel'in Tapınağı, Anton Koberger'in hayal ettiği şekilde, 1481.
8. Ezekiel'in Tapınağı, Matthias Hafenretter'in hayal ettiği şekilde, 1613.
9. Kumran'ın Essene topluluğu için Tapınak Planı, Yigael Yadin'den, *The Temple Scroll* (1985).
10. Tapınak parşömenlerinin keşfedildiği ayakkabı ve sigara kutuları, Yigael Yadin'den, *The Temple Scroll* (1985).
11. Kalan duvarların kazı çalışmaları.
12. Tapınak Tepesi'nin planı, Encyclopédie de la bible'den.
13. Ritmeyer'in Tapınağın yeniden yapımı, güneybatı tarafından.

14. Güney merdiveni, Meir Ben-Dov'dan, *In the Shadow of the Temple* (1985).
15. Herod'un Tapınağı'nın planı, Joan Comay'dan, *The Temple of Jerusalem* (1975).
16. Bar Kochba isyanı sırasında bastırılan şekel.
17. Dura-Europos'taki sinagogun duvarından Tapınağın imgesi.
18. Said Nuseibeh ve Oleg Grabar'dan Kubbetüs Sahra, *The Dome of the Rock* (1996).
19. Muhteşem Süleyman tarafından Kubbe Sahra'ya eklenen Kur'an yazıtları, Said Nuseibeh ve Oleg Grabar'dan, *The Dome of the Rock* (1996).
20. Kubbetüs Sahra'nın içindeki kaya, Said Nuseibeh ve Oleg Grabar, The Dome of the Rock (1996).
21. Rafael'in *Marriage of the Virgin* (Bakire'nin Evliliği, 1504) tablosu, Brera, Milan'da.
22. Juan Bautista Villalpando tarafından hayal edilen Tapınak yüksekliği, 1594-1605.
23. Bernard Lamy tarafından 1720'de hayal edilen Süleyman'ın Tapınağı'nın altyapısı.
24. On dokuzuncu yüzyıl sonlarında Conrad Schick'in modeli.
25. Conrad Schick tarafından 1896 yılında hayal edilen Süleyman'ın Tapınağı'nın ön cephesi.
26. Conrad Schick tarafından 1896 yılında hayal edilen Herod'un Tapınağı'nın ön cephesi.
27. James Fergusson tarafından 1878 yılında resimlenen Herod'un Tapınağı.
28. James Fergusson tarafından 1878 yılında hayal edilen Musa Çadırı.
29. Carl Watzinger tarafından 1933 yılında resimlenen Herod'un Tapınağı'nın ön cephesi.
30. Jacob Judah Leon tarafından 1640'ta yapılan Süleyman'ın Tapınağı'nın görünümü.

31. Tapınak Tepesi'nin üstü kapalı sütunları, Alec Garrad'ın modelinden.
32. General Sir Charles Warren, W. W. Williams, *The Life of General Sir Charles Warren* (1941).
33. Profesör Mazar'ın kazısında keşfedilen yazıt, muhtemelen Tapınak Tepesi'nden.

İLÜSTRASYON İZİNLERİ

Alinari Archive, Floransa: 1; Alec Garrard: 31; Guardian, © Don McPhoe: 3; HarperCollins Publishers, Inc: 14: Weidenfeld & Nicolson: 5, 6, 15.

TARİH ŞEMALARI VE ÇEVİRİLER

Antik Yunanlılar ve Romalılar ve Çağdaş Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanların hepsi farklı tarih şeması kullanmaktadır. Bu kitap tüm bu kültürler hakkındadır. Ben birkaç farklı sistem kullanmaya karar kıldım (Müslümanlıkla ilgili bölümlerde ve sonrasında İslami tarihlendirmeyi kullandım). Onun dışında daha anlaşılır olabilmesi için tek bir sistem kullandım. Bu konuda yapılabilecek eleştirilerin farkındayım. Hıristiyan sistemi olarak MÖ ve MS kullandım çünkü pek çok okuyucu için bu daha bildik gelecektir. Burada egemen kültürün kullanmış olduğu sistemin dışına çıkmamış oldum.

Kutsal metinlerin çevirileri her zaman için tartışma konusu olmuştur. Latince, Yunanca ve Çağdaş diller (Fransızca, Almanca ve İtalyanca) çevirileri aksi belirtilmiş olmadıkça bana aittir. İbranice yazılmış olan İncil, Aramca ve İbranice kaynaklar ve Arapça materyaller standart İngilizce versiyonlarından alınmıştır ve bunlar İleri Okumalar bölümünde verilmiştir.

TEŞEKKÜR

Her ne kadar dostlarım beni bu kitabı yazmaya neredeyse zorlamış olsalar da, bu kitabı yazmak benim için büyük bir keyif olmuştur. Stefan Reif, Basim Musallam, Robin Cormack ve Helen Moralis'e okumaları, yorumları ve tavsiyeleri için teşekkür ederim. İncelikli düzeltmeleri için Seth Scwartz'a ve koşma ve konuşma partnerim Diana Lipton'a özel teşekkürlerimi sunuyorum. Editörlük çalışması için Mary Beard'a minnettarım.

DİZİN

Abdülmelik, Halife 20, 25, 114, 117
Aelia Capitolina 85
Afganistan 57
Agamemnon 149
Aguiler'li Raymond 118
Alman mimarisi 134
Altı Gün Savaşı 22
Ammianus, Romalı tarihçi 88
Anadolu 18
Anicia Juliana 103, 104, 176
Anlaşma Sandığı 30, 38, 40, 41
Artaxerxes 56
Aslan Yürekli Richard 21, 118
Asurlular 55
Ağlama Duvarı 14, 145, 154, 167

Babil 17, 18, 41, 42, 47, 48, 51, 52, 55, 78, 88, 92, 175
Bakire'nin Evliliği 119, 120, 182
Baldacino 38, 39
Bar Kochba 85, 86, 87, 91, 182
Barnes, E. W. 164, 179
Bernini 38, 171, 174
Besant, Sir Walter 151, 153
Beytüllahim 19, 147
Blake, William 26, 52
Bosch, Hieronimus 52
Bremer, Frederika 144
Büyük İskender 57, 92
Büyük Konstantin 19, 20, 38, 86, 88, 103, 104, 117, 129

Caen'li Rudulph 118
Cebrail 111, 112
Chanukah 58, 59
cohanim 34, 76, 79
Cohanim Avlusu 76
Coutts, Burdett 150
Çıkış Kitabı 33, 40

Dajani, Refik 155
Darius 18, 55, 66
Davud 17, 29, 30, 31, 32, 34, 40, 41, 45, 46, 68, 114, 141, 147, 149, 160, 161, 181
Dayan, Moshe 62
Denkmäler Pälastinas 134
Dünya Fuarı 125
Dura-Europos 86, 89, 171, 182
dvir 36, 76

Ebu Bekir, Halife 112
el Burak 111
El-Aksa Camii 114, 119, 144, 155, 161, 168
El-Mugaddasi (İslam coğrafyacısı) 109, 114

Eriha 132, 150
Eski Ahit 32, 40, 48
esrog 87
Essene 59, 60, 61, 65, 101, 102, 181
Ezekiel 52, 53, 54, 60, 104, 124, 181
Ezra Kitabı 54

Fergusson, James 129, 131, 132, 133, 134, 177, 178, 182
Şam Müzesi 171
Filistin 30, 57, 58, 82, 85, 88, 90, 92, 134, 150, 153, 163
Fısıh 34, 79, 81, 82, 91

Garrand, Alec 138, 139, 171
Gece Yolculuğu 111, 112, 114
Gentiles Avlusu 73
Golyat 29
Grekler 33
Guardian 16, 181, 183

Haçlı Seferleri 118, 121, 151, 162, 163, 164, 177
Hafenreffer, Matthias 53, 54
Haggai Kitabı 55
Hagia Sophia (Ayasofya) 104, 176
Ömer, Halife 20, 109, 110, 112
Haram el-Şerif 125
Harem-i Şerif 20, 21
Harun 38, 112
Hebron 30
Helen kültürü 92
Helena 19, 20, 103
Helenizm 57, 86
Herod 12, 14, 17, 18, 19, 21, 65, 66, 67, 68, 73, 75, 77, 85, 86, 95, 104, 125, 129, 131, 132, 134, 135, 167, 174, 182
Hewn Stone Odası 76, 80
Hezekiah 33
Hindistan 57, 129, 132
Hiram 35, 38, 160
Holford, George 106
Hoshea 42
Hıristiyanlar 14, 19, 20, 21, 25, 60, 97, 99, 100, 101, 103, 104, 106, 110, 119, 141, 143, 169, 185

İbrahim 20, 45, 94, 109, 112
İncil 12, 19, 54, 71, 75, 82, 97, 98, 99, 100, 104, 123, 124, 129, 138, 142, 143, 144, 146, 148, 151, 153, 160, 161, 175, 185
İngiltere 22, 27, 129, 136, 140, 145, 146, 148
İsa 19, 20, 71, 74, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 105, 106, 107, 109, 112, 119, 141, 154, 162
İsa'nın Şövalyeleri 163
İshak 20, 45, 46, 94, 111, 114
İskenderiye 90, 105
İslam 17, 21, 25, 109, 111, 112, 114, 119
İspanya 98, 109
İsraelites Avlusu 76
İsrail 17, 22, 29, 30, 33, 34, 40, 41, 42, 46, 48, 52, 60, 62, 82, 84, 161, 169
İsrail Müzesi 171

Jebusitler 30
Jeremiah 51, 91
Josephus (tarihçi) 11, 12, 25, 26, 66, 67, 68, 71, 73, 75, 78, 105, 129, 134, 155, 175
Josiah, Kral 33
Judaea 11, 56, 85
Julian 86, 88
Justinian, İmparator 104
Jüstinyen 104

Kefaret Günü 82, 83, 96
Kinglake, A. W. 147, 178
Kitab-ı Mukaddes 17, 40
Knossos Sarayı 150
komünizm 161
Konstantinapol 103, 104

Krallar Kitabı 17, 29, 32, 33, 34, 35, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 55, 160, 173
Kubbetüs Sahra 20, 21, 22, 23, 25, 111, 113, 114, 115, 116, 117, 119, 120, 129, 142, 160, 182
kübit 35, 36, 39, 75, 95, 104, 124, 132
Kudüs sendromu 168, 169
Kudüs Tapınak Kuruluşu 169
Kumran 60, 61, 101, 181
Kur'an 30, 110, 111, 114, 115, 117, 176, 182
Kutsal Topraklar 54, 118, 140, 141, 144, 162
Kutsalların Kutsalı 22, 35, 36, 38, 40, 76, 82, 83, 144
Kırım Savaşı 22
Kızıl Deniz 45

Lamy, Bernard 124, 128, 182
Latince 75, 160, 185
Leon, Jacob Judah (Leon Templo) 136, 137, 161, 177, 182
Levite 34, 80, 82, 90
Lohmeyer, Ernst 106, 176
Lübnan 35, 39, 55, 169
lulav 86, 87, 90

Maccabean 58
Markus Antonius 65, 73
Marley, Bob 18
Martineau, Harriet 146, 147, 178
mashhad 21
Mazar (Profesör) 74, 150, 154, 156, 178, 183
Medine 109, 110
Meir Ben-Dov 154, 174, 178, 182
Mekke 110, 111, 112
Mezopotamya 55
Midrash 43, 44, 46, 57, 110, 154, 173, 174, 175
Midrash Eicha Rabbah 47, 173
midrashim 46, 110, 119
Mikelanj 29, 149
Miraç 111, 112
Mishnah 81, 92
Montefiore, Sir Moses 22, 24
Motta Gur 167
Muhammed 20, 21, 109, 110, 111, 112, 114, 121, 141, 179
Musa 20, 32, 33, 38, 56, 86, 110, 111, 112, 133, 161, 182
Musevilik 21, 56, 88, 97, 98, 101, 106, 109, 146
Müslümanlar 20, 21, 25, 109, 110, 112, 141, 148, 151, 162, 169
Mısır 35, 39, 40, 52, 57, 82, 84, 150
Mısır Elaphantinê 90

Nazi devleti 134
Nazizm 161
Nebukadnezar (Babil Kralı) 17, 47, 52, 121
Nehemiah 54, 56
Nicanor Kapısı 78

Orta Doğu 24, 39, 62, 132, 142, 146, 150, 169
Ortaçağ 23, 38, 54, 104, 160, 163
Osmanlı İmparatorluğu 22, 125, 141

Ölü Deniz Parşömenleri 59, 60, 101, 174

Partheon 36
Pers İmparatorluğu 55, 56
Philo (Yahudi filozof) 105, 175
Pompei 149
Postillae 54

Rafael 52, 119, 120, 123, 182
Richardson, Robert 142, 143, 144, 145, 146, 147, 178
Ritmeyer, Leon 72, 174
Robinson, Edward 69
Roma Devleti 12, 134

Roma İmparatorluğu 14, 24, 32, 65, 66, 85, 86, 98
Romalılar 12, 24, 33, 84, 85, 99, 185
Rönesans 13, 54, 104, 123, 124, 126, 149

Samaritanlar 55, 90
Sayılar Kitabı 95
Schick, Conrad 124, 125, 129, 130, 131, 132, 134, 136, 141, 150, 171, 177, 182
Schott, Gerhard 138, 171
Scliemann, Heinrich 149
Selahattin Eyyubi 17, 21, 121
Seleucid 57, 58
Sharon, Ariel 17, 24
Shavout 34
Sion (Sina) Dağı 33, 45, 142, 143
Sirus 18, 55, 66
Siyonizm 161
Sophorinos (Hıristiyan hükümdar) 109
Speer, Albert 134
St. Bernard 162
St. Jerome 141
St. Peter's Bazilikası 38
St. Polyeuktos Kilisesi 103
St. Vincent 98, 99
Sukkot 34, 55, 86
Süleyman 17, 18, 21, 31, 32, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 55, 66, 67, 68, 103, 104, 110, 114, 117, 125, 129, 132, 136, 144, 147, 160, 181, 182
Süleyman'ın Ahırları 71, 119
Süleyman, Muhteşem 114, 115, 182
Sulpicius Severus 26
Suriye 36, 57, 58, 62, 86, 89, 109
Syria Palestina 85

Talmud 44, 57, 71, 75, 79, 81, 82, 88, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 105, 129, 137, 138, 169, 175
Tallis, Thomas 17
Tapınak Enstitüsü 169
Tapınak Şövalyeleri 21, 71, 119, 162, 163, 164, 179
Tarih Kitabı 33, 174
Tarihler Kitabı 32, 35
Templum Domini 21, 119, 160
Templum Solomonis 119
Tetragrammaton 83
Tevrat 17, 30, 48, 56, 57, 59, 82, 86
Tiberio Alferano 38
Titus 11, 12, 13, 18, 25, 26, 75, 85, 91, 121
Truva 150
Türkiye 22
Tutankamon 150

ulam 36, 76

Vadedilmiş Topraklar 40, 82
Vakıf 22, 150
Villalpando, Juan Bautista 124, 126, 136, 138, 177, 182
Vitruvius (Romalı mimar) 124
Warren, Charles 145, 150, 151, 152, 153, 155, 159, 178, 183
Watzinger, Carl 132, 134, 135, 177, 182

Yadin, Yigael 61, 62, 63, 174, 181
Yahudiler 11, 12, 14, 15, 18, 20, 22, 24, 25, 30, 34, 42, 65, 82, 85, 99, 103, 106, 110, 145, 148, 161, 168, 174, 176, 185
Yahya 19
Yakup 94
yedi kollu şamdan 58, 78, 81, 181
Yochanan ben Zakkai 91
Yom Kippur 76, 82, 96
Yunan kültürü 56, 57
Yunanca 57, 75, 83, 102, 147, 185

Zerubbabel 18, 55, 66, 67, 125